МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 25

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty od Arts, University of Prešov (Prešov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 6 від 23.06.2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21016-10816Р, видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Карпенко А.О. КОНСОЦІАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ…… 5

Семчинський К.В. УРОКИ ШРІ-ЛАНКИ ДЛЯ УКРАЇНИ: ДЕОКУПАЦІЯ, РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗБУДОВА МИРУ……11

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Трушевич Г.Б. ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖМЕЙКІНГ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ……16

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Ігнатьєва Т.В., Віннічук О.В., Маркітантов В.Ю. СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ФУТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОТИ НАЇВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ……22

Лікарчук Д.С. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ: КОНФЛІКТИ, ПЕРСПЕКТИВИ, НОВІ СЦЕНАРІЇ……26

Савка В.Я. НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ЄС ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ФОРМИ – ПРОСУНУТОЇ СПІВПРАЦІ……33

Світла В.В. СТРУКТУРУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ: ПОЛІТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ……38

Сичова А.О. ЕКОЛОГІЯ ІГОР ТА КОЛАБОРАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ: ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ……42

Ткач Б.А. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ……48

Третяк О.А. ДЕМОКРАТИЧНА ГРОМАДСЬКІСТЬ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ……53

Филик О.З. ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ОСВІТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИЧНІ ВИЯВИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ……57

Шедяков В.Є. ДІАЛЕКТИКА ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЯК РУШІЙ СОЦІОГЕНЕЗУ……66

Шимко О.В., Кваша О.П. МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ……72

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Аслан-Мамедли Айшан Алиф кызы. СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОДКБ В ПРИЗМЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ……77

Гаращук О.В., Куценко В.І. ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ ДЛЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ЯК ЗАВДАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ……84

Петрінко В.С. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США……91

Cheban O.Ya. US STRATEGIC THINKING ABOUT IRAN'S NUCLEAR PROGRAM DURING DONALD TRUMP'S PRESIDENCY……97

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Дудкевич В.І. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ……104

Остапець Ю.О., Мегела Р.Р.
РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВИДИ ФІНАНСУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ……110

CONTENTS

SECTION 1
ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-NATIONAL STUDIES

Karpenko A.O. CONSOCIATIONAL DEMOCRACY: PROSPECTS OF IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE.....5

Semchynskyi K.V. LESSONS OF SRI LANKA FOR UKRAINE: DE-OCCUPATION, REINTEGRATION AND PEACEBUILDING.....11

SECTION 2
POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Trushevych H.B. POLITICAL IMAGE MAKING: MAIN APPROACHES TO DETERMINING CONTENT IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH.....16

SECTION 3
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Ihnatieva T.V., Vinnichuk O.V., Markitantov V.Yu. MODERN UKRAINIAN CONCEPTS OF FUTUROLOGY AGAINST LACK OF JUDGEMENT OF THE UKRAINIAN NATION.....22

Likarchuk D.S. CHINA'S FOREIGN POLICY: CONFLICTS, PROSPECTS, NEW SCENARIOS.....26

Savka V.Ya. SCOPES OF FLEXIBLE INTEGRATION AND ITS FORM – ENHANCED COOPERATION IN THE EU.....33

Svitla V.V. PUBLIC OPINION STRUCTURING: POLITICAL APPROACHES AND TECHNOLOGIES.....38

Sychova A.O. THE ECOLOGY OF GAMES AND COLLABORATIVE GOVERNANCE: FEATURES OF THE METHODOLOGY.....42

Tkach B.A. INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF POLITICAL RESPONSIBILITY IN EUROPEAN UNION.....48

Tretiak O. A. DEMOCRATIC PUBLICITY AND THE INSTITUTIONALIZATION OF THE PUBLIC SPHERE: DETERMINANTS OF POLITICAL PARTICIPATION.....53

Fylyk O.Z. THE POLITICS OF MULTICULTURALISM IN EDUCATION: THEORETICAL FEATURES AND PRACTICAL MANIFESTATIONS IN GREAT BRITAIN.....57

Shediakov V.Ye. DIALECTICS OF RIGHTS AND DUTIES AS AN ENGINE OF SOCIOGENESIS.....66

Shymko O.V., Kvasha O.P. MODELS OF SOCIAL POLITIKS IN THE CONTEKST OF EUROINTEGRATION CHOICE OF UKRAINE.....72

SECTION 4
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Aslan-Mamedly Aishan Alyf kyzy. ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE CSTO IN THE PRISM OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN.....77

Harashchuk O.V., Kutsenko V.I. FORMATION OF A NEW ROADMAP PARADIGM FOR EDUCATIONAL SPHERE AS A TASK FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....84

Petrinko V.S. GLOBALIZATION AS A GEOPOLITICAL FACTOR OF FOREIGN POLICY OF USA.....91

Cheban O.Ya. US STRATEGIC THINKING ABOUT IRAN'S NUCLEAR PROGRAM DURING DONALD TRUMP'S PRESIDENCY.....97

SECTION 5
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Dudkevych V.I. EUROPEAN INTEGRATION DISCOURSE OF POLITICAL SCIENTIFIC RESEARCH IN UKRAINE.....104

Ostapets Yu.O., Mehela R.R.
RELIGIOUS ORGANIZATIONS AND TYPES OF FUNDING FOR RELIGIOUS ORGANIZATIONS.....110

РОЗДІЛ 1
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

УДК 321.728
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.1

КОНСОЦІАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ: ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

CONSOCIATIONAL DEMOCRACY: PROSPECTS OF IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT IN UKRAINE

Карпенко А.О.,
студент ІІ курсу філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена консоціальній моделі демократії Аренда Лейпхарта як механізму стабільного політичного функціонування держав із багатоскладовими суспільствами у її перспективі запровадження в Україні. Консоціальна модель демократії розглядається як система управління та забезпечення політичної стабільності на основі компромісу та широкої інклюзивності політичних еліт, що представляють окремі групи населення сегментованих суспільств. Наводяться причини запровадження та оптимальні умови, за яких консоціальна демократія здатна ефективно функціонувати в державі. Визначено, що запровадження консоціальної демократії не гарантує забезпечення політичної стабільності та територіальної цілісності держави, що підтверджується історичним досвідом. Наводяться приклади держав з консоціальною демократією (Бельгія, Австрія та Швейцарія) та їхні особливості. У статті визначено відсутність чинників, що можуть стати причинами запровадження в Україні консоціальної демократії, зокрема, різкої сегментованості суспільства на автономні групи, що мають чітку лінію розмежування, та сильні регіональні еліти, що здатні виступати виразниками інтересів окремих регіонів у загальнонаціональній політиці, а законодавство України гарантує всім етнічним, релігійним та регіональним групам рівні права та свободи. Зазначається, що поточна політика децентралізації в Україні має не етнорегіональний, а економічний характер, в той же час має місце відсутність визначеного об'єкту етнополітики, що унеможливлює формування ефективної державної етнополітики. Висувається твердження, що штучне політичне закріплення багатоскладового суспільства може мати негативні наслідки, зокрема призвести до нових загроз державному суверенітету та територіальній цілісності України. В статті доводиться, що ситуація, яка склалася в Україні, не відповідає оптимальним умовам функціонування консоціальної політичної системи, визначених Лейпхартом та іншими дослідникам. Натомість автором пропонується запровадження окремих консоціальних практик для забезпечення регіональної та етнічної інклюзивності на загальнонаціональному рівні.

Ключові слова: демократія, консоціальна демократія, консенсусна демократія, демократія спільнот, етнополітика, регіональна політика.

The article is devoted to Arend Lijphart's consociational model of democracy as a mechanism of stable political functioning of states with divided plural societies in its perspective of implementation in Ukraine. The consociational model of democracy is a system of governing and ensuring political stability based on compromise and broad inclusiveness of political elites representing certain groups of segmented societies. The author describes the reasons for the implementation and the optimal conditions under which consociational democracy is able to function effectively in the state. It is determined that the implementation of consociational democracy does not guarantee political stability and territorial integrity of the state, which is confirmed by historical experience. The author cites examples of countries with consociational democracy (Belgium, Austria and Switzerland) and their features are given. The article identifies the absence of factors that may lead to the introduction of consociational democracy in Ukraine, in particular the sharp segmentation of society into autonomous groups with a clear line of demarcation and strong regional elites that can represent the interests of individual regions in national policymaking processes. Ukrainian legislation also guarantees equal rights and freedoms to all ethnic, religious and regional groups. It is noted that the current policy of decentralization in Ukraine has not ethno-regional, but economic nature, at the same time there is a lack of a specified object of ethnopolitics, which makes it impossible to form an effective state ethnopolitics. It is argued that the artificial political consolidation of a divided plural society may have negative consequences, in particular leading to new threats to Ukraine's state sovereignty and territorial integrity. The article argues that the current situation in Ukraine does not meet the optimal conditions for the functioning of the consociational political system, defined by Lijphart and other researchers. Instead, the author proposes the implementation of separate consociational practices to ensure regional and ethnic inclusiveness at the national level.

Key words: democracy, consociational democracy, consensus democracy, community democracy, ethnopolitics, regional policy.

Постановка проблеми. У зв'язку з окупацією Російською Федерацією Криму та розпочатою нею гібридною війною проти України на Донбасі під виглядом локального сепаратизму, а також у зв'язку з політичною активізацією угорської меншини в окремих районах Закарпатської області уряд України був вимушений переглянути засади української регіональної політики. На це впливає також той факт, що Україна не є моноетнічною державою, а державою з поліетнічним складом населення. Одним із ефективних способів подолання проблеми сепаратизму та зміцнення політико-територіальної цілісності, єдності громадянського суспільства є консоціальна демократія.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основоположним дослідником проблем та перспектив консоціальної демократії є професор А. Лейпхарт. Вагомий внесок у дослідження консоціалізму зробили Б. О'Лірі, Дж. МакГаррі, М. Керр, Р. Андевег та інші. Дослідженнями щодо перспектив консоціальної демократії в Україні займалися українські дослідники Г. Зеленько, Р. Коршук, У. Мовчан, О. Фісун, А. Стьопін та інші.

Метою статті є визначення перспектив формування та розвитку консоціальної моделі демократії в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розробником ідеї консоціальної демократії є американський політолог нідерландського походження, професор політичних наук Каліфорнійського університету Аренд Лейпхарт. Вважаючи, що класична мажоритарна демократія є можливою лише у гомогенних суспільствах, дослідник розробляє концепт консоціальної демократії, спираючись на реальні історичні політичні системи Бельгії, Швейцарії, Австрії та Нідерландів.

Консоціальна демократія (також «консоціативна демократія», «консенсусна демократія», «демократія спільнот», «демократія згоди») – це модель демократії, відповідно до якої врядування в державі здійснюється не на основі волі більшості, а на основі загального консенсусу між спільнотами, які є автономними сегментами багатоскладової держави. Це система компромісу між політичними та етнічними елітами, в рамках якої багатоскладові держави можуть зберігати політичну стабільність шляхом співпраці між політичними елітами різних груп, оскільки різні групи в державі домовляються між собою уникати явних небезпек, що можуть виникнути внаслідок міжгрупової конкуренції та боротьби за владу. Відповідно до консоціальної демократії всі, на кого впливає певне рішення, повинні мати шанс брати участь в ухваленні цього рішення – або безпосередньо, або через обраних представників. Таким чином, вона протиставляється мажоритарній демократії, де має місце протиставлення панівної більшості та опозиції, та покликана захищати інтереси невеликих спільнот шляхом консенсусного врядування.

Попри те, що мажоритарна демократія добре працює у відносно однорідних суспільствах, де політичні сили відрізняються досить помірно, консоціальна демократія пропонується дослідниками для тих держав, суспільства яких є багатоскладовими, плюралістичними – гостро поділеними за релігійними, ідеологічними, мовними, культурно-етнічними і расовими ознаками на фактично окремі субсуспільства зі своїми власними політичними партіями, зацікавленими групами та засобами комунікації, з власною політичною культурою, відмінною історичною пам'яттю, ціннісними чи геополітичними орієнтаціями. За таких умов неможливість окремих груп впливати на процеси управління є небезпечною передумовою для політичної кризи, сепаратизму та громадянських конфліктів.

Теорія консоціальної демократії постала як пояснення дослідником-компаративістом Лейпхартом політичної стабільності в деяких глибоко розділених європейських малих демократіях. Він вважав, що дестабілізуючі наслідки субсуспільної сегментації нейтралізуються на рівні еліт шляхом охоплення немажоритарних механізмів вирішення конфліктів. Таким чином, за демократії спільнот відцентрові тенденції, які властиві багатоскладному суспільству, врівноважуються установками на взаємодію і відповідною поведінкою лідерів різних сегментів суспільства [3, с. 36].

В основі консоціальної демократії лежить базовий принцип визнання кожної окремої спільноти як важливого складника суспільства, при цьому колективні права окремих груп є важливішими за індивідуальні права (на противагу ліберальній демократії), оскільки індивідуальний чинник в політиці призводить до поляризації. Основними суб'єктами політики у таких демократіях виступають політичні еліти та лідери, що представляють інтереси окремих спільнот [2, с. 45]. Через це консоціальний підхід можна вважати елітистським чи корпоративістським, тобто таким, що суперечить ідеалу прямої демократії.

Попри критику, вказану вище, консоціальний тип демократії є інклюзивним, заперечує опозиційність політичних сил і наголошує на консенсусі, що таким чином зводить нанівець важливість конкурентної політичної боротьби та завоювання влади під час виборів, натомість пріоритезує мирний розподіл влади між спільнотами шляхом взаємодії політичних еліт через ведення переговорів та укладання домовленостей, що дозволяє формувати вигідну для всіх елементів багатоскладового суспільства політику. Цілями консоціаціоналізму є стабільність уряду та уникнення насильства, консоціальна демократія повинна запобігати переростанню в антагоністичні суб-

культури соціальним групам глибоко розділеного суспільства. Основними завданнями демократії спільнот є наступні: перебороти розкол суспільства, налагодити взаємодію його сегментів, надати право кожному сегменту брати участь у здійсненні державної влади, зберегти особливості сегментів, забезпечити єдність держави, не допустити сповзання країни до авторитарного чи тоталітарного політичного режиму тощо [2, с. 46].

Лейпхарт характеризує консоціальну демократію наступними елементами: 1) поділ виконавчої влади між різними партіями в кабінетах, створених на основі широкої коаліції; 2) рівновага влади між виконавчим і законодавчим органами; 3) багатопартійна система; 4) пропорційне представництво; 5) корпоративізм зацікавлених груп (тристороннє узгодження, відносно невелике число відносно великих зацікавлених груп і визначальне становище провідних об'єднань); 6) федеративне і децентралізоване урядування; 7) інконгруентний бікамералізм (верхня палата формується інакшим шляхом, аніж нижня, передбачається непропорційність представництва для забезпечення реального та ефективного впливу меншин на політику); 8) конституційна негнучкість; 9) судовий контроль; 10) незалежність центрального банку [4, с. 792–797].

Лейпхарт виокремлює характерні ознаки функціонування консоціальної демократії. До таких ознак належать наявність великої урядової коаліції, право вето, автономія сегментів та пропорційність [3, с. 60]. Правління великої коаліції означає залучення до урядування політичних лідерів якомога більшої кількості сегментів суспільства, при цьому політичний процес може регламентуватися системою угод – це допомагає запобігти прийняттю політичних рішень, що здатні спричинити соціальний вибух однієї з груп суспільства, а також виключити з політики протиставлення владної більшості та опозиції. Обопільне вето забезпечує право кожного із сегментів вберегти себе від прийняття урядом рішень, що загрожують їхнім життєво важливим інтересам. Право вето дає змогу окремим сегментам забезпечити свою безпеку та протидіяти великій коаліції, якщо вона формується проти них. Пропорційний принцип розподілу влади та фінансових ресурсів як ще одна важлива ознака консоціальної демократії досягається шляхом паритетного представництва усіх сегментів багатоскладового суспільства у вищих органах державної влади, навіть із його свідомим завищенням для тих спільнот, що становлять відчутну меншість та не мають змоги ефективно впливати на політику за рівних умов з іншими спільнотами. Четвертою ознакою є те, що кожен сегмент має високий ступінь автономності в розв'язанні питань стосовно його внутрішньої діяльності, що дозволяє кожній групі бути незалежною від інших та особливо від великої коаліції, при цьому одним із засобів забезпечення автономії сегментів може виступати федералізм або надання групам різних форм національної автономії.

Варто зазначити, що об'єднана консоціальною демократією система може бути або сталою і стабільною, або повернутися до класичної мажоритарної демократії, якщо конфлікти між сегментами були згладжені, а суспільство консолідувалося та відновило частку гетерогенності, достатню для цілісного, єдиного політичного процесу.

Консоціальна демократія здатна оптимально функціонувати лише в країнах, в яких для неї сформовані сприятливі умови. Лейпхарт виокремлює наступні умови для демократії згоди: 1) сегментарна ізоляція етнічних спільнот; 2) багатоскладовий баланс влади; 3) наявність зовнішніх загроз, спільних для всіх спільнот; 4) всебічна лояльність до держави; 5) традиції взаємодії між елітами; 6) соціоекономічна рівність; 7) невелика кількість населення, що зменшує політичне навантаження; 8) поміркована багатопартійна система з сегментарними партіями. Крім того, консоціальна модель на практиці може бути застосована виключно за умови, що в країні сформована еліта з високою відповідальністю та достатнім рівнем професіоналізму. Політична еліта повинна вірити в те, що консоціальна демократія як політична система є потрібною та цілком здійсненною, а також мати необхідні можливості, ресурси, політичну волю та уміння для її ефективного функціонування. Якщо один із сегментів багатоскладової держави виступає проти єдності за будь-яких умов, то консоціальна демократія не працюватиме – необхідна спільна ідея, спільні цінності та орієнтації, що пом'якшуватимуть уявлення кожної групи.

До сприятливих умов також можна віднести відсутність домінуючої спільноти більшості, а також невелику кількість сегментів суспільства – три або чотири. Також важливим є фактор просторової розсіяності груп. Відсутність компактного проживання шкодить збереженню автономності сегментів, ускладнює чи взагалі робить неможливим визначення ліній розмежування.

Однак консоціальна демократія не є універсальною панацеєю для держав. Історичний досвід засвідчує, що наразі ця система повноцінно працює лише у Швейцарії, інші держави або відійшли від неї (Нідерланди, Ліван, Чехословаччина), або ж час від часу потерпають від політичних криз (Бельгія). Крім того, запровадження лише деяких механізмів консоціальної демократії також не убезпечує державу від відцентрових прагнень (Канада). Тим не менш, окремі практики та механізми консоціальної демократії мають місце в різних країнах.

Бельгійська система консоціальної демократії характерна досягненням паритетного

представництва валлонців у кабінеті міністрів (попри фламандську більшість відносно всього населення) при компромісному представництві фламандської меншини у переважно франкомовному Брюсселі. Тут важливо зазначити, що у Бельгії два основних сегменти з чіткою лінією розподілу (якщо не брати до уваги більш слабку німецькомовну групу), а також майже двохсотрічна традиція співіснування в спільній країні. Країна має невеликі розміри, групи мають чітке географічно-просторове розділення, у середині XX століття фламандський сегмент зрівнявся із валлонським у соціоекономічному розвитку, а спільним політичним символом та уособленням держави для цих груп є король.

Австрія характеризується як країна з консоціальною демократію, при цьому її формування є результатом історичного досвіду та зовнішніх обставин. Так, після розпаду Австро-Угорщини внаслідок Першої світової війни перестала існувати єдина австрійська політична нація, яка тепер частково тяжіла до більшої німецької нації, уряд та інші політичні інститути не користувалися довірою населення, а суспільство було розділено за класовою та ідеологічною ознакою [9]. Після аншлюсу з нацистською Німеччиною, подальшим звільненням та окупацією країнами-союзницями, Австрія відновила свою незалежність лише у 1955 році, після чого в австрійців з'явились спільні політичні цінності (мир, нейтралітет, незалежність) та була сформована нова політична нація. Щодо консоціальних практик у цій країні, то для зміни конституційних законів необхідний кворум більшості у дві третини від складу парламенту, що гарантує неможливість змінити закони при відході однієї з великих партій в опозицію.

Швейцарія часто вважається хрестоматійним, єдиним «чистим» кейсом консоціальної демократії. Її особливість полягає в тому, що протягом другої половини XX століття швейцарський уряд був охарактеризований Лейпхартом як «велика коаліція» – кожна впливова політична сила мала рівносильне представництво в уряді, жодна партія не мала цілковитого домінування. Ще однією особливістю швейцарської демократії є федеральний захист меншин – так, наприклад, через те, що більшість змін до конституції вимагають згоди двох палат та кваліфікованої більшості голосів, невеликі кантони мають гарантоване право вето. Крім того, політична пропорційність враховується не лише у вищих органах державної влади, але і у призначенні на посади державних підприємств [10, с. 64].

Українська дослідниця Галина Зеленько зазначає, що для консоціальної демократії в країні повинна бути сформована відповідна конфігурація політичних інститутів [1, с. 60]. На думку дослідниці, необхідними для реалізації консоціальної політики в державі є специфічна конфігурація таких змінних: тип виборчої системи і форми політичної участі; спосіб формування уряду та його легітимність; рівень політичної консолідації еліт щодо національних інтересів держави; рівень суспільно-політичної активності; якість державної бюрократії. Відповідно до досвіду країн Центрально-Східної Європи ці змінні формувалися шляхом цілеспрямованого конституційного процесу, із підтриманням доволі високого рівня довіри, за консенсусу щодо стратегічних національних цілей та пріоритетів серед політичних акторів, за умов розвитку демократичних форм участі та сприяння залученню громадян до політичного процесу, а також під час прийняття євроатлантичного вектору зовнішньополітичного розвитку, що зумовило підтримку зі сторони Західних партнерів.

При цьому країни Центрально-Східної Європи не стали на шлях побудови саме консоціальної демократії. Зіткнувшись із бар'єрами у вигляді непопулярності деяких необхідних ринкових і демократичних реформ, уряди вдалися лише до окремих консоціальних практик задля забезпечення стабільного та мирного політичного й економічного розвитку, тобто вибірково використовували окремі принципи консоціальної демократії для вирішення політичних конфліктів.

Для того, аби консоціальна демократія дійсно могла сформуватися, Україна як держава повинна відповідати сприятливим умовам, що були визначені Лейпхартом. Також необхідно визначити, чи є Україна багатоскладовим, неоднорідним суспільством, оскільки інакше консоціальна демократія просто не матиме необхідності як така, що забезпечує стабільний демократичний розвиток та збереження політико-територіальної цілісності держав, які сформовані декількома розрізненими спільнотами. Багатоскладовість держави передбачає гострі розрізнення окремих самостійних спільнот в країні, в яких має бути якомога менше спільних дотичних соціополітичних атрибутів задля проведення точних ліній розмежування – інакше ми можемо говорити про достатній рівень переплетеності окремих спільнот, що підвищує рівень гомогенності суспільства. Таким чином, для запровадження в Україні консоціальної демократії маркером має стати наявність в країні спільнот, сформованих за релігійними, ідеологічними, мовними, культурно-етнічними і расовими ознаками. В Україні ці відмінності не є лініями розмежування спільнот, ареали їхнього охоплення не збігаються при накладанні: так, наприклад, не всі православні є російськомовними, не всі російськомовні мають проросійські орієнтації, не всі представники проросійської орієнтації є комуністами тощо. Деякі з цих розбіжностей є повноцінними важелями впливу для Російської

Федерації та інших країн, що унеможливлює утворення повноцінних автономних сегментів.

Загалом українське законодавство відповідає загальноприйнятим світовим вимогам і демократичним стандартам та гарантує представникам неукраїнських етнічних груп збереження та розвиток їх етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності, рівність конституційних прав і свобод, рівність перед законом тощо. Україна є світською державою та забезпечує свободу віросповідання. В Україні немає регіонально-ідеологічного поділу, оскільки жодна представлена у Верховній Раді політична сила в Україні не має чіткого ідеологічного спрямування. Україна наразі прямує до національно-політичної гомогенності, а тому штучне політичне закріплення на цьому етапі багатоскладового суспільства може мати негативні наслідки, зокрема призвести до нових загроз державному суверенітету та територіальній цілісності України.

Попри політику децентралізації, регіоналізація в Україні сприймається з певним скепсисом, з побоюваннями того, що вона призведе до федералізації та сепаратизму – поточна політика децентралізації в Україні має економічно-адміністративний характер і не стосується національних меншин. Найстрокатіші в етнічному плані регіони – Крим, який наразі окупований Російською Федерацією, а також Закарпаття та Одещина (зокрема Буджак). Крім того, частина Донецької та Луганської областей перебувають під окупацією самопроголошених квазідержавних утворень, які є результатом ведення гібридної війни Російською Федерацією. Ці обставини можуть негативно вплинути на формування в Україні консоціальної демократії.

Здійснення етнополітичного менеджменту в Україні суттєво утруднюється відсутністю затвердженої Верховною Радою Концепції державної етнонаціональної політики [5, с. 212]. Українські дослідники наголошують на необхідності встановлення чітких принципів взаємовідносин між державою та етнічними спільнотами країни в інституційній та правовій формі. Зокрема, необхідно визначити об'єкт етнополітики – сукупність окремих індивідів як представників домінуючої нації та національних меншин чи колективні об'єкти у вигляді окремих етнічних спільнот, а також визначити правомірність етнополітики як такої, що не містить дискримінації тих чи інших етнічних груп. Етнорегіональний поділ України також не є чітким, національні меншини живуть як компактно, так і розпорошено, що ускладнює прояви регіоналізму національних меншин в політиці, а також формування ефективної системи етнорегіональної політики.

Політична система держави цілком визначає особливості етнополітичних взаємовідносин, взаємовідносин між центром та периферією, статусу регіонів та етнічних спільнот і їхньої роль у національній політиці. Саме тому зміна української політичної системи в сторону консоціальної демократії може розглядатися як один із варіантів забезпечення стабільного розвитку та політико-територіальної цілісності держави.

Деякі українські дослідники вважають, що концепція консоціальної демократії є актуальною в умовах пошуку українського способу побудови стабільної та ефективної демократичної держави [6]. При цьому наголошується, що політична дійсність України після Помаранчевої революції створила ситуацію рівноваги основних політичних сегментів – двох рівносильних спільнот Східної та Західної України із відповідними політичними, економічними та соціокультурними орієнтаціями. Тим не менш, із подальшим розвоєм подій територіально виражена політична прихильність стерлася, а протистояння двох великих блоків політичних сил перейшло у досить плюралістичну політичну систему, часом без різкого розходження в ціннісних орієнтаціях. Таким чином, можна сказати про політичну дифузію в Україні та розвиток у напрямі зростання політичної однорідності.

Як зазначає український етнополітолог Роман Коршук, приклади Лівану та Кіпру доводять нездатність демократії спільнот протистояти зовнішнім загрозам [2, с. 47]. Як тільки у політичні відносини країни втручається інша держава, що підтримує одну з етнічних груп, консоціальна політична система руйнується, внаслідок чого може відбутися розпад держави чи громадянська війна. З огляду на військову агресію з боку Російської Федерації та ведення нею гібридної війни на Сході України під виглядом сепаратизму розбудова консоціальної демократії в Україні залишається неможливою.

В Україні відсутня сегментарна ізоляція етнічних спільнот (окрім угорської та румунської), натомість всі інші етнічні меншини (як і найбільша з них – росіяни) розселені дифузно по всій території України. Україна більша за територією і населенням в декілька разів за інші типові консоціальні держави – Швейцарію, Бельгію, Нідерланди, Ліван тощо. В Україні також відсутні реальні механізми забезпечення балансу влади – цьому прикладом є поточна політична ситуація, за якої і президент, і парламентська більшість представляють одну політичну силу. Попри те, що в Україні наявна зовнішня загроза у вигляді Російської Федерації, вона не є спільною для всіх спільнот, оскільки Росія використовує проросійські прошарки населення України для дестабілізації громадянського суспільства і просування своїх геополітичних інтересів. Також для України не характерна всебічна лояльність до держави – рівень довіри до органів влади є низьким (76% населення не довіряють Верховній Раді,

75% – не довіряють уряду, 60% – не довіряють Президенту за даними дослідження Центру Разумкова за жовтень-листопад 2020 р.) [8]. В Україні відсутні традиції цивілізованої взаємодії між елітами. Крім того, низка дослідників стверджує про несформованість політичної еліти в країні як такої.

Попри те, що Україна не відповідає вказаним вище умовам, перспективним залишається варіант запровадження окремих елементів та практик консоціальних держав, що здатні забезпечити стабільний демократичний розвиток та політико-територіальну цілісність держави. Зокрема, велика коаліція та пропорційність можуть бути забезпечені через введення обов'язкових квот представництва усіх представлених у Верховній Раді партій в уряді, через встановлення верхнього бар'єру для партій у 40–50% для запобігання утворенню парламентської більшості з представників однієї політичної сили. Іншими перспективними консоціальними механізмами в Україні можуть стати збільшення необхідної кількості голосів для внесення змін до Конституції (наприклад, до 60% від Конституційного складу, до трьох п'ятих чи до двох третин), запровадження інконгруентного бікамералізму – верхньої палати парламенту на основі регіонального чи іншого представництва. Однак ці заходи можуть негативно позначитися на продуктивності органів влади. Наприклад, через неможливість політичних еліт домовитися між собою в Україні неможливо буде сформувати повноцінний діючий уряд (як це часто буває в державах Західної Європи), призначити очільника державного органу, внести термінові важливі зміни з огляду на несподівані загрози та виклики.

Велике значення має виборча реформа 2020 року, якою була запроваджена нова пропорційна виборча система з відкритими регіональними списками – вона допоможе сформувати репрезентативну політичну владу, водночас задовільнить регіональне представництво, чого не було за попередньої пропорційної системи в Україні. Втім, вона не є індикатором того, що Україна рухається в сторону консоціальної демократії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Консоціальна демократія є способом збереження диференційованих груп в межах єдиної багатоскладової держави без громадянських збройних конфліктів чи втрати територіальної цілісності. Попри це, є ціла низка умов для її сприятливого функціонування, яким політична ситуація в Україні не відповідає. Саме тому повноцінне впровадження консоціальної демократії в Україні не має перспектив. Натомість перспективною є розробка окремих консоціальних механізмів задля укріплення демократичного пропорційного врядування, забезпечення регіонального представництва та представництва етнічних меншин у вищих органах державної влади, відновлення та збереження політико-територіальної цілісності та забезпечення стабільного і демократичного розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зеленько Г.І. Консоціальні практики у політиці країн Центрально-Східної Європи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 1, С. 54–75.
2. Коршук Р. М. Етнічна демократія та демократія міжетнічної згоди: порівняльний аналіз. *Маґістеріум. Політичні студії*. 2016. Вип. 64, С. 44–49.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / пер. с англ. под ред. А.М. Салмина, Г.В. Каменской, Москва : Аспект Пресс, 1997. 287 с.
4. Лійпгарт А. Мажоритарна та консенсусна моделі демократії. *Демократія. Антологія* / Упорядник О. Проценко, Київ : Смолоскип, 2005. С. 774–801.
5. Матвієнків С.М. Етнополітична регіоналізація сучасної України. *Панорама політологічних студій*. 2013. Вип. 11, С. 207–214.
6. Мовчан У. І. Співсуспільна демократія А. Лійпгарта: ключові особливості та інституціональні механізми. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна «Питання політології»*. 2008. № 825, С. 88–94.
7. Нджоку Р. Что такое консоционализм? URL: http://poli.vub.ac.be/publi/orderbooks/federal_r/12njoku.pdf.
8. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.) URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r.
9. Melchior J. The Austrian understanding of democracy and the democratization of the EU. 2004. URL: https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/7688eafe-bdf8-4154-af25-e02ff50c1c03.pdf.
10. Vatter A. Switzerland on the Road from a Consociational to a Centrifugal Democracy? *Swiss Political Science Review*. 2016. № 22. С. 59–74.

УДК 327.8: 327.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.2

УРОКИ ШРІ-ЛАНКИ ДЛЯ УКРАЇНИ: ДЕОКУПАЦІЯ, РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА РОЗБУДОВА МИРУ

LESSONS OF SRI LANKA FOR UKRAINE: DE-OCCUPATION, REINTEGRATION AND PEACEBUILDING

Семчинський К.В.,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

Автор аналізує процеси деокупації, реінтеграції та розбудови миру, що відбувалися у Шрі-Ланці після завершення громадянської війни у 2009 році, та зважує варіанти реалізації ланкійського досвіду в Україні. Метою цього дослідження є виявлення специфіки саме ланкійської стратегії розбудови миру, її особливостей і факторів ефективності, із наступним визначенням можливостей застосування стратегії та окремих її елементів у процесі реінтеграції нині окупованих українських територій. Застосувавши історичні, аналітичні і компаративні методи, автор робить висновок про те, що не всі засоби деокупації та реінтеграції територій, що мали успіх у кейсі Шрі-Ланки, можуть бути настільки ж ефективними в сучасних українських реаліях. В результаті дослідження визначено, що основним фактором ефективності ланкійської моделі розбудови миру стала наявність суспільного консенсусу щодо пріоритету цілісності держави і засобів для відновлення суверенітету над усією її територією. Серед інших факторів, які сприяли успіху мирних процесів у цій країні, уваги українських політологів та дослідників потребують і такі, як позбавлення терористів джерел фінансування і можливості накопичення грошей, ліквідація терористичних угруповань на деокупованих територіях, а також тісна співпраця уряду із міжнародними організаціями задля розбудови миру і постконфліктного примирення. Проведений аналіз та проєкція використаних стратегій на український політичний простір дозволили дійти висновку, що ефективність розбудови миру на деокупованих та реінтегрованих територіях залежить від вдалої реституції, вкорінення та поширення українських культурно-ціннісних домінант, українізацію інформаційно-культурного простору та освітньо-виховної системи.

Ключові слова: деокупація, реінтеграція, розбудова миру, Шрі-Ланка, конфлікт, мир.

The author analyzes the processes of de-occupation, reintegration and peacebuilding that took place in Sri Lanka after the end of the civil war in 2009, and weighs the options for implementing the Sri Lankan experience in Ukraine. The purpose of this study is to identify the specifics of the Sri Lankan peacebuilding strategy, its features and factors of effectiveness, followed by identifying opportunities for the strategy and its individual elements in the reintegration of the currently occupied Ukrainian territories.

Using historical, analytical and comparative methods, the author concludes that not all means of de-occupation and reintegration of territories that have succeeded in the case of Sri Lanka can be just as effective in modern Ukrainian realities. The study found that the main factor in the effectiveness of the Sri Lankan model of peacebuilding was the presence of public consensus on the priority of the integrity of the state and the means to restore sovereignty over its entire territory. Other factors that have contributed to the success of peace processes in the country require the attention of Ukrainian political scientists and researchers, such as the deprivation of terrorists of sources of funding and opportunities to accumulate money, the elimination of terrorist groups in the occupied territories, and the government's close cooperation with international organizations and post-conflict reconciliation. The analysis and projection of the strategies used on the Ukrainian political space allowed us to conclude that the effectiveness of peace building in de-occupied and reintegrated territories depends on successful restitution, rooting and spreading of Ukrainian cultural values, Ukrainianization of information and cultural space and educational system.

Key words: de-occupation, reintegration, peace building, Sri Lanka, conflict, peace.

Постановка проблеми. Упродовж 2007–2009 років уряд Шрі-Ланки ефективно реалізував план деокупації контрольованих терористами під час громадянської війни територій і розпочав процес їхньої реінтеграції. У тісній співпраці із зовнішніми акторами та міжнародними організаціями було створено умови для успішного постконфліктного примирення після тривалого насильницького конфлікту, жертвами якого за 26 років стало більше 100 тисяч людей. Попри те, що конфлікт між тамільцями і сингалами не вдалося остаточно врегулювати й дотепер, ланкійський досвід мирної реінтеграції територій та розбудови миру (peacebuilding) може бути корисним для України. Варто дослідити засоби, особливості та причини успіху ланкійської стратегії розбудови миру на деокупованих і реінтегрованих територіях та вивчити можливості застосування її елементів в українських реаліях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після 2014 року науковий інтерес до проблеми реінтегації тимчасово окупованих українських територій детермінував появу низки праць, які досліджували можливості, варіанти, сценарії цих процесів і пропонували дороговкази відновлення цілісності української держави та алгоритми подолання наслідків гібридної війни РФ проти України [2; 3; 4]. Водночас досвід реінтеграції

деокупованих територій і постконфліктного примирення у Шрі-Ланці був предметом дослідження як вітчизняних [1; 3], так і зарубіжних [5; 6; 7] фахівців із розбудови миру.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте і досі бракує комплексних порівняльних досліджень, у яких ланкійський досвід проєктувався би на сучасні українські терена. Саме тому компаративний аналіз миротворчих технологій, застосованих у Шрі-Ланці, з урахуванням ціннісно-культурних особливостей нині окупованих українських територій в умовах гібридної війни постає наразі актуальним.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення факторів ефективності ланкійської стратегії розбудови миру, її особливостей, сильних та слабких сторін; дослідження можливості застосування цієї стратегії та окремих її елементів у процесі реінтеграції нині окупованих українських територій; визначення, чи можуть ті чи інші засоби деокупації, реінтеграції та розбудови миру, що мали успіх у Шрі-Ланці, бути настільки ж ефективними в сучасних українських реаліях, та встановлення за цими ознаками їхнього рейтингу для застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Упродовж 1983–2009 років Шрі-Ланка змушена була боротися із сепаратизмом на своїй території і врешті, силою зброї відновивши на ній суверенітет, із 2009 р. розпочала тривалий і складний процес розбудови миру, що включав ліквідацію терористів та реінтеграцію деокупованих територій. І хоча процес розбудови миру триває й нині, можна констатувати, що від успішно реалізованої програми реінтеграції деокупованих територій фактично у виграші залишилися всі.

Інструментарій розбудови миру на деокупованих територіях Шрі-Ланки включає такі елементи, які варто взяти на озброєння українському політикуму для вирішення проблеми цілісності держави: 1) проведення успішних військових операцій задля встановлення повного контролю над територією держави; 2) залучення військових спеціалістів із інших країн для реформування армії, підготовки та проведення антитерористичних операцій; 3) позбавлення терористів джерел фінансування і можливості накопичення грошей; 4) ліквідація терористичних угруповань на деокупованих територіях; 5) тісна співпраця уряду Шрі-Ланки із міжнародними організаціями, перш за все ООН, задля розбудови миру і постконфліктного примирення.

Латентний конфлікт на етнічно-релігійному ґрунті між сингальською більшістю, яка на політичному і побутовому ґрунті принижувала і намагалася витіснити з Шрі-Ланки тамільську меншість, 1983 року переростає у збройне протистояння між урядом і тамільськими сепаратистськими угрупованнями. Конфлікт, що вартував життя близько 100 тисячам людей і продовжувався більш ніж чверть століття, завершився 2009 року розгромом головної сепаратистської організації – Тигри визволення Таміл Іламу (далі – ТВТІ), обійшовшись ланкійській казні у більш ніж 200 млрд доларів.

Поступово конфліктна взаємодія перетворювалася на збройне протистояння, при цьому були й спроби поєднувати насильницькі методи вирішення проблеми із політичними кроками мирного врегулювання. Проте результату це не мало, і тому перевагу було віддано воєнним засобам деокупації та реінтеграції територій. Попри те, що уряд не тільки мав багаторазову перевагу над сепаратистами у військовому та в економічному відношенні, а ще й користувався міжнародною підтримкою, ТВТІ успішно протистояли йому впродовж тривалого часу. Успіх дій ТВТІ пояснюється декількома факторами. Спершу варто зауважити про політичну недалекоглядність офіційного Коломбо та про відсутність консенсусу між основними політичними силами Шрі-Ланки, що спричинило нездатність впродовж більш ніж чверті сторіччя покінчити з організацією тамільських сепаратистів. По-друге, ТВТІ впродовж усього конфлікту застосовувала методи гібридної війни: ця організація поєднувала повномасштабні бойові дії із терористичними актами і партизанськими рейдами за підтримки тамільського населення. Ефективна робота пропагандистської машини дозволяла «тиграм» тривалий час підтримувати імідж пригноблених борців за свободу в очах світової спільноти, отримувати моральну підтримку західного суспільства, хоча за своєю суттю і діями вони були терористичною організацією. Фактично створивши квазідержаву на півночі Шрі-Ланки, ТВТІ характеризувалися жорсткою дисципліною та ієрархією, а також безпринципністю та нерозбірливістю у виборі засобів досягнення цілей, зокрема і щодо власного населення. ТВТІ ефективно використовували домовленості про припинення вогню, мирні перемовини та протиріччя у сингальській політичній еліті для перегрупування сил та переозброєння. Наприклад, після того, як 22 лютого 2002 року в Осло за посередництва Норвегії було підписано Угоду про припинення вогню між урядом та ТВТІ, чисельність особового складу останніх збільшилася із 7,5 тис. до 20 тис. бойовиків. Проте основним фактором тривалого і зухвалого опору ТВТІ ланкійській владі було зовнішнє фінансування: гроші на підтримку конфлікту надходили як від тамільської діаспори по всьому світу, так і від незаконної фінансово-економічної діяльності. Ані компетентні органи країн, де перебувала тамільська діаспора, що фінансово підтримувала терористичну організацію, ані офіційний Коломбо не зупинили ці фінансові потоки впродовж усього конфлікту.

Власне, ключовим фактором, який вплинув на суттєве ослаблення і зрештою знищення ТВТІ, була міжнародна обструкція, коли з 2003 року «тамільським тиграм» перекрили джерела фінансування і накопичення грошей, а також заборонили діяльність їхніх підставних організацій у низці західних країн у контексті глобальної війни з терором. Серед інших причин поразки ТВТІ варто виділити розчарування в організації ТВТІ тамільського населення, що жило в постійному страху і стомилося від воєнних дій, а також інспірований ланкійськими спецслужбами розкол в лавах ТВТІ. На завершальному етапі конфлікту урядові війська остаточно придушили опір тамільських бойовиків, встановили контроль над східними і північними територіями країни і ліквідували керівництво ТВТІ. Водночас мало місце порушення норм міжнародного гуманітарного права, адже під час заключної стадії операції впродовж січня – травня 2009 року загинуло 7 000 цивільних мешканців, серед них не менше 1 000 дітей. Невідомою залишається доля 2 000 захоплених у полон «тамільських тигрів». Попри протести міжнародних організацій та власну заяву, від 27 квітня 2009 року ланкійська армія так і не припинила масованих бомбардувань та артилерійських обстрілів районів, контрольованих бойовиками, які прикривалися цивільним населенням як щитом.

Допомога ТВТІ від регіонального лідера – Індії – на першому етапі збройного протистояння мала за мету тиск на уряд Шрі-Ланки, аби врегулювати конфлікт із урахуванням власних інтересів. Із приходом на Шрі-Ланку індійського контингенту між сторонами конфлікту встановилося крихке перемир'я. Таміли почали розбудову своїх збройних сил. Індійці допомагали й не заважали готуватися «тиграм» до нової війни. Однак місія індійських миротворців на сході Шрі-Ланки за 3 роки успіху не досягла, оскільки вони були чужими як для уряду, так і для тамілів, відтак мали статус потенційного ворога. Врешті, таміли і сингали фактично об'єдналися проти індійських військ. Таміли почали боротьбу, адже Індія виступила проти їхнього відокремлення від Шрі-Ланки, а сингали руками своїх ворогів тамілів намагалася видавити з країни іноземні війська. Після виведення свого миротворчого контингенту Індія сприяла врегулюванню конфлікту і врешті зіграла чи не вирішальну роль у його завершенні, перекривши нелегальні канали постачання озброєнь зі своєї території і надавши уряду Шрі-Ланки військово-економічну допомогу разом із Китаєм.

Порівнюючи історію цього конфлікту та ролі, що їх відігравали в ньому міжнародні актори, із російсько-українською війною на сході України, відзначимо, що проведення паралелей між Індією та Росією не коректне: Росія розпочала війну проти України, приховуючи свою справжню роль агресора через своїх проксі, які мали б створювати на міжнародній арені видимість аналогії із національно-сепаратистськими рухами. Але навіть і за умови прийнятності міжнародною спільнотою такого сценарію «визвольного руху проти центральної влади» на сході України Росія не змогла переконати світове співтовариство у своїх «миротворчих» діях із «врегулювання конфлікту». Український кейс об'єктивно не передбачає примирення із Росією у найближчій перспективі, проте за мету ставиться розбудова миру і примирення між сегментами українського суспільства, фактично між громадянами України, які зазнали агресії та окупації територій їхнього проживання і громадянами України, які уникнули подібної долі.

Варто наголосити, що деокупація та реінтеграція – це «різні за строками, виконавцями та кінцевою метою процеси, хоча й тісно пов'язані між собою. Тому стратегії, спрямовані на досягнення цих цілей, мають передбачати чітку послідовність кроків і заходів, спрямованих на посилення позицій України і, відповідно, послаблення спроможностей держави-агресора та ефективності її впливу на жителів тимчасово окупованих територій» [2, с. 140]. Деокупація полягає у звільненні окупованих територій держави силами армії, поліції та спеціальних служб. Реінтеграція, зі свого боку, є процесом повернення деокупованих територій у політико-правовий, економічно-соціальний та культурно-інформаційний простір держави.

Що стосується деокупації, наша держава потребує міжнародної військової місії, яка матиме право на застосовування сили задля попередження чергової хвилі ескалації з боку Росії, тобто зможе встановити так званий «негативний» мир через припинення бойових дій без примирення між його сторонами. Своєю чергою процес постконфліктного примирення має мінімізувати негативні наслідки російської агресії і створити умови для розбудови позитивного миру – комплексу суспільних взаємодій, управлінських структур і механізмів контролю, за яких конфлікти врегульовуються на ранній стадії або взагалі не виникають. Для ефективної деокупації недостатнім буде лише залучення міжнародної військової місії на лінії розмежування: політично та економічно підтримувані та підживлювані Росією сепаратисти чинитимуть опір деокупації. Тому Україна має позбавити сепаратистів контролю над ресурсами, які економічно та фінансово забезпечують існування «народних республік». Вважаємо контрпродуктивним повернення територій без попередньої ліквідації терористів на цій території, тому що за таких умов терористи, підтримувані Росією, продовжуватимуть свою підривну діяльність. Звідси очевидним є висновок про те, що реінтеграція без деокупації неможлива.

Першочерговим завданням деокупації та подальшої реінтеграції тимчасово окупованих територій (далі – ТОТ) є встановлення українського контролю над російсько-українським кордоном. Адже «без встановлення контролю над українсько-російським кордоном (у тому числі морським) не може бути й мови про проведення виборів / референдумів (чи їх визнання) в ОРДЛО чи Криму, як і залучення представників ОРДЛО як повноправних учасників переговорів у ТКГ (Тристоронній контактній групі – Авт.), роботі Спільного Центру координації та контролю (СЦКК) тощо. Без повернення ТОТ під юрисдикцію України неможливе забезпечення прав і основних свобод людини» [2, с. 135]. Мусимо констатувати також відсутність перспектив проведення виборів в ОРДЛО без попереднього роззброєння або ліквідації бойовиків, і досвід деокупації в Шрі-Ланці також говорить на користь такої думки. Встановлення українського контролю над російсько-українським кордоном є необхідним і для успішної демілітаризації ТОТ. Взяття під контроль ЗСУ арсеналів озброєння і боєприпасів незаконних збройних формувань і виведення важкого озброєння постає в цьому контексті надважливим завданням.

Процес реінтеграції в єдиний конституційний простір України тимчасово окупованих територій України та населення, що на них проживає, має закласти міцні підвалини для розбудови миру і постконфліктного примирення. Для порівняння проаналізуємо, як подібні процеси відбувалися у Шрі-Ланці. З 2009 по 2014 рр. були вжиті певні заходи для сприяння миру, наприклад, створення Комісії із примирення і Комісії із розшуку зниклих осіб. У цей період найбільш складною соціальною проблемою було розселення та забезпечення роботою, харчуванням тамільських біженців, кількість яких оцінювалась щонайменше у 280 тис. осіб. Однак багато зусиль не відповідали ані очікуванням жертв конфлікту, ані міжнародним стандартам щодо правосуддя перехідного періоду. Через те, що в цей період уряд Шрі-Ланки обмежував реалізацію деяких необхідних елементів стратегії розбудови миру, та через почасти складні відносини, які офіційний Коломбо мав із ключовими внутрішніми та міжнародними зацікавленими сторонами, 2009–2014 роки вважаються дослідниками часом втрачених можливостей.

Уряд національної єдності, сформований у січні 2015 року політичним союзом двох найбільших політичних партій – Партії свободи Шрі-Ланки (SLFP) та Об'єднаної національної партії (UNP), а також позитивні робочі відносини й співпраця з головною тамільською партією, Тамільським національним альянсом (TNA), створили можливість для трансформації «негативного миру» перших постконфліктних років у напряму «позитивного миру», який вимагає серйозних політичних реформ на кожному рівні: конституції, законодавства та інститутів управління. У вересні 2016 року уряд Шрі-Ланки та ООН доопрацювали Пріоритетний план миробудівництва (ППМ), проводячи консультації з громадянським суспільством та партнерами з розвитку. Цей трирічний план був спрямований на підтримку розбудови миру в Шрі-Ланці, сприяння координації та примиренню між партнерами. План розбудови миру у Шрі-Ланці визначив ключові стратегічні пріоритети у напрямах: 1) правосуддя перехідного періоду; 2) примирення; 3) демократичного управління; та 4) запобігання рецидиву конфлікту.

Проєктуючи певні інструменти, застосовані під час втілення цього плану в Шрі-Ланці, на українські реалії, висвітлимо як приклад сегмент потенційної реінтеграції сепаратистів. Повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань має включати амністію для тих, хто не скоював воєнних злочинів, та створення можливостей для полегшення їхньої адаптації до мирного життя. Україна має створити спеціальні центри підготовки для освоєння колишніми бойовиками робітничих і будівельних професій, аби забезпечити їх роботою з подальшими перспективами і грошовим забезпеченням. Як переконливо доводить досвід Шрі-Ланки, в українських реаліях мусить бути «певний перехідний період (від 5 до 15 років), протягом якого буде відстрочене (тимчасово призупинене) введення на колишніх тимчасово окупованих територіях норм деяких нормативно-правових актів (наприклад, у частині військової служби та роботи в центральних органах виконавчої влади, правоохоронних та судових органах, спеціальних службах, електоральної участі у парламентських та президентських виборах тощо)» [2, с. 151]. Причина такої відстрочки полягає в тому, що населення нині окупованих українських територій зазнало гібридної агресії в інформаційному просторі й тривалий час знаходилося під дією деструктивних імперативів кремлівської пропаганди, воно потребуватиме комплексної реабілітації у формі повернення в систему координат української культурно-ціннісної матриці. Найкращі зразки масових видів культури (кіно, музика, література, театр) повинні отримати широкі канали поширення (радіо, телебачення, концерти, фестивалі, вистави, конкурси) в регіонах, де упродовж багатьох років відбувалось цілеспрямоване витіснення української культури [4, с. 64].

Варто врахувати, що реалізація традиційних стратегій розбудови миру буде ускладнена опором з боку РФ та підконтрольних їй екстремістських груп та шпигунської мережі, які залишаться на деокупованій території з метою дестабілізації ситуації в Україні, саботажу господарської

реконструкції, а також терористичної діяльності. Україні необхідно використати і застосувати досвід Шрі-Ланки у перериванні фінансування терористів. Тож перспективи розбудови миру залежатимуть від того, як українська держава через суспільний консенсус та формулювання державних пріоритетів гарантуватиме тривалий мир на деокупованих територіях, на своїх умовах провадитиме їхню успішну реінтеграцію та розвиток у складі України й унеможливить рецидив гібридної агресії і конфлікту у майбутньому.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Серед факторів ефективності стратегії розбудови миру у Шрі-Ланці варто виділити наявність суспільного консенсусу щодо пріоритету цілісності держави і засобів для відновлення суверенітету над усією її територією, позбавлення терористів джерел фінансування і можливості накопичення грошей, ліквідацію терористичних угруповань на деокупованих територіях, тісну співпрацю уряду із міжнародними організаціями задля розбудови миру і постконфліктного примирення.

Цей досвід є надзвичайно корисним для України, в процесі реінтеграції нині окупованих українських територій можливе застосування окремих елементів стратегії розбудови миру у Шрі-Ланці. Перш за все це стосується проведення успішних військових операцій задля встановлення повного контролю над територією держави; залучення військових спеціалістів із інших країн для реформування армії, підготовки та проведення антитерористичних операцій та комплексу заходів щодо роззброєння та повернення до мирного життя учасників незаконних збройних формувань.

Ефективна розбудова миру на деокупованих та реінтегрованих територіях передбачає поширення українських культурно-ціннісних домінант, українізацію інформаційно-культурного простору та освітньо-виховної системи. У перспективі варто дослідити, як оздоровлення культурно-ціннісної матриці мешканців регіону та успішна реінтеграція нині окупованих територій до українського соціокультурного інформаційного простору сприятиме розбудові позитивного миру на основі справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні / заг. ред. О.О. Резнікової. Київ : НІСД, 2017. 60 с.
2. Переосмислення деокупаційної політики України в рамках гібридної війни Росії проти України. *Українська призма. Рада зовнішньої політики* : веб-сайт. URL: http://prismua.org/24-11-2020/?fbclid=IwAR0i7naNQSoI7wCPhL0sC6HmNPXjCwn_dIG7kIbfbBAySU7D9LAJpjnyjes (дата звернення: 01.06.2021)
3. Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України. *Національний інститут стратегічних досліджень* : веб-сайт. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/pripinennya-i-postkonfliktne-vregulyuvannya-separatistskikh (дата звернення: 01.06.2021)
4. Семчинський К. Хорватські уроки для України: деокупація, реінтеграція та розбудова миру. *Збірник наукових праць «Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти»*. 2020. № 6. С. 56–66.
5. Conflict and Peacebuilding in Sri Lanka. Caught in the Peace Trap? / J Goodhand et.al. London : Routledge, 2011. 256 p.
6. Peacebuilding Context Assessment. Sri Lanka 2016. *United Nations Sri Lanka* : веб-сайт. URL: https://lk.one.un.org/wp-content/uploads/2017/01/Peacebuilding-Context-Assessment.pdf (дата звернення: 01.06.2021).
7. Sri Lanka Peacebuilding Priority Plan. August 2016. *United Nations Sri Lanka* : веб-сайт. URL: https://lk.one.un.org/wp-content/uploads/2017/01/PPP-17-April-2017.pdf (дата звернення: 01.06.2021).

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 32:17.022.1] (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.3

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖМЕЙКІНГ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

POLITICAL IMAGE MAKING: MAIN APPROACHES TO DETERMINING CONTENT IN THE CONTEXT OF MODERN SCIENTIFIC RESEARCH

Трушевич Г.Б.,
orcid.org/0000-0002-3793-1074
аспірант кафедри політології
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Статтю присвячено дослідженню основних підходів до аналізу політичного іміджмейкінгу. Автор використовує головним чином міждисциплінарний підхід у визначенні змісту іміджмейкінгу.

Актуальність теми цього дослідження зумовлена інтересом з боку політичних діячів, фахівців зі зв'язків з громадськістю, політологів, політичних консультантів і іміджмейкерів. Іміджмейкінг як поняття увійшов в лексику, риторику та соціальне життя нашого суспільства не так давно, але набув чинності у багатьох сферах. Терміном «іміджмейкінг» сьогодні називають сукупність технологій і технік, елементів, операцій, які мають на меті формування іміджу людини, товару або якогось явища.

Це свого роду науково-практичний складник іміджелогії як науки та практики формування іміджу, завданням якої є обґрунтування та створення привабливого образу, певної моделі достойної поведінки відповідно до потреб часу та запитів суспільства. Проаналізовано основні підходи у визначенні змісту та основних ознак політичного іміджу, з'ясовано вплив різних чинників на зміст його формування в сучасному світі, який динамічно змінюється.

Засоби масової комунікації транслюють великі потоки інформації, які людина не в змозі в повному обсязі сприймати, осмислювати й оцінювати. З метою полегшити сприйняття великого обсягу інформації створюються «віртуальні замінники» об'єктів матеріального світу. Передусім імідж – це ніщо інше, як ярлик, який вішається на різні об'єкти з метою їх систематизації та стандартизації. Більшість знань про світ – це знання на рівні іміджів.

Головне призначення іміджелогії – науково обґрунтувати, як створити привабливий образ, як вибудувати моделі достойної поведінки, адекватні тим життєвим ситуаціям, в яких ми знаходимося.

Останніми роками спостерігається зростання досліджень, присвячених з'ясовуванню змісту науково-категоріального апарату іміджелогії, проблемам корпоративного іміджу в політиці, аксеологічним, міфологічно-пропагандистським аспектам, конкретним технікам його формування та функціонування. В статті обґрунтовано порівняння понять «імідж» та «репутація».

Ключові слова: імідж, політичний іміджмейкінг, образ, репутація, бренд, політичні лідери.

The article is devoted to the study of the main approaches to the analysis of political image-making. The author uses mainly an interdisciplinary approach in determining the content of image-making.

The relevance of the topic of this study is due to the interest of politicians, public relations professionals, political scientists, political consultants and image makers. Imagemaking as a concept entered the vocabulary, rhetoric and social life of our society as a whole not so long ago, but came into force in many areas. The term "image-making" today refers to a set of technologies and techniques, elements, operations that aim to form the image of a person, product or phenomenon.

It is a kind of scientific and practical component of imageology as a science and practice of image formation, the task of which is to substantiate and create an attractive image, a certain model of decent behavior in accordance with the needs of the time and the demands of society. The main approaches in determining the content and main features of the political image are analyzed, the influence of various factors on the content of its formation in the modern world, which is changing dynamically, is clarified.

The media broadcast large flows of information that a person is not able to fully perceive, comprehend and evaluate. In order to facilitate the perception of a large amount of information, "virtual substitutes" for objects of the material world are created. First of all, the image is nothing but a label that is hung on various objects in order to systematize and standardize them. Most knowledge of the world is knowledge at the image level.

The main purpose of imageology is to scientifically substantiate how to create an attractive image, how to build models of decent behavior, adequate to the life situations in which we find ourselves.

In recent years, there has been an increase in research on the content of the scientific and categorical apparatus of imageology, the problems of corporate image in politics, axeological, mythological and propagandistic aspects, specific techniques of its formation and functioning. The article substantiates the comparison of the concepts "image" and "reputation".

Key words: political image-making, image, image, reputation, brand, political leaders.

Постановка проблеми. В наш час з проведенням кожних наступних виборів іміджмейкінг набуває особливої ваги як сукупність технологічних прийомів та практик, що допомагають кандидату виграти вибори, тобто йдеться саме про політичний імідж. Тому актуальність проблеми зберігається як з теоретичної, так і практичної точок зору, зумовлена інтересом з боку політичних діячів, фахівців зі зв'язків з громадськістю, політологів, політичних консультантів і іміджмейкерів. Першочерговим завданням таких фахівців є створення, збереження і підтримання сприятливого і впізнаваного іміджу політичного діяча.

Проблема політичного іміджу, на думку автора, привертає увагу не тільки вчених і практиків, а й будь-яку людину, яка цікавиться розвитком політичних процесів у сучасному світі та є його активним учасником або пасивним спостерігачем. Виборці голосують не за реальну людину-кандидата, а за його навмисно сконструйований образ (імідж), створений засобами масової інформації. В ході передвиборної кампанії можна не змінювати самого кандидата, оскільки виборець його не бачить і з ним не знайомий, а міняти тільки його імідж.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є дослідити теоретичний вимір політичного іміджмейкінгу у контексті сучасних досягнень політичної науки з метою покращення практичного складника формування іміджу політичного лідера, що сприятиме, наприклад, мінімізації його маніпулятивної спрямованості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На цей час у зарубіжній політичній науці напрацьовано значний масив літератури з проблем формування політичного іміджу. Однак, поділяючи думку деяких дослідників, зауважимо, що далеко не в усьому викладені ідеї та узагальнення досвіду можуть задовольнити потреби українського політичного ринку, з його особливостями та нинішнім станом справ в нашій державі. Вітчизняні дослідники все наполегливіше прагнуть заповнити цей сегмент у предметному полі науки, про що свідчить значна кількість публікацій (О.А. Феофанов, В.М. Шепель, Г.Г. Почепцов, Е.Б. Перелигіна, В.А. Пизін, О.Висоцький, А.Акайомова, А.Литвин та ін.), на аналіз яких спрямована ця стаття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність вивчення підходів до визначення іміджу зумовлена перш за все багатозначністю самого поняття «імідж». У сучасних словниках імідж визначається (від англ. Image – «образ», «уявлення», «відображення»), а також як зоровий образ. Поняття «імідж» почало все частіше вживатися в спілкуванні та літературі з кінця минулого століття. Сьогодні в науковій та спеціальній літературі немає загальноприйнятого визначення іміджу, в різних джерелах маємо різне трактування цього поняття. Складність аналізу визначень поняття імідж пов'язана з тим, що в комунікативному просторі працюють фахівці різних сфер: журналісти, психологи, фахівці з маркетингу і PR.

Іміджелогія – це наука, яка навчає як бути харизматичним і вміти нести світло людям. Вона сприяє зовнішньому прояву глибокої потреби людини бути достойною особистістю. Іміджелогія – це мрія кожного громадянина мати благородне обличчя, яке є безперечною умовою створення демократичного та гуманного суспільства. Іміджелогія – це технологія впливу. Блез Паскаль писав, що існують два способи впливу на людей: «спосіб переконання» і «спосіб сподобатися». «Із них останній найефективніший» – стверджував він [1, с. 16].

Один з перших, хто ввів поняття «імідж» у науковий обіг, був доктор філософських наук, професор О. Феофанов, який у своїй роботі «США: реклама і суспільство» розглядає імідж як основний засіб психологічного впливу рекламодавця на споживача. У книзі О.А. Феофанова «Агресія брехні» імідж розглядається як якийсь образ-уявлення: «Імідж – це образ-уявлення, методом асоціацій наділяє об'єкт додатковими цінностями (соціальними, естетичними, психологічними тощо), що не мають підстави в реальних властивостях самого об'єкта, але володіють соціальною значимістю для сприйняття такого образу, імідж блокує раціональне пізнання об'єкта і в той же час своїм впливом створює специфічну соціально-психологічну установку дії. Імідж виділяє явище, створює враження його радикальної відмінності від інших. Імідж наділяє явище характеристиками, що лежать за межами його реальних якостей, причому будь-якими характеристиками, оскільки це наділення проводиться за допомогою асоціацій. В процесі трансляції іміджевої інформації імідж впроваджується в масову свідомість, а асоціації «прив'язують» до явища задані характеристики в залежності від цілей тих, хто створює образи» [2, с. 82].

У роботі В.М. Шепеля імідж визначається як візуальне враження про особу або соціальну структуру. Своєю чергою А.Д. Кривоносов розуміє під іміджем цілеспрямовано сформований образ суб'єкта PR, який виділяє певні ціннісні характеристики, покликаний надавати емоційно-психологічний вплив на цільову аудиторію [1].

Н.Б. Ларіна зазначає: «Імідж – радше ідея, що містить певні психологічні характеристики і відображає деяку реальність; це – спеціально змодельоване цілеспрямоване уявлення про предмет, державу чи людину, створене професіоналами на основі певних фактів» [3].

Через несвідоме визначає імідж директор Центру виборчих технологій В.А. Пизін у своїй

монографії «Професійний вибір і відбір персоналу управління». Під іміджем, на його думку, розуміється «соціальний образ управлінця, який зазвичай є відображенням в свідомості людей всієї структури, а точніше сукупності професійно-значущих характеристик його особистості. Імідж є відображенням в суспільній свідомості і суспільному несвідомому глибинних рис і прагнень особистості, далеко не завжди усвідомлюваних нею. Можна сказати, що імідж – це соціальне відлуння глибинних інтенцій особистості» [4, с. 119].

Автор робить акцент на суб'єктивному складнику іміджу, на тому, як люди сприймають заздалегідь підготовлену для них іміджеву інформацію. Причому на перше місце ставиться саме не якість і формат цієї заздалегідь підготовленої інформації, а те, як вона трансформується в громадському несвідомому на основі наявної соціально-психологічної бази: політичного досвіду, рівня політичної грамотності, типу політичної культури і освіченості в цілому [5, с. 75].

На думку відомого дослідника Н.В. Антонової, сформувалися чотири теоретичних підходи до розуміння і дослідження іміджу:

1. Семіотичний підхід. З точки зору семіотики, науки про знаки, імідж розглядається як знакова структура, «щось більше мене самого», яка має пряме відношення до людських цінностей. Використання символів, які є значущими для аудиторії, зі збереженням їх семантики, дає напрям для домислювання. В цьому раз важлива психосеміотична компетентність, рефлексія семіотичних компонентів (погляд на себе з боку – рефлексія першого порядку, погляд на себе очима іншого – рефлексія другого порядку), корекція зовнішніх технологій самоподачі, адекватна інтерпретація знаків спілкування. Прикладом таких знакових структур є літературний твір, художній фільм тощо [6]

2. Психосеміотичний підхід дає можливість враховувати можливості інтерпретації аудиторією того чи іншого знаку в складі іміджу.

Е.А. Петрова визначає імідж як феномен індивідуальної, групової або масової свідомості, імідж функціонує як образ-уявлення, в якому в складному взаємозв'язку з'єднуються зовнішні і внутрішні характеристики об'єкта і його соціальні ролі, і функції. Так, Е.А. Петрова вважає важливим фактором самоподачі «Я» психосеміотичну компетентність і рефлексію семіотичних компонентів власної експресії. Під психосеміотичною рефлексією розуміється здатність сприймати породжувані самим собою знаки з боку або очима партнера. Ефективність діяльності зі створення власного іміджу визначається ступенем розвитку цих здібностей.

3. Інтеракціоністський підхід дозволяє розглядати імідж як образ «Я», що створюється для інших в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

4. Когнітивно-орієнтований підхід. У рамках цього підходу імідж розглядається як когнітивна структура, що має структуру соціальної установки і займає певне місце в загальній системі установок особистості. Імідж тісно пов'язаний з іншими когнітивними структурами, такими як «Я-концепція», «Я-ідеальне», «Я-дзеркальне», а також з образом світу загалом. [6]

5. Соціально-психологічний підхід. У контексті соціально-психологічного підходу імідж розглядається як соціально-психологічний феномен і продукт соціального пізнання. Теоретико-методологічною базою для психологічного аналізу іміджу як соціально-психологічного феномена є дослідження психологічних закономірностей сприйняття і розуміння людини людиною, специфіки формування феномена першого враження, соціально-психологічних ефектів і механізмів міжособистісного і міжгрупового сприйняття.

З точки зору іміджелогії, на нашу думку, можна виділити ще два підходи до розуміння персонального іміджу і його змістовних компонентів: суб'єктивний підхід та соціально-перцептивний.

З погляду суб'єктивного підходу імідж має характеристики суб'єктивного, він не існує поза своїм суб'єктом. Як суб'єкт іміджу може виступати будь-який соціальний суб'єкт, індивід, класична соціальна група або некласична спільність масового типу. На думку Е.А. Петрової, імідж функціонує як образ-уявлення, в якому в складній взаємодії з'єднуються зовнішні і внутрішні характеристики суб'єкта. З цієї точки зору авторами пропонуються такі визначення іміджу:

− «це вигляд, тобто та форма життя людини, завдяки якій «на люди» виставляються особистісно-ділові характеристики»;

− «це спрямоване формування враження про себе, спеціальним чином організоване і структуроване в контексті «Я», що має відсилання до більш загальної престижної категорії людей» [7].

Українські дослідники В. Корнієнко та С. Денисюк виокремлюють такі основні підходи до визначення поняття іміджу політичного лідера: онтологічний, антропологічний, ціннісний та етичний.

Представники онтологічного підходу (С. Голдмен, В. Бебик, Л. Невзлін), по-перше, вважають, що політичний імідж далеко не завжди повністю й адекватно відображає реальний об'єкт; по-друге, що він обов'язково повинен містити ознаки, за якими певний об'єкт ідентифікується і, відповідно, виокремлюється серед подібних; по-третє, що він володіє значною стійкістю і силою інерції; нарешті, по-четверте, що політичний імідж активно добудовується самими реципієнтами відповідно до їх власних психологічних особливостей.

Вони вважають, що такий підхід хоча й досить повно висвітлює суть іміджу політика, однак коло проблем тут надзвичайно широке і включає в поле

зору дослідників, крім політичного іміджу, безліч інших феноменів свідомості таких, як стереотипи, настанови, забобони, ціннісні орієнтації. Таким є визначення за О. Лавренко: «Імідж можна визначити як більш чи менш адекватний реальному суб'єктові образ особистості, який складається в масовій свідомості на свідомому і підсвідомому рівнях» [8, с. 24].

Представники антропологічного підходу (К. Єгорова-Гантман, Дж. Скотт, П. Бірд, Е. Семпсон, Г. Почепцов, П. Гуревич, В. Шепель, Л. Браун, Є. Блажнов, Б. Красовський, І. Криксунова, Т. Чередниченко) імідж політика співвідносять з різними персоніфікованими категоріями, наприклад, з такими, як «самопрезентація», «самопред'явлення», «управління враженням».

Тут акцентується увага на рольовому характері іміджу, який виявляється, як публічне «Я» людини, як своєрідна маска, що застосовується для отримання привабливого вигляду в очах інших людей. Роль іміджмейкерів, які працюють над створенням особистісного образу, зводиться лише до опрацювання зовнішнього вигляду замовника, його тренінгу вербальної і невербальної поведінки. Антропологічне трактування політичного іміджу фіксує важливі специфічні властивості персоніфікованих об'єктів політичного світу і звужує це поняття межами властивостей, притаманних людині, що виключає з аналізу політичні інститути та ідеологічні конструкції.

Такого типу визначення знаходимо у О. Вознесенської: «Образ політичного лідера – це набір певних характеристик, через які люди асоціюють із конкретною індивідуальністю» [9, с. 158] і Г. Почепцов [10, с. 253] досить переконливо доводять пріоритет образу політика під час сприйняття виборцями партії, але недостатню увагу приділяють дослідженню передвиборчого іміджу партії.

Представники ціннісного підходу (Б. Брюс, Ж. Сегела, О. Феофанов, І. Недяк, І. Терлецька, А. Цуладзе) акцентують увагу на штучному характері цього феномену. Практично не враховується те, що імідж – це інтегрований феномен, який створює цілісний соціальний образ об'єкта. В рамках цього підходу акцентується увага на символічній сутності іміджу. Так, Ю. Сурмін і Д. Наріжний вважають, що імідж – це «певний символічний образ сприйняття якогось явища, об'єкта та людини», його формування «складає основний зміст політичної персоналізації політичного діяча» [11, с. 66].

У рамках ціннісного підходу під впливом різного роду PR теорій було сформовано комунікативне розуміння іміджу. Так, Г. Почепцов вважає, що його можна тлумачити, як комунікативну одиницю, яка ідеально відповідає вимогам комунікативного простору [12, с. 119]. На його думку, імідж є багатофакторним феноменом, оскільки, по-перше, вплив на людину здійснюється декількома каналами, по-друге, людина звикла оперувати багатошаровими структурами, кожна з яких може і опрацьовуватися окремо, і співіснувати у людському сприйнятті на своїй поличці [12, с. 72]. Але, з іншого боку, імідж не є багатофакторним феноменом, в пам'яті людини формується ніби цілісне уявлення, позитивно чи негативно забарвлене [13, с. 188].

Прикладом може слугувати визначення науковця М. Миліневського: «…образ, який сформований в масовій свідомості на основі наявних знань, досвіду сприймання візуальної інформації. Імідж створюється для того, щоб викликати бажані зміни в масовій свідомості і поведінці людей» [14, с. 152].

Щодо етичного підходу, то його представники переконані, що іміджу політика притаманна певна моральна спрямованість, тому він розглядається як свого роду «друга натура», з якою індивід оцінює себе і яка, за умови регулярного прояву, стає його справжньою сутністю. Проте в теоретичному аспекті складність полягає ще й у тому, що сутність іміджу представляється дещо розмитою на тлі різноманітних дисциплінарних наукових досліджень (філософські праці Аристотеля, Платона, Н. Макіавеллі, психологічні – З. Фрейда, К.-Г. Юнга; соціологічні – І. Бекешкіної, Є. Головахи, Н. Паніної). Це своєю чергою також актуалізує необхідність системного дослідження сутності іміджу політичного лідера [15, с. 81].

У науковій і практичній літературі автори щодо ефективних іміджів держави, її окремих інститутів, а також іміджів політичних лідерів використовують визначення «імідж», «образ», «бренд». У літературі ці терміни використовуються як синоніми, або володіють одним смисловим навантаженням. Автори не приділяють окрему увагу проблемі змішування близьких понять. Тим часом це не зовсім вірно: слово «імідж» має власне смислове значення. Сучасний словник іншомовних слів визначає імідж як цілеспрямовано сформований образ будь-якої особи, явища або предмета.

На думку професора І.М. Дзялошинського, імідж, репутація і бренд є продуктом комунікаційного процесу, відмінність лише полягає в тому, що вони сприймаються, зберігаються і використовуються різними «компонентами» людської свідомості.

Під час вивчення понять «імідж» і «репутація» слід виділити ряд важливих моментів. Імідж являє собою сприйняття об'єкта аудиторією і зводиться до якоїсь формули, здатної забезпечити швидкість сприйняття і внутрішню класифікацію об'єктів дійсності. Репутація – це образ об'єкта під впливом ЗМІ, ступінь довіри до чогось. Репутацією є думка, соціальна оцінка групи людей про одну людину або компанію на підставі певних

критеріїв. Таким чином, репутація – це система сформованих оцінок, а також відносин, думок і очікувань, які панують про фізичну чи юридичну особу на конкретно встановлений момент. Репутація володіє розумовою природою, оцінним знанням, набутим шляхом багатосторонньої комунікації.

Імідж і репутація пов'язані один з одним в рамках одного явища. Ці категорії об'єднує комунікаційний простір існування, ментальний характер, завдання також одне загальне, а саме формування позитивного ставлення до певного об'єкту (держави, території, організації та ін.) Попри зрозумілість і безперечність цих визначень, є безліч інших підходів. Так, як один з варіантів визначення імідж прирівнюється за своїм значенням до поняття «стереотип».

В.Г. Горчакова пропонує інший підхід до визначення іміджу, а саме через такі його функції:

- психологічного захисту;
- соціального тренінгу;
- соціально-символічного пізнання, збагачення тільки соціальними цінностями (багатство, влада, кар'єра, успіх);
- ілюзорно-компенсаторну, компенсувати стереотипність повсякденного життя.

У сукупності це адаптаційна, соціалізуюча і розвиваюча функції іміджу [6].

Головною функцією іміджу є формування позитивного ставлення до суб'єкту. Якщо позитивне ставлення сформовано, то за ним, внаслідок впливу соціальних зв'язків, обов'язково піде довіра і згодом висока оцінка і позитивний імідж. Позитивний імідж зазвичай сприяє підвищенню престижу, а отже, авторитету. Також є одним з факторів високого рейтингу, що дуже важливо в насиченій публічній діяльності політика.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. На основі вивченої літератури можна зробити наступні висновки. По-перше, імідж – це спеціально створений соціально-психологічний образ, що сприяє становленню певної думки, уявленню щодо кого-небудь або чого-небудь для досягнення поставлених цілей. Імідж – це незалежна категорія, яка має загальні властивості з такими категоріями, як «образ», «бренд», «репутація» і «стереотип», але має низку сутнісних характеристик.

Перші роботи, присвячені дослідженню і формуванню іміджу політичних суб'єктів, належать Є.В. Єгоровій-Гантман, В.Г. Зазикіну, А.Ю. Кошмаровій, Є.І. Манякіну, Д.В. Ольшанському, Г.Г. Почепцовій, О.В. Іванніковій та іншим. На цей час виділяють три основних напрями досліджень політичної іміджелогії. Умовно їх можна розділити на дослідження, присвячені вивченню індивідуального іміджу політика, іміджу політичних партій, рухів, державних інститутів, держави і, нарешті, змішані дослідження. Прийнято виділяти три рівня досліджень політологічної іміджелогії: загальна теорія, розробка досліджень прикладного характеру і методики іміджмейкінгу.

Політичне лідерство – це відносно новий, але вже досить вивчений феномен. Політичне лідерство – це довготривалий вплив на великі групи людей, який спирається на особистий авторитет лідера. Натепер накопичений великий матеріал, що складається з аналізу, топології і конкретних елементів політичного лідерства, методики популяризації політичних діячів.

Проблема побудови ідеальних образів має вирішальне значення в зв'язку з розвитком і зміцненням демократичних інститутів на постсоціалістичному просторі. Перед політичними діячами постає завдання: зберегти конкурентоспроможність на політичній арені в постійно мінливих умовах. Першорядного значення набуває те, як політик сприймається тією чи іншою цільовою аудиторією. Ця умова ставить перед політиком завдання створення певного цілісного образу, який включає набір уявлень у політичних поглядах, особистих якостях, який був би здатний викликати симпатію у певної частини населення.

На цей час у науковій та спеціальній літературі не існує вичерпного визначення політичного іміджу. Протягом останніх десяти років в психологічній науці спостерігається інтерес до іміджу як соціально-психологічного феномену. Імідж є предметом великої кількості публікацій, доповідей і монографій. Зростання інтересу до іміджу зумовлено розвитком сфер соціальної практики, як реклама, паблік рілейшенз, комунікаційний менеджмент.

Імідж має певні характеристики. Він може бути як позитивним, так і негативним, усвідомленим або неусвідомленим, стихійним або керованим, імідж має характер стереотипу, створюється з метою маніпулювання свідомістю цільової аудиторії. Позитивний імідж сприяє досягненню популярності і успіху. Поняття «імідж» в українській мові має більше смислове навантаження, ніж англійський термін "image", і може розглядатися як наявна у свідомості, сприйнятті людей система знань, уявлень і оцінок будь-якого об'єкта.

Політичний імідж визначається як своєрідне уявлення населення про ідеальне втілення тієї чи іншої соціальної ролі. Імідж політика включає такі характеристики: особистісні якості, організаторські, управлінські здібності (компетентність, вміння вести полеміку, участь у процесах прийняття рішень); характеристики, що зближують лідера з електоратом (пересічне походження, простота). Таким чином, імідж – це спеціально створюваний, навмисно формований стійкий соціально-психологічний образ, що сприяє становленню певної думки, уявлення щодо

кого-небудь або чого-небудь для досягнення певних цілей.

Політичний імідж – це складний, багато=гранний феномен, його специфіка пов'язана з особливістю політики як видом діяльності, її місцем у житті людей і характером діяльності політичного лідера. Роль ефективного політичного іміджу проявляється як у високому рейтингу популярності його носія, так і в можливостях впливу на формування громадської думки.

Подальших розвідок потребує питання становлення політичного іміджмейкінгу та подальший його розвиток саме в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шепель В.М. Имиджелогия. Как нравиться людям. Москва : Народное образование, 2002. 644 с.
2. Феофанов О.А. США: реклама і суспільство. Москва : Думка, 1974. 266 с.
3. Ларіна Н.Б. Імідж як комунікативна основа позиціонування влади. *Державне будівництво.* 2013. № 2.
4. Пызин В.А. Профессиональный выбор и отбор персонала управления. Москва: Алексей Ушаков, 2009. 256 с.
5. Имидж политика: проблемы формирования, продвижения и исследования: коллективная монография / под ред. В.Н. Васильевой, Г.В Жигуновой. Мурманск: МАГУ, 2016. 183 с.
6. Перелыгина Е. Б. Психология имиджа. Москва. 2002.
7. Перелыгина Е. Б. Имидж как феномен интерсубъектного взаимодействия (Содержания и пути развития) : дис …. д-ра психол. наук. / Москва, 2003.
8. Лавренко О. Проблеми формування іміджу кандидата в депутати. *Трибуна: Всеукраїнський громадсько-політичний і теоретичний журнал Товариства «Знання» України і Спілки журналістів України.* 2005. № 7/8. С. 24–25.
9. Вознесенська О. Формування іміджу Президента України засобами документальної фотографії. *Наукові студії з політичної психології. Київ: Ґенеза, Довіра*. 1996. Випуск 2. С. 158–169.
10. Почепцов Г.Г. Имиджелогия: теория и практика. Москва : Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2002. 704 с.
11. Нарижный Д.Ю., Сурмин Ю.П. Проблемы имиджей кандидатов в президенты Украины. *Социальные и гуманитарные науки.* 1999. № 2 (2).
12. Пызин В.А. Профессиональный выбор и отбор персонала управления. Москва : Алексей Ушаков, 2009. 256 с.
13. Почепцов Г. Имидж: от фараонов до президентов. Строительство воображаемых миров в мифе, сказке, анекдоте, рекламе, пропаганде и паблик рилейшинз. Киев : АДЕФ-Украина, 1997. 328 с.
14. Миліневський М. Імідж політичних партій: Визначення та структура поняття. Политическая наука. Киев : АДЕФ-Украина, 1997. 340 с.
15. Корнієнко В.О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації : Монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. 145 с.

РОЗДІЛ 3
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 316.4
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.4

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ФУТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ПРОТИ НАЇВНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

MODERN UKRAINIAN CONCEPTS OF FUTUROLOGY AGAINST LACK OF JUDGEMENT OF THE UKRAINIAN NATION

Ігнатьєва Т.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Віннічук О.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Маркітантов В.Ю.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Статтю присвячено аналізу українських футурологічних концепцій та пошуку прогностично обґрунтованого бачення розвитку України як держави, як геополітичного гравця.

Сучасне людство перебуває у трансформаційній матриці глобального «ідеального шторму», коли одночасно відбуваються деструктивні зміни економічного, політичного, соціального, геополітичного, міжнародного характеру, а процес глобалізації поступово змінює свій вектор до регіоналізації. Звичайно, такі масові перетворення викликають у людей фрустраційні відчуття. Відновити життєвий потенціал допоможе футурологія, яка моделює можливі сценарії розвитку нашої держави та нації (як оптимістичні, так і досить песимістичні), що своєю чергою дозволяє прагматично оцінити ймовірні тектонічні трансформації та задіяти спроби детермінування процесу самопізнання для окреслення подальшого напряму розвитку України й українців.

Було з'ясовано, що українська футурологія розвивається у світовому контексті, а основними темами дослідження вітчизняних футурологів є, звичайно, Україна та її майбутнє. Проаналізувавши футурологічне бачення науковців Володимира Горбатенко, Сергія Дацюка й Андрія Длігіча, з'ясовано, що наша держава перебуває у точці біфуркації, проходження якої докорінно змінить наявну реальність. Футурологічні прогнози акцентують увагу на: 1) втраті українцями енергії розвитку та припиненні існування української держави, що вже неодноразово траплялося у вітчизняній історії, та в подальшому – на реалізації чергової спроби її відновлення; 2) тому, що у техногенну епоху такий сценарій очікує й інші світові держави, а українство може стати світовим флагманом віртуального, постдержавного формату – ком'юніті, через його «генетичну» здатність пристосовуватись до швидкої зміни реальності.

Ключові слова: футурологія, футурологічні концепції, Україна, українська нація, глобальні трансформації.

The article is dedicated to analyzing the Ukrainian concepts of futurology and identifying prognostically sound vision of the future of Ukraine as the state and the Ukrainians as the nation.

Modern humanity lives in a transformation matrix of "perfect storm" with simultaneous destructive changes of economic, political, social, geopolitical and international character; but globalization process gradually turns its vector to regionalization. It is obvious that such massive transformations make people frustrated. Futurology which shapes potential scenarios of our state and nation's development (optimistic and quite pessimistic ones) can help to restore vector of life development; in its turn, it provides a possibility to make pragmatic estimate of potential tectonic transformations and make attempts to determine the process of selfactualization for identifying further directions of Ukraine and the Ukrainians' development.

The authors have found out that Ukrainian futurology is developing in the global context and the main subjects of national futurologists are, undoubtedly, Ukraine and its future. After analyzing position of such national scientists as Volodymyr Horbatenko, Serhii Datsiuk and Andrii Dlihich it is obvious that our state is at the bifurcation point, crossing which will drastically change existing reality. Futurological forecasts are focused on:1) the Ukrainians' loss of development activity and termination of the Ukrainian stat, it took place in the national history several times, and implementation of another attempt to rebuild the nation in the future;

2) other world states will have to survive the same scenario and Ukraine has a chance to become the leader of virtual post state format, community, due to our "genetic" ability to adapt to rapid transformation of reality.

Key words: futurology, concepts of futurology, Ukraine, the Ukrainian nation, global transformations.

Постановка проблеми. Під час характеристики психоемоційної матриці людства в XXI ст. припадає на думку стан фрустрації, який зумовлений глобальним «ідеальним штормом» – одночасною взаємодією різноманітних деструктивних елементів політичного, економічного, соціального, геополітичного, міжнародного та глобального характеру. Тому мимоволі виникають питання: чи зможе українська держава зберегти себе в цих трансформаційних процесах?; чи вистачить нам сил та розуму адекватно формувати відповіді на такі глобальні виклики? Аналізуючи «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, ми акцентуємо особливу увагу на роздумах письменниці про долю України: «Триста років ходимо по колу. З чим прийшли у двадцяте століття, з тим входимо і в двадцять перше. І жах не в тому, що щось зміниться, – жах у тому, що все може залишитися так само» [1, с. 27]. Саме тому й закрадаються сумніви щодо майбутнього сценарію розвитку Української держави.

«Українці – нація, яка часто покладається на диво, що має «перенести» нас у нову матрицю буття» – стверджувала голова фонду «Демократичні ініціативи», соціологиня Ірина Бекешкіна, даючи оцінку суспільній зрілості українців [2]. Ми віддаємо перевагу не раціональному виборові політичних лідерів і партій, а голосуємо серцем. Це наглядно демонструють останні президентські вибори з 75% підтримкою (за активності виборців у другому турі – 18 893 864 (у першому турі – 61,37%)) В. Зеленського. Наділяючи новообраного президента благородними державницькими якостями, значна частина українців щиро сподівалася на соціально-економічне й політичне диво, але звернімося до попередньої цитати Л. Костенко (книга написана в 2011 р.!)

«Економічне диво», якого досягли наполегливою працею німецька та японська нації протягом 30 років після Другої світової війни, або перетворення Сінгапуру з рибацького селища на високорозвинену, сучасну країну – це яскраві приклади спроможності змінювати обставини під свої потреби, бачити перспективу / ціль і зміст трансформацій. Можливо, що саме футурологічний прогноз розвитку української нації може стати дієвим інструментом і орієнтиром, який допоможе сприймати суспільні процеси розвитку виважено та з позицій раціональності формувати майбутні цілі, а українцям, як нації, – обрати альтернативну стратегію розвитку країни.

Аналіз джерел та останні дослідження показали, що футурологія – це теоретико-практичне знання, спрямоване на аналіз перспектив розвитку людства під впливом глобальних технологічних змін. Цей термін був запропонований у середині 50-х рр. XX ст. німецьким соціологом О. Флехтреймом для науки майбутнього, що мала стати вільною від будь-яких ідеологічних нашарувань та соціально-політичних доктрин [3, с. 703].

Відомими футурологами, передбачення яких стали світовими бестселерами, є: американець Кевін Келлі, автор книги «Невідворотне. 12 технологій, що формують наше майбутнє» [4], у якій він доводить, що не всі зміни людство прийме із радістю; директор Інституту глобального майбутнього Джеймс Кантон [5], якого самі американці вважають головним світовим футурологом; ізраїльський історик, професор Юваль Ной Харарі [6], який стверджує, що епоха алгоритмів звільнить людство від самостійного прийняття рішень; американський вчений у галузі віртуалізації даних і біометричних технологій, автор терміну «віртуальна реальність» і противник соціальних мереж Джарон Ланьє [7]; американський філософ науки, винахідник Рей Курцвейл, який передбачив появу штучного інтелекту, продовження тривалості людського життя та кіборгізації людини [8].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – проаналізувати футурологічні концепції розвитку Української держави в контексті глобальних трансформацій, дослідити прогнози українських футурологів щодо можливостей вирішення проблемних аспектів у процесі розбудови українського суспільства з урахуванням фахових компетентностей провладної еліти.

Виклад основного матеріалу. «Для прогресивних зрушень у процесі розбудови українського суспільства потрібно проаналізувати досягнення і прорахунки теорії та практики, обрати інноваційний інструментарій для подальшого суспільного розвитку (парадигми, концепції, дискурс), складником якого має стати політичне прогнозування», – вважає відомий український вчений, доктор політичних наук, професор Володимир Горбатенко [9]. Зрозуміло, що для формування нової суспільної матриці недопустиме використання старих стереотипів (сформованих ще за радянських часів), тому що вони створюють ілюзорну видимість реформування суспільства, заспокоюючи широкий загал українців.

Подолати опір старих елементів мають: 1) перехід від уявної до реальної правотворчості; 2) трансформація деструктивної поведінки еліти; 3) гармонізація системи соціальних цінностей і пріоритетів; 4) всебічний розвиток молоді як носія майбутнього, в тому числі розвиток політичної освіти [9, с. 129–135].

Проаналізувати перспективи суспільно-політичних трансформацій, сформувати стратегію українського державного розвитку має політична / державна еліта, яка під час прийняття загальнонаціональних рішень має також керуватися і науково обґрунтованими прогнозами [10, с. 6–8; 10] та футурологічним баченням.

Ці теоретичні рекомендації В. Горбатенка були сформовані більше 15 років тому, але жодну із

них наше суспільство не втілило у життя. Автори вважають, що таке наукове теоретизування не цікавить українську політичну еліту, вона не розуміє потребу його реалізації, бо знаходиться поза межами їхніх інтересів, а пересічні українці після трьох революцій прикладають максимум зусиль для виживання, втративши надію на позитивні зміни. Отже, незацікавленість еліти в «прогресивному розвитку української держави», «байдужість» значної частини українців, перманентні економічні проблеми, російська військова агресія призвели до фрустрації суспільства і неусвідомлення ними того факту, що за таких обставин ми поступово втрачаємо державний суверенітет.

Український філософ Сергій Дацюк щодо цього займає ще радикальнішу позицію, вважаючи, що України вже практично немає, тому що тридцять років тому українці не змогли зрозуміти, для чого їм держава, та виробити відповідну стратегію, а відтак – у майбутньому відбуватиметься нова спроба її відбудови [11].

У будь-якій системі закладено здатність до її самовідтворення, але якщо вона перебуває у турбулентному стані, між її елементами існують постійні протиріччя (у нашому разі між олігархами, елітою, народом, політичними партіями та інститутами тощо), то вона приречена на стагнацію. Саме в такому стані вже тривалий час перебуває Україна. Постійні реформаційні імітації, що приймаються заради отримання нового фінансового траншу від західних донорів, зовнішнє державне управління, ставка економіки лише на сировинний експорт, масова міграція населення, зубожіння (особливо людей старшого віку) тощо роблять із нашої держави квазідержаву, віртуально наявну імітацію. Про це свідчить і колоніальний / неоколоніальний статус України: залежність від тенденцій міжнародної політики сильних світових держав; статус міжнародного об'єкту; МВФ, який використовує у переговорних процесах методи шантажу та маніпуляції; НБУ, що знаходиться під зовнішнім управлінням (за зовнішніми боргами Україна лише протягом 2021–2024 рр. має сплатити понад 14 млрд дол. [12]).

Враховуючи зазначені проблемні аспекти розвитку Української держави, відомий науковець С. Дацюк зазначає, що держава переживає складний етап руйнації [13]. Цим деструктивним процесам сприяє українська «еліта», яка наразі не має напрацьованої стратегії державного розвитку. Таким чином, науковець схильний до теорії, що найближчим часом Україна втратить свою територіальну цілісність. Цьому сприятимуть не тільки зовнішні фактори (російська агресія), а й недалекоглядність пересічних українців, неусвідомлення ними себе спільнотою та єдиною нацією. Українці, які не знайшли можливості інвестувати свої зусилля у стратегію загальнонаціонального розвитку (через її аморфність), мігруючи мільйонами, апелюючи до відомого гасла «моя хата з краю…», покірно сприймають деструктивні рішення класу еліт.

Інші аспекти майбутнього, досить оптимістичні, пропонує доктор економічних наук, футуролог Андрій Длігач [14], який вважає, що для функціонування особистості в умовах світової кризи (пандемії, війни тощо) українцям потрібно навчитися виживати самим, включивши саморозвиток на режим нон-стоп, отримувати диверсифіковані фахові компетентності, тому що сучасний світ – це світ без гарантій ((ні диплом, ні фах, ні місце роботи не є ними тепер) *про це також писала Л. Костенко*)).

Попри таку світову еклектику, науковець переконаний, що ми, як нація, можемо збудувати своє майбутнє завдяки вмінню пристосовуватися до зміни реальності. Так, зараз 60% українців живуть у смартфонах, 3 млн користуються Моно Банком (вітчизняний продукт, створений у 2017 р.), послугами додатку «Дія» скористалося вже більше 5 млн (або кожний четвертий українець), а понад 30 тис мають у ньому електронний підпис тощо.

Спільним у прогнозах майбутнього України в обидвох українських футурологів (А. Длігача та С. Дацюка) є впевненість у тому, що за деякий час Україна як держава перестане існувати. Але А. Длігач вважає, що зникнуть і багато інших держав світу. Враховуючи посилення міграційних тенденцій (ми їх спостерігаємо постійно), пошук українцями особистісної реалізації, нових цінностей, їх проактивність тощо, українство еволюціонує у «фан-клуб», для якого не потрібна територіальність (*також не дуже гарна перспектива*), а держава перетвориться на зручну платформу сервісів для громадян – ком'юніті (позадержавний інститут нового зразка, постдержаву). Науковець впевнено пророкує, що у формуванні не-держави – ком'юніті, Україна стане світовим лідером. Це означатиме, що українські спільноти в Україні, Канаді, Австралії тощо до 2040 р. (*на думку футуролога*) об'єднаються в міжкордонну діджитал-державу, що існує не стільки у фізичному, скільки у віртуальному просторі чи в додатковій реальності [15]. Такий прогноз майбутнього складно зрозуміти українцям, народженим у XX ст., але він – широке поле для роздумів про те, які зусилля потрібно прикласти людині, щоб не залишитися на узбіччі техногенних трансформацій.

Натомість Сергій Дацюк упевнений, що шансів зберегти державність сучасного зразка у нас немає, оскільки ми не зрозуміли для чого вона нам. Можливо, українцям, які у тривалому історичному відрізку декілька разів виборювали незалежну Українську державу, але не змогли її утримати, дійсно територіальна матриця не так вже й потрібна? Наше суспільство втратило консолідованість, яка була пріоритетною після Революції Гідності

та чітко проявилася з початком російської агресії. Українці не бачать перспективи для України, тому що за більш ніж тридцять років існування незалежності політична еліта не побудувала потужну філософію майбутнього [16]. Ми, українці, знову і знову повторюємо помилки минулого, тому за таких умов концепція діджитал-держави не є ірраціональною та має свою логіку.

Висновки з дослідження й перспективи подальших розвідок. Було з'ясовано, що українська футурологія розвивається у світовому контексті, а основними темами дослідження вітчизняних футурологів є, звичайно, Україна та її майбутнє. Проаналізувавши візії майбутнього науковців Володимира Горбатенко, Сергія Дацюка й Андрія Длігіча, з'ясовано, що наша держава перебуває у точці біфуркації, проходження якої докорінно змінить наявну реальність.

Таким чином, футурологічні прогнози акцентують увагу:

1) на втраті українцями енергії розвитку та припиненні існування української держави, що вже неодноразово траплялося у вітчизняній історії, та в подальшому – реалізації чергової спроби відновлення;

2) на тому, що у техногенну епоху такий сценарій очікує й інші світові держави, а українство може стати світовим флагманом віртуального, постдержавного формату – ком'юніті, через «генетичну» здатність українців пристосовуватись до швидкої зміни реальності.

Реалізуються ці сценарії за рік або за декілька років спрогнозувати досить складно, але зрозуміло одне – за нас ніхто не проживе життя, ми і тільки ми маємо навчитися відповідальності за свої погляди, слова, вчинки, націю, суспільство та державу, нарешті стати дорослими та соціально розсудливими.

Подальші дослідження в межах зазначеної проблематики доцільно спрямовувати в напряму аналізу розвитку української держави як постмодерної діджитал-держави (країни нового зразка та сильного геополітичного гравця на міжнародній арені).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Костенко Л. Записки українського самашедшего. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
2. Вільнолюбні, але незаконослухняні: соціолог розповіла про зрілість української нації. URL: https://www.5.ua/suspilstvo/vilnoliubni-ale-nezakonoslukhniani-sotsioloh-rozpovila-pro-pro-zrilist-ukrainskoi-natsii-video-187313.html (дата звернення 16.05.2021).
3. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученко, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і переоб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
4. Келлі К. Невідворотне. 12 технологій, що формують наше майбутнє. Київ : Наш формат, 2018. 364 с.
5. Canton J. Future Smart: Managing the Game-Changing Trends that Will Transform Your World. January 21, 2015. 402 p.
6. Харарі Ю. Н. Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Київ : Книжковий клуб, 2019. 544 с.
7. Ланье Д. Кому принадлежит будущее? Мир, где за информацию платить будут вам. Москва : Бомбора, 2020. 560 с.
8. Kurzweil Ray, Grossman Terry.Transcend: Nine Steps to Living Well Forever. 2010. 480 p.
9. Горбатенко В., Бутовська І. Політичне прогнозування. Київ : МАУП, 2005. 152 с.
10. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. Київ: Генеза, 2006. 400 с.; Горбатенко В.П. Футурологія і політика. Київ : Академія, 2019. 288 с.
11. Дацюк С.Проблема консолідації України. *Українська правда*, 28 листопада. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a1d4f0f3a8b9/ (дата звернення 23.05.2021).
12. Качалова Г. Горькая конфета: сколько и когда Украина заплатит по ВВП – вариантам Яресько и Яценюка. *Экономическая правда*, 19 февраля 2020. URL: https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2020/02/19/657188/#:~:text=%D0%94%D0%BE%D1%85%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%B2%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%B2'%D1%8F%D0%B7%D0%B0%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE,%D0%B0%D0%B1%D0%BE%20%D1%97%D1%85%20%D0%BD%D0%B5%20%D0%B1%D1%83%D0%B4%D0%B5%20%D0%B2%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%96 (дата звернення 19.05.2021).
13. Дацюк С.Проблема консолідації України. Українська правда, 28 листопада. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a1d4f0f3a8b9/ (дата звернення 23.05.2021).
14. Длігач А. У горизонті 25 років більшості держав світу не буде. 09.06.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3041710-andrij-dligac-strateg-futurolog.html (дата звернення 19.05.2021).
15. Длігач А. У горизонті 25 років більшості держав світу не буде. 09.06.2020. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3041710-andrij-dligac-strateg-futurolog.html (дата звернення 19.05.2021).
16. Дацюк С. Проблема консолідації України. Українська правда, 28 листопада. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5a1d4f0f3a8b9/ (дата звернення 23.05.2021).

УДК 327.8(73+510)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.5

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ: КОНФЛІКТИ, ПЕРСПЕКТИВИ, НОВІ СЦЕНАРІЇ

CHINA'S FOREIGN POLICY: CONFLICTS, PROSPECTS, NEW SCENARIOS

Лікарчук Д.С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

У статті досліджується зовнішня політика Китаю. Китайська дипломатія повною мірою вписується в це визначення, оскільки мистецтво ведення переговорів глибоко закладено в культурі з огляду на історичні традиції й особливості розвитку Піднебесної. Переговори залишаються дієвим інструментом китайської дипломатії в побудові й регулюванні міжнародних відносин, які дозволяють їм досягати значних дипломатичних та торговельних перемог. У новому світовому порядку китайська дипломатія представляє новий погляд на співпрацю й взаємну повагу. Зберігаючи класичні форми (через дипломатичні представництва) та функції, китайська дипломатія використовує й нові методи в міжнародних відносинах – різноманітні технічні засоби, багатосторонню дипломатію, дипломатію, здійснювану на високому та найвищому рівні, "Track Two Diplomacy". У доступній для огляду перспективі на характері відносин Китаю і США може почати позначатися внутрішня політична ситуація в КНР. Уже сьогодні в країні поряд з традиціоналістами, що сприймають США як суперника і ворога, є досить впливові групи, які бачать в США переважно джерело капіталу, нових технологій і можливостей для зміцнення своїх власних позицій. Не можна не враховувати і сильну «американізованість» китайської молоді. Найбільш вражаючі зміни відбуваються в китайській дипломатії в Східній Азії. Китай розширює і підсилює свої двосторонні відносини, бере активну участь в багатосторонніх процесах і приймає не тільки активну, але і конструктивну участь у регіональних організаціях. За останнє десятиліття Китай суттєво змінив своє спочатку обережне ставлення до цих організацій, а зараз вважає їх ефективним елементом своєї дипломатії. Для Китаю «Новий шовковий шлях» виконує важливу функцію елемента ідентичності, пов'язаного з поверненням статусу великої держави.

Ключові слова: Китай, зовнішня політика, дипломатія, міжнародні відносини, стратегія, конфлікти.

The article examines China's foreign policy. Chinese diplomacy fully fits into this definition, as the art of negotiation is deeply ingrained in the culture due to the historical traditions and peculiarities of the development of the Celestial Empire. Negotiations remain an effective tool for Chinese diplomacy in building and regulating international relations, which allows them to achieve significant diplomatic and trade victories. In the new world order, Chinese diplomacy represents a new look at cooperation and mutual respect. While maintaining the classic forms (through diplomatic missions) and functions, Chinese diplomacy uses new moments in international relations – various technical means, multilateral diplomacy, diplomacy carried out at the highest level, "Track Two Diplomacy". In the foreseeable future, the domestic political situation in China may begin to affect the nature of China-US relations. Even today, along with traditionalists who perceive the United States as a rival and an enemy, there are quite influential groups in the country that see the United States primarily as a source of capital, new technologies, and opportunities to strengthen their own positions. One cannot ignore the strong "Americanization" of Chinese youth. The most striking changes are taking place in Chinese diplomacy in East Asia. China is expanding and strengthening its bilateral relations, taking an active part in multilateral processes and taking not only active but also constructive participation in regional organizations. Over the past decade, China has significantly changed its initially cautious attitude toward these organizations, and now considers them an effective element of its diplomacy. For China, the New Silk Road plays an important role as an element of identity associated with the return of great power.

Key words: China, foreign policy, diplomacy, international relations, strategy, conflicts.

Постановка проблеми. Велика кількість історичних традицій, різноманіття культур і віросповідань, відмінність у соціальному ладі та рівні розвитку країни зумовлюють складність відносин Китаю з суміжними державами.

У ранніх зовнішньополітичних концепціях КНР чітко проявилися вплив політичного екстремізму й теоретичної недосвідченості китайських керівників, а також стереотипність розуміння методів ведення політичної боротьби. Значну роль у формуванні міжнародних концепцій КНР на цьому етапі зіграв геополітичний фактор, який виявив себе на тлі азіатських регіональних конфліктів другої половини XX століття [3].

Також зростання ролі Китаю завдяки реформам Ден Сяопіна в кінці 1970х – початку 1980-х років зробило Китай більш впевненим у міжнародних справах, визначило успіх китайських зовнішньополітичних й зовнішньоекономічних дій у різних регіонах світу. Тому цілком очікуваною стала реакція західних країн, перш за все США й Японії, яка в 1990-х роках була сформульована в ЗМІ як «китайська загроза» [12, с. 219].

На міжнародній політичній арені Китай є однією з найважливіших країн. Він бере участь у різних політичних форматах, таких як BRICS й «Велика двадцятка». Навіть більше, Пекін активно бере участь в справах ООН, в тому числі й шляхом відправки миротворчих сил, таким

чином висвітлюючи нові позиції з питання реформування ООН.

Необхідно відзначити заявлені головою Китаю Сі Цзіньпіном на Генасамблеї ООН 28 вересня 2015 року три ініціативи на підтримку ООН:

− Китай створить Фонд миру та розвитку Китаю під егідою ООН з бюджетом в 1 млрд доларів строком на 10 років;

− Китай створить постійний контингент в складі 8 тис. миротворців для миротворчих операцій ООН;

− у найближчі 5 років Китай виділить Африканському союзу 100 млн доларів як безкоштовну військову допомогу [13, с. 93].

Китаю необхідно забезпечити мирне співіснування зі своїми сусідами для того, щоб зосередитися на економічному розвитку, ефективно впоратися зі своїми внутрішніми проблемами, які можуть привести до нестабільності й соціальних потрясінь. Для Китаю важливо уникнути стримування свого економічного розвитку з боку сусідніх держав, від чого в більшому ступені й залежить його легітимність та репутація на міжнародній арені. Все це виходить з логіки зовнішньої політики Китаю, яка ґрунтується на декількох чинниках: це створення привабливого зовнішнього вигляду паралельно з примусом сусідів до економічного співробітництва та протидією геополітичним конкурентам [13, с. 94]. КНР ретельно оберігає свій імідж на світовій арені, активно фінансуючи різні проєкти, щедро допомагаючи економікам, що розвиваються, й пильно стежачи за виконанням цих проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню зовнішньої політики Китаю присвячені праці багатьох зарубіжних вчених, серед яких: З. Бжезінський, Г. Кіссінжер, Юй Пен, Р. Робертсон, Дж. Стігліць, Г. Сюелін, Лі Теін, І. Уоллерстайн, Ф. Фукуяма.

Аналізом зовнішньої політики Китаю присвячені роботи українських науковців, серед яких: Є. Баєнкова, О. Білорус, А. Гальчинський, В. Геєць, М. Гримська, О. З. Луцишин, Ю. Пахомов, А. Поручник, А. Румянцев, В. Сіденко, Я. Столярчук, А. Філіпенко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних практиках недостатню увагу приділено новим конфліктним зонам, перспективам та новим сценаріям розвитку й становленню Китаю на світовій арені. Цей аспект аналізується здебільшого фрагментарно та епізодично через призму США.

Формулювання цілей статті. Мета статті – проаналізувати концепти зовнішньої політики Китаю та визначити конфліктні зони, перспективи, нові сценарії розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. За визначенням Дж. Берріджа, сучасна дипломатія – це «ведення міжнародних справ швидше за допомогою переговорів, а також за допомогою інших мирних засобів (таких як збір інформації, прояв доброї волі), прямо або побічно передбачається проведення переговорів, перед шляхом застосування сили, використання пропаганди» [6, с. 48]. Китайська дипломатія повною мірою вписується у це визначення, оскільки мистецтво ведення переговорів глибоко закладено в культурі з огляду на історичні традиції й особливості розвитку Піднебесної. Переговори залишаються дієвим інструментом китайської дипломатії у побудові й регулюванні міжнародних відносин, які дозволяють їм досягати значних дипломатичних та торговельних перемог.

У партнерських відносинах, відповідно до державної та національної політики, Китай визначив три особливості. По-перше, вони ґрунтуються на паритеті, за якого країни будуть ставитися один до одного як до рівних. По-друге, відносини повинні мати мирний характер. Співпраця, консультації, пошук взаємної вигоди, пошук точок збігу або близькості взаємних інтересів – ось інструменти партнерства. Третьою характерною особливістю партнерства називається «інклюзивність». Необхідно подолати відмінності в соціальному ладі й ідеології та прагнути максимальної реалізації спільних інтересів й прагнень. Як, наприклад, «азіатсько-тихоокеанська мрія», про яку в 2014 р. вперше заявив Сі Цзіньпін на саміті The Asia-Pacific Economic Cooperation. Тут маються на увазі «дії в дусі азіатсько-тихоокеанського співтовариства, засновані на відчутті спільності долі держав регіону й спрямованості на взаємовигідне співробітництво» [8, с. 36]. Головна мета – процвітаючий розвиток й благополуччя регіону. При цьому Китай ніколи не забуває один зі своїх головних принципів – потрібно мати якомога більше друзів й не «вступати» в будь-які альянси з метою протидії третім державам.

У новому світовому порядку китайська дипломатія представляє новий погляд на співпрацю й взаємну повагу. Зберігаючи класичні форми (через дипломатичні представництва) та функції, китайська дипломатія використовує й нові методи в міжнародних відносинах – різноманітні технічні засоби, багатосторонню дипломатію, дипломатію, здійснювану на високому та найвищому рівні, “Track Two Diplomacy” [8, с. 38] .

«Стратегічна невизначеність», яка відчувається в офіційному дискурсі, швидше за все, визначається двома обставинами: по-перше, тим, що зовнішня політика Китаю знаходиться в процесі трансформації й відходу від колишньої парадигми Ден Сяо-Піна; по-друге, посилюється невизначеністю зовнішнього середовища. У такій обстановці

навмисна туманність формулювань стає основою гнучкої політики, так, як у бізнесі, – неповнота комерційного контракту є оптимальним вибором у разі, якщо за деякими параметрами неможливо досить точно проконтролювати дотримання його положень [5, с. 911].

В цьому контексті слід відзначити, що саме Новий шовковий шлях – це гігантський інтеграційний проєкт, комплекс спроєктованих або майбутніх маршрутів, не тільки дорожніх, але нафто– і газопровідних, а також Морський шлях з Китайського моря в Європу. Проєкт далеко виходить за межі Shanghai Cooperation Organisation й охоплює практично всю Азію: Західну, Центральну, Східну й Південно-східну (рис. 1). Спостерігачі відзначають, що проєкт містить у собі колосальний гуманітарний зміст, і одне з найбільш несподіваних наслідків реалізації цього проєкту – обмін знаннями, технологіями та культурний обмін.

Тим часом «Новий шовковий шлях» як концепція міждержавного співробітництва не може ігнорувати ставлення до неї у країнах-партнерах. Саме тому присутнім так важливо було не тільки обмінятися оцінками, що таке «Новий шовковий шлях», а й визначити, як до нього ставляться у тих країнах, без участі яких амбіційна ініціатива Пекіна не зможе бути реалізована.

Для Китаю «Новий шовковий шлях» виконує важливу функцію елемента ідентичності, пов'язаного з поверненням статусу великої держави. Існує гіпотеза, що «Новий шовковий шлях» як інструмент зовнішньої політики відповідає традиційному для Китаю розумінню міжнародних зв'язків. У такому контексті цей проєкт імовірно націлений на створення серед своїх сусідів ланцюга держав-сателітів, чия економіка була б тісно пов'язана з Китаєм, а фінансова система перебувала б у залежності від китайських фінансових ресурсів.

Китайська Народна Республіка є однією з найсильніших країн планети, яка підтримала створення багатополярного світопорядку, в якому має намір стати одним з полюсів. Для досягнення цього Пекін передусім активно працює для підтримки відповідного зовнішнього середовища. Ключовими елементами цього процесу виступають:

– відкриття ринків;
– інституційні інновації;
– розвиток взаємовигідних відносин з різними країнами;
– активну участь у глобальних процесах для забезпечення стратегічного балансу й стабільності в регіонах, де у КНР є життєво важливі інтереси [1, с. 87].

Найбільш вражаючі зміни відбуваються в китайській дипломатії у Східній Азії. Китай розширює й підсилює свої двосторонні відносини, бере активну участь у багатосторонніх процесах та приймає не тільки активну, але й конструктивну участь у регіональних організаціях. За останнє десятиліття Китай суттєво змінив своє спочатку обережне ставлення до деяких організацій,

Рис. 1. Великий шовковий шлях. Китайська ініціатива «Новий шовковий шлях»

а зараз вважає їх ефективним елементом своєї дипломатії (рис. 2).

Китайські регіональні відносини також прив'язані до політики партнерства. Свого часу Китай сформував стратегічне партнерство з деякими сусідніми державами.

Таким способом Китай висловлює в сусідніх державах свою економічну ціль, що підкріплює й посилює концепцією «мирного розвитку», особливо в Південно-Східній Азії.

Історія Великого шовкового шляху демонструє ряд тенденцій, що зберігаються й у сучасній світовій економіці:

– світогосподарські відносини є сильним стимулом економічного розвитку людської цивілізації загалом, – стимулюючи конкуренцію між локальними цивілізаціями;

– участь у міжнародній торгівлі приносить вигоду всім учасникам – країнам й народам з різними рівнями розвитку;

– експорт / імпорт товарів веде до спонтанного й організованого експорту / імпорту інститутів і їх поступової конвергенції;

– стійкими є елементи поліцентричної системи регулювання світогосподарських відносин, монополізація регулюючих функцій виявляється короткочасною й нестійкою [9].

У сучасному китайському зовнішньополітичному дискурсі ми стикаємося з абсолютно очевидними активними діями Китаю: практичне просування ініціативи "Belt and Road Initiative", створення Asian Infrastructure Investment Bank, будівництво штучних островів у Південно-Китайському морі для посилення своїх стратегічних позицій е цьому регіоні, зростаючий внесок у миротворчі операції ООН. Багато зарубіжних дослідників так чи інакше відзначають, що китайські зовнішньополітичні концепції відрізняються невизначеністю, розмитістю й неконкретністю. Показовий приклад – історія з ініціативою "Belt and Road Initiative", яку, згідно з офіційними вказівками, в публікаціях на англійській мові заборонено називати «стратегією», «проєктом», «програмою» або «порядком» (strategy, project, program, agenda) [5, с. 922].

У контексті зближення Китаю з асоціацією держав Південно-Східної Азії американський складник не був єдиним. Китай сприяв швидкому політичному врегулюванню "Kampuchea" проблеми, а також вирішенню конфлікту між В'єтнамом та Індокитаєм. Зовнішня політика Китаю стала пріоритетною в створенні сприятливих умов для китайських реформ й забезпечила вихід КНР на рівень основних гравців, які структурують

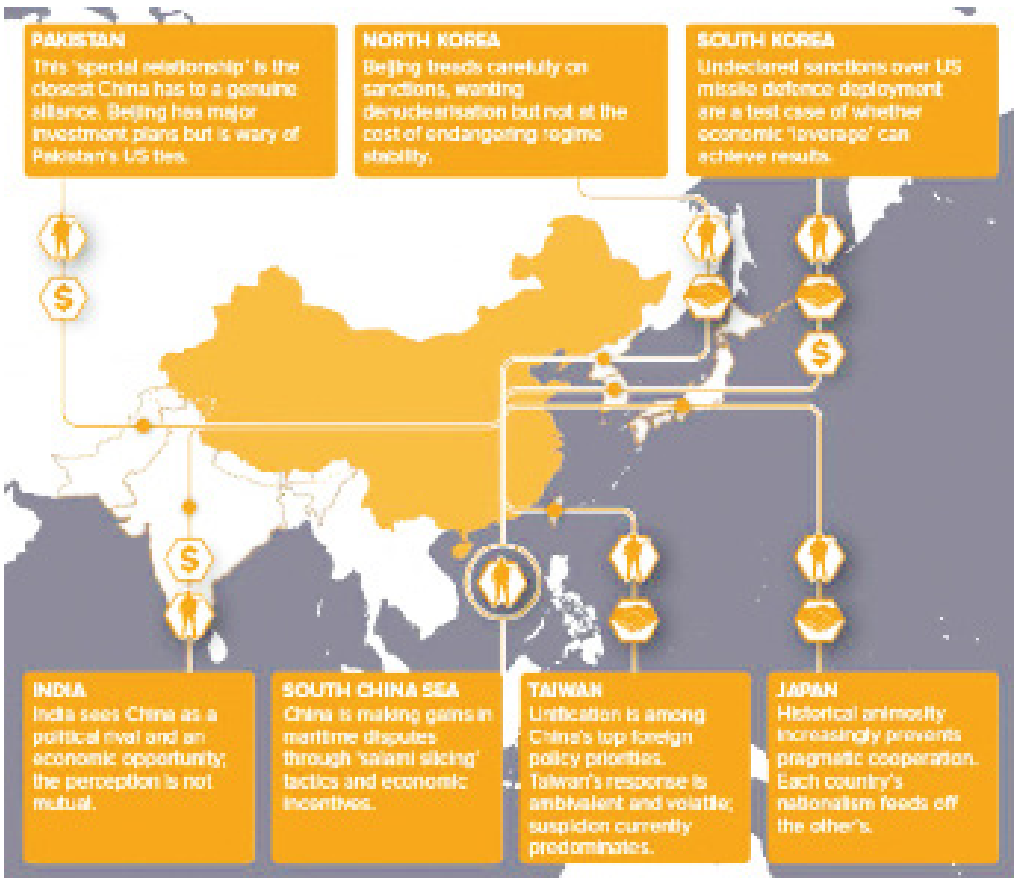

Рис. 2. Зовнішня політика Китаю (Oxford Analytica)

міжнародну систему, а не просто реагують на процеси, що відбуваються в ній. Зникнення ідеологічного складника в політиці Пекіна також сприяло розвитку двосторонніх зв'язків між Китаєм й країнами Association of SouthEast Asian Nations. Початок XXI ст. став справжнім дипломатичним проривом у відносинах з країнами Association of SouthEast Asian Nations. Між ними підписані такі документи: Декларація про «правила поведінки» в Південно-Китайському морі; Спільна декларація про співробітництво в сфері нетрадиційної безпеки; Рамкова угода про комплексне економічне співробітництво; Меморандум про взаєморозуміння в питаннях сільського господарства [13, с. 94].

Розглядаючи позицію Китаю в питанні про перспективу об'єднавчого процесу в Кореї, доцільно зіставити, які плюси і мінуси отримає Китай від возз'єднання Кореї [13, с. 94].

Можливі плюси: по кордону Китаю в зоні його життєвих інтересів буде усунутий один з найбільш болючих вузлів напруженості, що сприятиме стабілізації в Asia-Pacific й Northeast Asia, необхідної КНР для здійснення завдань модернізації країни; об'єднана Корея в перспективі (після неминучого й важкого перехідного періоду) може стати для економіки КНР великим економічним партнером; відкриється перспектива китайсько-корейського економічного співробітництва та координованої участі в інтеграційних процесах у Northeast Asia й Asia-Pacific; виникне додаткова противага домінуванню Японії в регіоні; мирне об'єднання Кореї, що вимагає узгодження дій країн Asia-Pacific й Northeast Asia, може підвищити роль КНР як координатора цих дій, послужить подальшому зміцненню її міжнародного авторитету [13, с. 94].

Можливі мінуси: Китай може втратити ті важелі впливу на ситуацію в Кореї, які він має з огляду на особливі відносини з КНДР; за збереження в об'єднаній Кореї американської присутності посилиться вплив США в регіоні, створюючи загрозу для сухопутного кордону з Китаєм; єдина корейська держава може стати в перспективі вагомим ринковим конкурентом Китаю [13, с. 95].

Пріоритетами Китаю в ставленні до Північної Кореї є: прагнення уникнути економічних наслідків дестабілізації на Корейському півострові; перешкоджання США в їх прагненні зайняти домінуючу позицію в об'єднаній Кореї; забезпечення стабільності своїх трьох слабких в економічному відношенні регіонах – північно-східних провінціях, за рахунок включення у плани розвитку їх господарських зв'язків з Північною Кореєю; скорочення фінансового тягаря в двосторонніх відносинах шляхом переходу від надання економічної допомоги до розвитку торговельного та інвестиційного співробітництва; завоювання визнання у власного народу, в регіоні й у США за успіхи в процесі ядерного роззброєння; збереження статус-кво у відносинах з обома Кореями на такий тривалий період, наскільки воно дозволить підтримувати вплив Китаю в обох країнах, й використання Північної Кореї як важеля у відносинах з Вашингтоном стосовно тайванської проблеми [13, с. 95].

Зазначимо, що, на думку Левитської-Доби, в геополітичному плані Китай є свідомим прихильником української євроінтеграції й завжди визначав Україну як «важливу державу в Європі». Керівництво КНР вітало підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС й розглядає залучення України до розвитку «Нового економічного пояса – Великий шовковий шлях», яке є особистою ініціативою голови КНР Сі Цзіньпіна. У разі успішної реалізації амбітного китайського плану (який передбачає прямий вихід Китаю в Європу через Центральну Азію й Кавказ) Україна матиме принципово нове геополітичне місце «першої європейської країни в Шовковому шляху» [1, с. 90].

Враховуючи стосунки з деякими державами, Китай закцентував увагу на «новій концепції безпеки». Під «новою концепцією безпеки» розуміється офіційна доктрина, яка описує китайське бачення проблем безпеки в сучасних міжнародних відносинах, яка була висунута урядом КНР у другій половині 90-х рр. XX ст. й зафіксована у виступах китайських керівників на міжнародних форумах, а також у різних документах.

«Нова концепція безпеки», пропонована Пекіном, є результатом адаптації традиційних дипломатичних доктрин й підходів КНР часів холодної війни до сучасних умов. У її формуванні відіграли роль три чинники: по-перше, з початком проведення політики реформ й відкритості в 1979 р. основною метою зовнішньої політики КНР стало збереження такої міжнародної обстановки, яка була б сприятлива для внутрішнього розвитку країни. По-друге, з огляду на цю базову установку, починаючи з 1982 р., уряд КНР офіційно проголосив, що відмовляється від участі в будь-яких військових альянсах, спрямованих проти третіх країн. По-третє, після закінчення холодної війни, коли США стали єдиною наддержавою, Пекін, побоюючись можливих негативних наслідків, став активно пропагувати ідею багатополярного світу, де всі найбільш істотні міжнародні проблеми вирішувалися б шляхом досягнення консенсусу між найбільш важливими світовими державами [3].

Практична реалізація «нової концепції безпеки» Китаю передбачає:

1) розвиток економічного співробітництва між країнами як основну передумову загальної безпеки, підкреслення важливості спільних інтересів у процесі дипломатичних контактів, відмову від гонки озброєнь;

2) створення багатосторонніх механізмів безпеки в Азії (Shanghai Cooperation Organisation);

3) дотримання принципу прозорості в сфері безпеки та озброєнь;

4) сприйняття поняття «комплексна безпека», що включає як традиційні, так й нетрадиційні загрози, а також прийняття країнами на себе більшої відповідальності в міжнародних відносинах (поведінка КНР під час фінансової кризи кінця 1990-х рр. трактується як зразок відповідальної поведінки на світовій арені) [3].

Вагоме значення мають стосунки Китаю й США абсолютно у всіх сферах взаємовідносин. Співвідношення світового лідерства в політиці США й Китаю розглядається в декількох ракурсах. Насамперед у контексті найважливіших довгострокових тенденцій взаємостосунків двох країн з навколишнім світом [Bates 2017]. Тут увага зосереджена на зовнішньополітичному позиціонуванні загального плану кожної з двох країн. Розглядається специфіка цього питання в двох конкретних сферах – економічній й військово-політичній.

Питання партнерства-протистояння США й Китаю аналізується з урахуванням позиції їх найважливіших зовнішніх контрагентів. Серед таких – Індія, Японія, Південна Корея, Іран, Європейський союз. Всі вони тією чи іншою мірою виступають як об'єкти політики США та Китаю, які «відпрацьовують» на них свої підходи до вирішення завдань міжнародно-політичного лідерства, можуть вступати на цьому ґрунті в жорстку конкуренцію або кооперативну взаємодію [3]. Водночас виникає можливість побачити в досить широкому спектрі як реагує на зазначену політику міжнародне співтовариство.

В американських стратегічних документах (Стратегія національної безпеки, Стратегія національної оборони, Огляд ядерної політики) Китай згадується як конкурент й потенційний противник, поки регіональний, але з можливістю розширення свого впливу за межі APAC (Asia-Pacific). Відповідно, плани американського міжнародного військового будівництва орієнтовані в довгостроковій перспективі на стримування Китаю [10].

У доступній для огляду перспективі на характері відносин Китаю й США може почати позначатися внутрішня політична ситуація в КНР. Уже сьогодні в країні поряд з традиціоналістами, що сприймають США як суперника й ворога, є досить впливові групи, які бачать в США переважно джерело капіталу, нових технологій та можливостей для зміцнення своїх власних позицій. Не можна не враховувати й сильну «американізованість» китайської молоді.

Об'єктивно торгово-інвестиційні відносини Китаю й США характеризуються великим дефіцитом зовнішньоторговельного балансу та низьким рівнем двосторонніх прямих інвестицій. Для зменшення торгового дефіциту та полегшення доступу американським компаніям на ринки Китаю, США вважає за необхідне лібералізацію Китаю його торговельного та інвестиційного режиму [2, с. 96]. На думку Вашингтона, Пекін повинен припинити використання державної політики з метою захисту та просування деяких галузей й державних підприємств. США вимагають зняття бар'єрів для доступу на внутрішні ринки Китаю, рівних умов конкуренції, зниження ввізних мит, скасування субсидій державним підприємствам, скорочення надлишкових виробничих потужностей, скасування вимог до місцевого зберігання даних та інших обмежень на діяльність іноземних компаній. Крім прямого ефекту, на думку США, це прискорило б реформи в Китаї та інтеграцію Китаю у світову економіку й змусило б «жити за правилами» [3].

Політичні відносини Китаю та ЄС на початку XXI ст. займають відповідно перше та друге місця в світовому експорті товарів, що зумовлює значимість взаємної торгівлі для обох сторін [11]. Китай – другий за величиною торговий партнер ЄС, найбільше джерело європейського імпорту, а також другий за значимістю експортний ринок для Брюсселя (рис. 3).

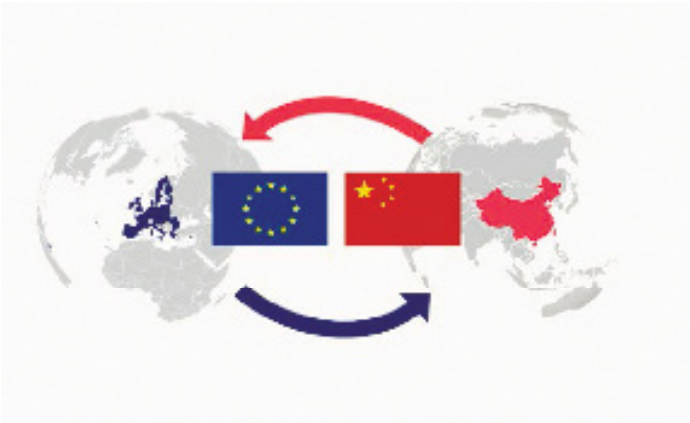

Рис. 3. Торгівля між Китаєм та ЄС зросла в 2020 році

Китай більшою мірою, ніж ЄС, зацікавлений в активізації двосторонніх політичних контактів, тоді як в політиці ЄС щодо Китаю домінують ціннісні орієнтири й економічний інтерес [7]. Для Союзу однією з найважливіших завдань на китайському напряму є гармонізація торгово-економічних відносин, захист прав інтелектуальної власності, відкриття китайських ринків й банківського сектора для європейських товарів та інвестицій. Сприятливим для Пекіна є той факт, що політика ЄС щодо Китаю заснована переважно на спробах взаємодії, а не ізоляції, попри наявні у сторін економічні та політичні розбіжності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. За два останніх десятиліття КНР вибудувала систему партнерств з державами різних регіонів світу, в кожному з яких вона ставила й виконувала свої завдання, отримуючи заплановану вигоду. Китайська дипломатія набуває все більш виражених прагматичних обрисів, основними її завданнями на сучасному етапі є отримання ресурсів та забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розвитку країни.

Як вже відзначалося, у дипломатії у конкретних міжнародних ситуаціях Пекін використовує різні прийоми, в тому числі «стратагеми», а головною їх особливістю є наявність довгострокового планування й уміння поєднувати стратегію й гнучкість у здійсненні планів, виборі методів, плану дій. Стратегія й стратагеми застосовуються також в організації великих проєктів, на кшталт “Silk Road Economic Belt” та “New Silk Road”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Левитська-Доба Є.О. Економічна інтеграція в АТР: взаємодія і конфлікт у трикутнику «США – Японія – Китай». *Китаєзнавчі дослідження* 2016. Vol. 1–2. С. 84–90.
2. Лікарчук Д.С. Китай versus США: конфліктологічний вимір. *Китаєзнавчі дослідження.* 2021. Vol. 1. С. 92–101.
3. Bates G. China Matters: Getting it Right for Australia. *Melbourne: Black Inc/LaTrobe*. 2017.
4. Bates G. Rising Star: China’s New Security Diplomacy. *Washington, D.C.: Brookings Institution Press*. 2010.
5. Bernheim B., Whinston M. Incomplete contracts and strategic ambiguity. *American Economic Review.* 1998. P. 902–932.
6. Berridge G.R. Diplomacy: Theory and Practice. *London: Palgrave Macmillan.* 2010. 282 p.
7. EU-China 2020 Strategic Agenda for Cooperation. *European External Action Service*. 2018.
8. Heilmann S. China's Political System. Mercator Institute for China Studies. *Rowman & Littlefield*. 2017. P. 36–45.
9. Riding the Silk Road: China sees outbound investment boom Outlook for China’s outward foreign direct investment. *Ernst&Young, China.* 2015. URL: http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-chinaoutbound-investment-report-en/$FILE/ey-china-outbou nd-investment-report-en.pdf.
10. National Security Strategy of the United States of America. 2017 URL: https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017– 0905.pdf;
11. Saarela Anna. A New Era in EU–China relations: more wide-ranging strategic cooperation? *European Parliament.* 2018.
12. Timoteo M. Vague Notions in Chinese Contract Law: The Case of Heli. *Eur. Rev. Private L*. 2010. V. 18. P. 944–965.
13. Zhang Hongyu. “Three-Confidence” Theory and the Building of Chinese Discourse Right in Diplomatic Translation. *China: An International Journal.* 2016. Vol. 36. № 1. P. 92–95

УДК 327.39+061.1ЄС:339.92
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.6

НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ В ЄС ГНУЧКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ЇЇ ФОРМИ – ПРОСУНУТОЇ СПІВПРАЦІ

SCOPES OF FLEXIBLE INTEGRATION AND ITS FORM – ENHANCED COOPERATION IN THE EU

Савка В.Я.,
старший викладач кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

У статті проаналізовано практику застосування гнучкої інтеграції та її окремої форми – просунутої співпраці, в різних сферах діяльності ЄС.

Зазначено про принципову відмінність між поняттями «гнучка інтеграція» і «просунута співпраця». Перше включає усе різноманіття винятків із загальних правил поступального і однорідного розвитку ЄС. Друге поняття припускає поглиблення інтеграції в окремих сферах шляхом співпраці деяких країн – членів ЄС і має жорстко обмежені параметри і умови застосування, зафіксовані в установчих договорах ЄС.

Гнучка інтеграція у формі системи різних винятків застосовувалася і продовжує застосовуватися в різних сферах розвитку ЄС. Прикладами можуть служити усі винятки, котрі надавалися Великій Британії, Данії, Ірландії, Швеції, усі транзитні періоди для нових країн, що мають тимчасовий характер. Іншим варіантом використання гнучкої інтеграції є проєкти за участю не усіх держав-членів або з участю третіх країн – ЕВС, шенгенська зона, Європейський економічний простір, різні види взаємодії в сфері СЗППБ / ЄПБО.

Відносно просунутої співпраці, механізм якої чітко прописаний у засадничих договорах ЄС, ситуація принципово інша. Сфери її застосування серйозно обмежені.

Просунута співпраця не застосовується в сферах виняткової компетенції Співтовариства, в які входять митний союз, грошово-кредитна політика держав – членів зони євро, загальна торгова політика, правила конкуренції, необхідні для функціонування внутрішнього ринку, захист біологічних ресурсів у рамках спільної риболовецької політики.

Просунута співпраця не може торкатися європейського громадянства і не повинна сприяти дискримінації між національностями держав-членів. Просунута співпраця може застосовуватися в сферах змішаної компетенції Співтовариства і держав-членів, перелік яких досить великий.

Загалом коло можливого застосування просунутої співпраці досить широке. Проте досі дуже популярною є ідея про те, що просунута співпраця повинна застосовуватися насамперед або в нових сферах співпраці, або в нових напрямах старих сфер.

Ключові слова: європейська інтеграція, гнучка інтеграція, просунута співпраця, ЄС, інституалізація просунутої співпраці, шенгенська зона, економічний і валютний союз, Європейський економічний простір.

The article analyzes the practice of applying flexible integration and its separate form – enhanced cooperation in various areas of EU activity.

The fundamental difference between the concepts of “flexible integration” and “enhanced cooperation” is noted. The first includes all the various exceptions to the general rules of progressive and homogeneous EU development. The second concept implies the deepening of integration in certain areas through the cooperation of some EU member states and has severely limited parameters and conditions of application, enshrined in the founding treaties of the EU.

Flexible integration in the form of a system of different exceptions has been and continues to be used in various areas of EU development. Examples are all the exemptions granted to the United Kingdom, Denmark, Ireland, Sweden, and all transit periods for new countries that are temporary. Another option for the use of flexible integration is projects with the participation of not all Member States or with the participation of third countries – EMU, Schengen area, European Economic Area, various types of cooperation in the field of CFSP / ESDP.

Enhanced cooperation shall not apply in the areas of exclusive Community competence, which include the customs union, the monetary policy of the euro area Member States, the common trade policy, the competition rules necessary for the functioning of the internal market and the protection of biological resources under the Common Fisheries Policy.

Enhanced cooperation may not affect European citizenship and must not contribute to discrimination between the nationalities of the Member States. Enhanced cooperation can be applied in areas of mixed competence of the Community and the Member States, the list of which is quite large.

In general, the range of possible applications of enhanced cooperation is quite diverse. However, the idea that enhanced cooperation should be applied primarily in new areas of cooperation is still very popular.

Key words: European integration, flexible integration, enhanced cooperation, EU, institutionalization of the enhanced cooperation, Schengen area, economic and monetary union, European Economic Area.

Постановка проблеми. Гнучка інтеграція розглядається як складова частина інтеграційного процесу, яка характеризується неоднаковою участю держав-членів в інтеграційних проєктах, що зумовлено їх бажанням або можливостями, припускає неоднакові права і обов’язки учасників і веде до створення різних конфігурацій усередині або поза ЄС, з можливим включенням третіх країн.

Поява гнучкої інтеграції зумовлена поєднанням різноспрямованих векторів розвитку ЄС – розширенням числа країн – учасниць європейської інтеграції і поглибленням інтеграційних процесів. Збільшення числа учасників ЄЕС / ЄС неминуче призводило до зростання неоднорідності інтересів і можливостей держав усередині угрупування. Своєю чергою поглиблення інтеграції і її поширення на нові сфери співпраці об'єктивно сприяло посиленню цих протиріч і прояву істотних відмінностей у розумінні цілей і завдань інтеграції у її учасників. У такій ситуації стає необхідним пошук альтернативних шляхів розвитку ЄЕС, які допомогли б уникнути стагнації і внутрішнього розколу в ЄС. Використання можливостей гнучкої інтеграції дозволяє знаходити вихід з тупикових ситуацій і просувати інтеграцію вперед.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західних дослідженнях існує велика історіографія, присвячена теоретичним і практичним питанням застосування гнучкої інтеграції. До початку 90-х років досліджень з цієї проблематики було небагато, і вони не мали системного характеру. Сюди можна віднести роботи Р. Дарендорфа [1], Е. Ґрабіца [2], К-Д. Елерманна [3], Х. Волласа [4]. Підписання Маастрихтського договору стало відправною точкою бурхливої дискусії про можливості використання гнучкої інтеграції в ЄС, яка часто змикалася з обговоренням шляхів майбутнього розвитку Єдиної Європи.

Відмічаючи необхідність теоретичного обґрунтування довгострокових наслідків застосування гнучкої інтеграції в ЄС, А. Келлікер на базі наявних теорій інтеграції і аналізу розвитку Євросоюзу представив власну теоретичну модель, яка пояснює вплив гнучкої інтеграції на розвиток ЄС [5]. Келлікер розглядає «диференціацію» в широкому сенсі цього поняття, гнучку інтеграцію, як її складову частину, і «уніфікацію» у рамках ЄС як два основні тренди в розвитку Європейського Союзу. В процесі висвітлення боротьби вказаних тенденцій автор намагається збудувати логіку диференційованої інтеграції.

Концепт гнучкої інтеграції повільно і поступово формувався впродовж більш ніж трьох десятиліть після першого розширення Співтовариства. Із становленням Європейського Союзу на початку 90-х років питання про застосування гнучкої інтеграції стає ключовим у дискусіях про майбутнє його устрою. Значна частина досліджень присвячена оцінці використання гнучкої інтеграції в ході розвитку ЄЕС / ЄС. К-Д. Елерманн [6] і Х. Воллас [4] розглядають гнучку інтеграцію як складову частину інтеграційної динаміки. На думку А. Келлікера, диференціація є потужним інструментом для подолання тупикових ситуацій. Проте наявність доцентрового ефекту від застосування гнучкої інтеграції, коли до просунутої групи держав приєднуються раніше скептично налаштовані держави-члени, багато в чому залежить від конкретної сфери співпраці [5, с. 282].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є – розглянути, проаналізувати наявну практику застосування й імплементації гнучкої інтеграції та її окремої форми – просунутої співпраці, в різних сферах діяльності ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спочатку необхідно відмітити принципову різницю між поняттями «гнучка інтеграція» і «просунута співпраця». Перше включає усе різноманіття винятків із загальних правил поступального і однорідного розвитку ЄС. Друге поняття припускає поглиблення інтеграції в окремих сферах шляхом співпраці деяких країн – членів ЄС і має жорстко обмежені параметри і умови застосування, зафіксовані в установчих договорах ЄС. Так ЕВС може вважатися класичним прикладом поєднання різних типів і форм гнучкої інтеграції, але при цьому він не є просунутою співпрацею, оскільки знаходиться в виключній компетенції Співтовариства, тобто галузі, виключеній зі сфери застосування просунутої співпраці. Дотепер просунута співпраця не застосовувалася жодного разу, а гнучка інтеграція в ЄС існує вже не одне десятиліття. Таким чином, поняття гнучкої інтеграції є ширшим і включає різні варіації, у тому числі і просунуту співпрацю.

Оформлення можливості нерівномірного просування інтеграційних процесів у вигляді положень про просунуту співпрацю стало приводом для початку жвавих дискусій про можливі сфери його застосування в ЄС. Інтерес до цієї проблеми зрозумілий, оскільки саме тут змикається теорія і її практичне застосування, яке може мати далекосяжні наслідки. Проте слід розрізняти сфери застосування гнучкої інтеграції загалом і просунутої співпраці зокрема.

Гнучка інтеграція у формі системи різних винятків застосовувалася і продовжує застосовуватися в різних сферах розвитку ЄС. Прикладами можуть служити усі винятки, котрі надавалися Великій Британії, Данії, Ірландії, Швеції, усі транзитні періоди для нових країн, що мають тимчасовий характер. Іншим варіантом використання гнучкої інтеграції є проєкти за участю не усіх держав-членів або з участю третіх країн – Економічний і валютний союз (ЕВС), шенгенська зона, Європейський економічний простір, різні види взаємодії в сфері Спільної зовнішньої політики і політики безпеки / Європейської політики безпеки і оборони (СЗППБ/ЄПБО). Важливо відмітити, що ідеальним варіантом для розвитку інтеграції є форма різношвидкісного руху, коли усі держави мають спільну мету і поступово приєднуються до вже наявних проєктів Союзу.

Прекрасною ілюстрацією такого процесу може служити розширення зони євро і шенгенської зони. Єдину європейську валюту, виконавши необхідні критерії, ввели в 2007 році Словенія, в 2008 – Мальта і Кіпр, і остання, Словаччина, – з 1 січня 2009 року. Шенгенський простір збільшився в грудні 2007 року на дев'ять держав (усі країни, що вступили в ЄС в 2004 році, за винятком Кіпру). А в грудні 2008 року Швейцарія, населення якої раніше схвалило такий крок на референдумі, відмінила паспортний контроль на кордонах з ЄС. У категоріях гнучкої інтеграції можуть розглядатися регіональні об'єднання з можливим залученням третіх держав, такі як Середземноморська співпраця і «Північний вимір». Фактично можливості гнучкої інтеграції використовуються в усіх сферах діяльності Європейського Союзу.

Відносно просунутої співпраці, механізм якої чітко прописаний в засадничих договорах ЄС, ситуація принципово інша. Сфери її застосування серйозно обмежені. Використання просунутої співпраці не повинне вести за собою зміну загальносоюзного законодавства. Дослідники відмічали, що просунута співпраця не повинна широко застосовуватися, сфери її застосування мають бути обмежені. А в тих сферах, де вона може використовуватися, країни, що йдуть вперед, мають бути упевнені, що її застосування дійсно відповідатиме їх інтересам [7, с. 8]. Наприклад, посилення екологічних норм не повинне вести до зниження конкурентоспроможності країн, що прийняли ці норми. Просунута співпраця повинна насамперед застосовуватися в тих сферах, де просування вперед держав-членів відповідає спільним цілям інтеграції і не викликає сумнівів у їх корисності.

Деякі дослідники пов'язують застосування просунутої співпраці з голосуванням кваліфікованою більшістю голосів (КБГ). Тобто в тих сферах, де голосування відбувається через КБГ, просунута співпраця може не застосовуватися [7, с. 8]. Дійсно, теоретично застосування КБГ повинне мінімізувати необхідність введення просунутої співпраці. Проте на практиці існує велика різниця у кількості необхідних голосів для ухвалення рішення через КБГ і для введення просунутої співпраці. Застосування просунутої співпраці особливо перспективне в тих сферах, де співпраця тільки починає розвиватися, або там, де її просування залежить від одноголосного рішення держав-членів [8, с. 23].

Просунута співпраця не застосовується в сферах виняткової компетенції Співтовариства, в які входять митний союз, грошово-кредитна політика держав – членів зони євро, загальна торгова політика, правила конкуренції, необхідні для функціонування внутрішнього ринку, захист біологічних ресурсів у рамках спільної риболовецької політики. Таким чином, ЕВС не може вважатися прикладом просунутої співпраці. Просунута співпраця не може торкатися європейського громадянства і не повинна сприяти дискримінації між національностями держав-членів.

Просунута співпраця може застосовуватися в сферах змішаної компетенції Співтовариства і держав-членів, перелік яких досить великий. Проте в сферах, що безпосередньо впливають на Єдиний внутрішній ринок, – оподаткування, соціальна політика, екологічна політика, захист прав споживачів, доцільність введення просунутої співпраці часто ставиться під сумнів. На думку Гелен Воллас і Франсуази де Ла Серр, в таких сферах, як спільна сільськогосподарська політика і рибальство, спільна торгова політика і політика в сфері конкуренції, політика об'єднання і транспортна політика, не повинна застосовуватися просунута співпраця, оскільки вони занадто взаємозв'язані між собою і утворюють єдиний блок спільних політик Співтовариства. Крім того, ці сфери співпраці вимагають високої міри фінансової солідарності, що також говорить не на користь застосування в них просунутої співпраці [8, с. 27]. З тим, що єдиний внутрішній ринок представляється найменш відповідною сферою для застосування просунутої співпраці, згодні практично усі дослідники і, що важливо, держави-члени. Дійсно, можливі порушення усередині спільного ринку ЄС потенційно загрожують самому процесу розвитку європейської інтеграції, оскільки єдиний ринок є цементуючою основою ЄС. Таким чином, застосування просунутої співпраці не повинне зачіпати функціонування ЕВР, зокрема, свободу пересування товарів, послуг капіталів і робочої сили, спільні сільськогосподарську і риболовецьку політики ЄС, вона повинна поважати принципи економічного і соціального об'єднання Союзу [9].

Дослідники бельгійського Центру європейських політичних досліджень (CEPS) навпаки вважають, що застосування просунутої співпраці можливе в сферах, безпосередньо пов'язаних з ЕВС, зокрема в сфері зайнятості, соціальної і податкової політик. Навіть більше, експерти CEPS не виключають, що просунута співпраця може застосовуватися навіть у рамках ЕВС, особливо для посилення економічної координації між країнами зони євро [10, с. 111–113]. Такі суперечливі припущення про можливі сфери застосування просунутої співпраці змушують погодитися з думкою британського дослідника Бена Голла, що розширення сфер реального застосування просунутої співпраці залежатиме від того, яку міру спотворення правил спільного ринку, передусім у сфері конкурентної політики, готові витримати держави-члени [7, с. 29–30].

Не викликає негативної реакції у зацікавлених сторін можливе застосування просунутої

співпраці в наступних сферах: дослідження і технологічний розвиток, транспорт і транс'європейські мережі, промисловість, туризм, освіта і професійне навчання, культура, охорона здоров'я, молодіжна політика. Допустиме застосування просунутої співпраці в сфері непрямого оподаткування, насамперед у сферах енергетики й екології. Такі галузі співпраці, як корпоративне законодавство, соціальна політика, енергетика і встановлення екологічних стандартів, також можуть бути відкриті для використання просунутої співпраці. Загалом просунута співпраця у сфері розвитку інфраструктури, екології, промисловій співпраці і дослідженнях виглядає досить логічною. Основною умовою застосування просунутої співпраці в перерахованих галузях, на наш погляд, повинен стати «не утиск» прав учасників таких груп у порівнянні з іншими державами-членами. Так, наприклад, встановлення більш високих екологічних стандартів групою країн не повинне знижувати їх конкурентоспроможність.

Перед підписанням Амстердамського договору найбільш перспективною просунута співпраця представлялася в сфері зовнішньої політики і політики безпеки. Проте в ході переговорів на Міжурядовій конференції (МУК) 1996–97 ця сфера була взагалі виключена з можливого застосування просунутої співпраці. У договорі була обумовлена можливість конструктивного утримання, коли держава, котра не бажає брати участь у проєкті, утримується від голосування під час його прийняття, але не заважає іншим державам приймати рішення. У Ніццькому і Лісабонському договорах просунута співпраця була поширена на сферу СЗППБ/ЄПБО. Нині видається дуже можливим застосування просунутої співпраці в практичних акціях і діях в СЗППБ/ЄПБО, якщо вони не суперечать загальним принципам і стратегіям ЄС, зокрема це стосується операцій і місій під егідою Євросоюзу. Можлива (і вже існує) тісніша співпраця в сфері військових технологій, розробки і виробництва озброєнь. Проте застосування просунутої співпраці у сфері зовнішньої політики представляється сумнівним.

Більшість країн шенгенської групи негативно сприймають будь-які дії, спрямовані на підривання внутрішньої згуртованості групи. Тому тісна співпраця у рамках Шенгену більш ймовірна для здійснення оперативних дій, ніж у проєктах, що зачіпають облаштування групи [11, с. 21–25]. Застосування просунутої співпраці у боротьбі з нелегальною імміграцією викликає суперечливі оцінки. З одного боку, з урахуванням регіональних особливостей континенту така співпраця можлива і корисна, наприклад, для середземноморських країн під час організації спільного патрулювання берегових вод, оскільки ця проблема для цих країн вельми важливіша, ніж для країн Північної або Центральної Європи. З іншого боку, було б недалекоглядним створення різних режимів відносно нелегальних іммігрантів на території ЄС, що може привести до перерозподілу їх потоків [11, с. 20] у країни з менш жорсткими вимогами. Небажаним є застосування просунутої співпраці в питаннях, пов'язаних з прикордонним контролем.

У сфері взаємодії поліцейських органів держав – членів ЄС застосування просунутої співпраці мабуть і не має очевидних супротивників. Цьому є декілька пояснень. Поглиблення спільних дій у цій сфері є насущною необхідністю, і дуже складно придумати, як воно може негативно впливати на спільні цілі Співтовариства. Країни, що не беруть участь у таких проєктах, не будуть сильно ущемлені в політичному відношенні. В означеній сфері давно існує традиція дво– чи тристоронньої співпраці. Реалізацією просунутої співпраці між поліцейськими відомствами держав – членів ЄС може, наприклад, стати створення спеціального поліцейського корпусу для вирішення особливих завдань на території учасників проєкту [12, с. 28]. Звичайно, у такому разі бажаною і розумною виглядає взаємодія створених підрозділів з Європолом. Можливим виглядає використання просунутої співпраці і в судово-правовій галузі, наприклад, у сфері обміну інформацією або визначення санкцій.

Зазвичай думка держави-члена про можливість застосування просунутої співпраці залежить від її власного статусу в конкретній сфері взаємодії і від внутрішньополітичних особливостей кожної з країн. Так, наприклад, Франція пропонувала наступні сфери для використання «поглибленої співпраці внутрішньої групи» – культура, освіта, єдина валюта, довкілля [9]. А британський прем'єр-міністр Тоні Блер назвав найбільш відповідними для застосування просунутої співпраці сфери внутрішньої і зовнішньої безпеки і відмітив необхідність участі Європейського парламенту в цих процесах [9].

Загалом коло можливого застосування просунутої співпраці досить різноманітне. Проте досі дуже популярною є ідея про те, що просунута співпраця повинна застосовуватися насамперед або в нових сферах співпраці, або в нових напрямах старих сфер.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Гнучка інтеграція має дуалістичну природу. З одного боку, можливості її застосування дозволяли обходити перешкоди на шляху розвитку ЄС, з іншого боку, неоднакові права і обов'язки порушують принцип загальної поступальної ходи і створюють потенційну загрозу єдності Союзу. І хоча досі гнучка інтеграція більшою мірою є винятком, а не правилом, очевидно, що в Європейській спільноті, а пізніше і в Союзі, можливості гнучкості використовувалися в цілях просування інтеграції вперед.

Різні типи і форми гнучкої інтеграції застосовувалися і продовжують застосовуватися практично в усіх сферах співпраці ЄС. Просунута співпраця, інституціолізована як один з базисних принципів розвитку ЄС, має строго обмежені сфери застосування. Але навіть там, де вона дозволена, її використання може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Тому просунута співпраця повинна застосовуватися насамперед у тих сферах, де просування вперед держав-членів відповідає спільним цілям інтеграції, не викликає сумнівів у їх корисності і фактично є заміною системи винятків, що практикувалася.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Dahrerdorf R. A Third Europe? Third Jean Monnet Lectures / European University Institute. Florence, 1979. 306 p.

2. Abgestufte Integration: Eine Alternative zum herkömmlichen Integrationskonzept? / Ed. by E. Grabitz. Strasbourg; Kehl a.-Rhein: N.P. Engel Verlag. 1984. 291 s.

3. Ehlermann C.D. How Flexible is Communities Law? An Unusual Approach to the Concept of “Two Speed”. *Michigan Law Review.* 1984. Vol.82, N 2. P.1274-1293.

4. Wallace H. and Riley A. Europe: The Challenge of Diversity. Chatham House Papers 29. London, Routledge, 1985. 274 p.

5. Kölliker A. Flexibility and European Unification. The Logic of Differentiated Integration. Oxford, 2006. 420 p.

6. Ehlermann C. D. Differentiation, Flexibility, Closer Cooperation: The New Provisions of the Amsterdam Treaty. URL: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-0386.00052 (дата звернення: 23.07.2018).

7. Hall B. How Flexible Should Europe be? *CER.* London, 2000. P. 5–38.

8. La Serre F. de, Wallace H. Flexibility and Enhanced Cooperation in the European Union: Placebo Rather Than Panacea? *Notre Europe. Research and Policy.* Paris, 1997. Paper N 2. P. 18–38.

9. Bulletin Quotidien Europe / Europe. Fgence Internationale d’Information pour la Press. Brussesls, 1996-2009. 93 p.

10. The Treaty of Lisbon: Implementing the Institutional Innovations. CEPS. Brussels, 2008. 175 p.

11. Monar J. Flexibility and closer co-operation in an emerging European migration policy: opportunities and risks. CeSPI. Roma, 1999. October. 96 p.

12. Dehousse F., Coussens W. Flexible Integration: Potential Applications? Integrating Europe: Multiple Speeds – One Direction? *EPC Working Paper.* London, 2004. N 9. P. 2–38.

УДК 323.329
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.7

СТРУКТУРУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ: ПОЛІТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ

PUBLIC OPINION STRUCTURING: POLITICAL APPROACHES AND TECHNOLOGIES

Світла В.В.,
аспірантка кафедри політології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Розглядається значення елементів громадської думки, способів впливу на них та оцінки результату в умовах поширення Інтернет-технологій політичного маніпулювання під час виборчих процесів та у міжвиборний період. Вивчаються обставини послаблення впливу мислячої або раціонально-критичної публіки внаслідок розвитку Інтернет-засобів маніпуляції та індивідуалізації політичної участі. Розкривається сутність співвіднесення громадської думки з функціонуванням політичних інститутів та прийняттям рішень. Встановлюються особливості громадської думки міжнародного рівня на основі процесів поширення бренду або іміджу конкретних територій. Обговорюється значення суб'єктів виразу громадської думки, які не налаштовані конструктивно, а беруть участь у процесах політичного маніпулювання. З'ясовується специфіка особливого стану громадської думки, який в офіційному дискурсі називають громадською підтримкою. Метою статті є встановлення політико-технологічних чинників структурування громадської думки. У статті застосовуються загальнологічні (аналіз, синтез) та фахові методи політичної науки (ретроспективний та структурно-функціональний). Досліджується результативність дій щодо формування громадської думки на основі відсутності протестів та заперечення дій влади або її фактичної підтримки. Розглядається роль політичної відповідальності з боку влади та учасників політичного змагання щодо ставлення до носіїв громадської думки. Обговорюється положення про «квазіструктуру» громадської думки в ситуації утримання авторитарним режимом не своїх позицій та важелів силового контролю над ситуацією. Виявлено особливості політичного маніпулювання, які забезпечують формування упередженого ставлення до певних політичних подій, іміджу політичних лідерів та політичних суб'єктів тощо. Досліджуються значення раціонально-критичних навичок оцінки інформації громадянином в рамках опозиції до офіційного владного дискурсу.

Ключові слова: структурування громадської думки, політичні технології, політичне маніпулювання, політичні актори, особлива думка, референтна група.

The importance of elements of public opinion, ways of influencing them and evaluating the result in the context of the spread of Internet technologies of political manipulation during the election process and in the inter-election period is considered. The circumstances of weakening the influence of the thinking or rationally critical public due to the development of Internet means of manipulation and individualization of political participation are studied. The essence of correlation of public opinion with the functioning of political institutions and decision-making is revealed. Features of public opinion of the international level on the basis of processes of distribution of a brand or image of concrete territories are established. The significance of the subjects of public opinion expression, which are not constructive, but participate in the processes of political manipulation, is discussed. The specifics of the special state of public opinion, which in official discourse is called public support, are clarified. The purpose of the article is to establish the political and technological factors of structuring public opinion. The article uses general (analysis, synthesis) and professional methods of political science (retrospective and structural-functional) methods. The effectiveness of actions to form public opinion on the basis of the absence of protests and denial of actions of the government or its actual support is studied. The role of political responsibility on the part of the authorities and participants in the political competition in relation to public opinion holders is considered. The position on the "quasi-structure" of public opinion in a situation where the authoritarian regime does not maintain its positions and levers of forceful control over the situation is discussed. Peculiarities of political manipulation are revealed, which ensure the formation of a biased attitude to certain political events, the image of political leaders and political entities, and so on. The importance of rational-critical skills of information evaluation by a citizen within the opposition to the official power discourse is studied.

Key words: structuring of public opinion, political technologies, political manipulation, political actors, special opinion, reference group.

Постановка проблеми. На сучасному етапі досить важливою проблемою для політичної науки є структура громадської думки. Наявні теоретичні уявлення перебувають між двома міждисциплінарними полюсами: з одного боку, це формальний зміст громадської думки як агрегату представництва позиції населення певної території, з іншого – це середовище маніпулювання та утвердження мети політичних акторів. В умовах поширення Інтернет-технологій політичного маніпулювання, зокрема SMM, під час виборчих процесів досить актуальним є встановлення елементів громадської думки, способів впливу на них та оцінки результату.

Громадська думка виступає певним віртуальним об'єктом, до якого здійснюється апеляція як до істотно важливого підґрунтя демократичного вибору. Вона також втілює стани настроїв у суспільстві у певній політичній ситуації тощо. На основі апеляції до певного стану громадської

думки реалізуються політичні рішення, здійснюються потужні політичні кампанії та інституалізація нових політичних суб'єктів.

У сучасній Україні існує запит на пряму демократію, що має вираз у спробах проведення референдумів під час недавніх місцевих виборів, а також артикуляції потреби у референдумах на урядовому рівні та на рівні інституту Президента. У зв'язку з цим дослідження технології маніпулювання структурою громадської думки та формування її у бажаному напрямі виступає основою для висновків про доцільність та перспективи утвердження практик прямої демократії в нашій державі.

Аналіз публікацій. Структурування громадської думки розглядає низка вітчизняних науковців. Зокрема, Л. Калашникова вивчає соціальний генезис поняття «громадська думка» [1], В. Кулик аналізує державну політику та громадську думку щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану [4], О. Плющ розкриває значення громадської думки як індикатора процесу здійснення освітніх реформ [5], О. Стариковська здійснила соціально-філософський аналіз поняття «громадська думка» [7], А. Хом'як звертається до взаємодії інтеграційної політики та громадської думки [8]. Однак необхідним є подальший розгляд політичних підходів до структурування громадської думки в контексті політичних трансформацій.

Метою статті є встановлення політико-технологічних чинників структурування громадської думки. Завданням статті є з'ясування самоорганізаційних та маніпуляційних основ структурування громадської думки.

Основний зміст. Структура громадської думки в емпіричному вимірі базується на оцінці кількості носіїв абстрактного мислення та оцінці суспільних подій. Умовний та упереджений розподіл громадської думки на «кваліфіковану публіку» та «керований натовп» є первинним засобом структурування громадської думки. Водночас на сучасному етапі наявність мислячої або раціонально-критичної публіки істотно підривається розвитком Інтернет-засобів маніпуляції та індивідуалізацією політичної участі. О. Кононенко обґрунтовано вважає, що «виникнення публіки уможливлено розвитком засобів масової інформації, зокрема друкованої преси. Журналіст виступає об'єднуючою ланкою між конкретним виданням та його публікою, створюючи двосторонній інтелектуальний зв'язок. На відміну від нестійкого в часі та прив'язаного до обмеженого географічного простору натовпу, публіка є більш сталою, тривалою та однорідною» [3, с. 166].

Політичні підходи до розв'язання громадського з прийняттям дій влади або політичного суб'єкта залежить від традиційних уявлень щодо психології натовпу. Масова поведінка та масова свідомість є певними константами у сучасних суспільних та гуманітарних науках (див.: С. Фелдман [9]). Вони формують певні вихідні пункти для міркувань про належне та бажане політичне світосприйняття. О. Кононенко не хоче назвати натовп суб'єктом громадської думки, оскільки просторова близькість, емоційна залежність його учасників один від одного та від свого лідера, психологічні ефекти зараження фактично блокують можливість продукування, а тим більше обміну думками. Водночас ситуація натовпу створює сприятливі умови для нав'язування людям готових думок, оцінок, суджень, оскільки критичність сприйняття фактично відсутня. «Цим можна пояснити таку популярність масових заходів як засобу політичної та іншої агітації, оскільки основною їх метою є залучення якомога більшої кількості учасників та приєднання до ідей їх ініціаторів», стверджує дослідник [3, с. 167].

Суб'єктність носіїв громадської думки є важливим питанням в оцінці її структурних елементів. Якщо мислення є проактивним, то частина громадської думки є продуктивно налаштованою на діяльність і результат. У такому разі громадська думка може співвідноситися з функціонуванням політичних інститутів та прийняттям рішень. Однак навіть умовна пасивність і бездіяльність (тобто відсутність певної громадської позиції із важливих суспільно-політичних питань або подій) також є чинником структурування громадської думки. О. Кононенко слушно стверджує, що «публіка та аудиторія в цьому контексті є потенційними суб'єктами громадської думки, оскільки передбачають наявність спільних інтересів та можливість комунікації між їх членами, що є неодмінними умовами для вироблення громадської думки» [3, с. 167].

Теми або об'єкти громадської думки є важливими чинниками їх структурування. Наявність громадської думки міжнародного рівня ілюструє саме процес поширення бренду або іміджу конкретних територій. Коли конкретна територія або країна має виразну іміджеву стратегію, стан міжнародної громадської думки може конвертуватися у рішення щодо інвестицій або проєктів партнерської співпраці. Це вкрай актуально для сучасної України. О. Попроцький та Є. Драчов зауважують, що «імідж регіону в свідомості громадськості значною мірою формується на підставі інформації, що надходить із ЗМІ, і залежить від частоти публікацій про регіон і від тематичної структури цих публікацій» [6, с. 117].

Співвіднесення структури громадської думки та реальних політичних процесів серед іншого пов'язане з функціонуванням ключових механізмів сучасної демократії. Консолідована або стала демократія навіть у міжвиборчий період апелює до громадської думки (див.: Т. Ріссе Каппен [11]).

У зв'язку з цим «проактивна публіка» є референтною групою, якій адресовані публічні висловлювання з боку влади. Отже, можна говорити про наявність елементу «владного пулу» у структурі громадської думки. О. Попроцький та Є. Драчов наголошують на великому значенні громадського схвалення чи громадського осуду в демократичному правовому суспільстві. Воно значуще не тільки для громадянина, а передусім для представника будь-якої владної гілки, оскільки він, цей представник, перебуває на службі у суспільства, відчуває відповідальність перед ним і прагне в його очах завжди мати позитивний імідж» [6, с. 118].

Поряд із статичним виміром комунікації між громадської думкою як референтною групою доцільно говорити і про динамічні виміри її структурування. Зокрема, йдеться про тих суб'єктів виразу громадської думки, які не налаштовані конструктивно, а беруть участь у процесах політичного маніпулювання з міркувань престижу або самопрезентації. Такий елемент структури громадської думки формується на основі можливостей вільного самовираження у політичній сфері та доступності засобів комунікації. О. Попроцький та Є. Драчов вказують, що «засобами масової інформації активно користуються зацікавлені у власній вигоді певні публічні особи та групи людей, які, запускаючи інформаційні потоки з інформацією маніпуляційного характеру, впливають на стан громадської думки та забезпечують собі таким чином позитивний імідж та підтримку суспільства, вводячи його в оману. Такі дії можуть викликати не просто певні задані соціальні настрої, а й стати причиною соціальних суперечок та ворожнечі, викликати масові заворушення та безлад» [6, с. 118].

Апеляції до громадської думки є тим чинником, який визначає її фактичну присутність у суспільному просторі. У зв'язку з цим виникає особливий стан громадської думки, який в офіційному дискурсі називають громадською підтримкою. «Урахування громадської думки є вкрай важливим під час розробки та впровадження політичного рішення, адже оптимальне політичне рішення повинно ґрунтуватися на широкій громадській підтримці, що є половиною успіху в його виконанні, запорукою ефективного функціонування влади», – вважає Л. Кіоссе [2, с. 228].

Незбіг бажаного та наявного стану громадської думки (тобто відсутність громадської підтримки) викликає прагнення політичних суб'єктів «сформувати» цей бажаний стан з метою досягнення своїх політичних цілей. При цьому результативність дій щодо формування громадської думки вимірюється швидше відсутністю протестів та заперечення дій влади, ніж її фактичною підтримкою. На думку Л. Кіоссе, «політична влада за будь-яких обставин, готуючись до прийняття певного політичного рішення, повинна опиратися на широку підтримку громадськості; якщо такої підтримки немає, слід сформувати попередню громадську думку, яка у майбутньому стала б фундаментом легітимності політичного рішення» [2, с. 229].

Формування сталої або консолідованої демократії не передбачає відмову політичних суб'єктів від деструктивних політичних практик. Проте власна політична відповідальність з боку влади та учасників політичного змагання передбачає поважне ставлення до носіїв громадської думки та діалог з ними на аргументативних та раціональних засадах. Як стверджує Л. Кіоссе, «сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обіпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень» [2, с. 231].

Особливо наочно розбіжність у політичних підходах щодо впливу на структуру громадської думки виявляється на основі порівняння демократичних і недемократичних режимів. У першому разі структура громадської думки формується довільно, на основі внутрішніх чинників. В умовах автократій громадська думка є соціальним об'єктом маніпуляцій та тиску. Але, тим не менш, навіть за умов авторитарного політичного режиму існує апеляція до громадської думки з метою легітимації режимів. К. Хорн у своєму дослідному проєкті стверджує, що «реагування на політичну ситуацію можна узагальнити за межами демократій. Хоча, звичайно, демократія – як і інші інституції – впливатиме на ступінь реагування уряду на громадську думку, що спостерігається в певному штаті в певний час. Хоча велика частина вчених спирається на припущення узагальнюючої реакції, дослідники громадської думки обмежили програму досліджень політичною реакцією виключно вивченням демократій» [10].

Що більш репресивним є авторитарний або тоталітарний режим, то більш імовірним є формування непублічного елементу громадської думки. Йдеться про дисидентські групи, опозиційні рухи тощо. На прикладі сучасної Білорусі ми можемо бачити чіткий розподіл громадської думки на офіційну та опозиційну. Як зазначає К. Хорн, «громадська думка просуває справу досліджуваної політики в «недемократіях» лише настільки, наскільки вона зібрана». Як вважає вчений, збір політично чутливих даних опитувань у недемократичних країнах (що, безперечно, є тими даними, які найбільше цікавлять вчених) є надзвичайно тонким. Нещодавні зусилля щодо збору подібних проєктів з питань міжнародно-політичних відносин (PIPA), що спрямовували опитування іранської

громадської думки, знаменують вітальний зсув щодо збору інформації цього типу в деяких найбільш репресивних умовах світу» [10, с. 190].

Загалом недемократичний контекст функціонування громадської думки може забарвлювати її багатьма суміжними конотаціями. Зокрема, йдеться про релігійну громадську думку, думку соціальних спільнот (верств), позицій окремих етнічних груп або меншин, трансляцію позицій авторитетних осіб тощо. Така «квазіструктура» громадської думки є дієвою до того моменту, коли авторитарний режим не втрачає своїх позицій та важелів силового контролю над ситуацією.

Висновки. Таким чином, структурування громадської думки політичними засобами на основі сучасних досліджень можна визначити як процес появи окремих тематичних груп у структурі політичного світосприйняття на рівні сталої спільноти. Нормативне тлумачення громадської думки сьогодні потребує розширення в тому сенсі, що вона має включати якнайповніший перелік позицій та думок основних соціальних груп та навіть окремих громадян.

Наразі наявною є тенденція до атомізації структури громадської думки. Причиною цього процесу є доступ індивідів до виразу політичної позиції в мережі Інтернет, а також поведінка політичних акторів, спрямована на сегментування та подрібнення електоральних груп в умовах виборчих та інших політичних кампаній.

Маркетингова стратегія політичного маніпулювання забезпечує формування упередженого ставлення до певних політичних подій, іміджу політичних лідерів та політичних суб'єктів тощо. За таких умов одностайність позиції громадян з певних питань перебуває під великим сумнівом.

Основними структурними елементами громадської думки на сучасному етапі є маніпульоване та/або підпорядковане й самоорганізоване або самодостатнє середовище політичної самопрезентації. До першої належать групи громадян, повністю залежні від зовнішнього навіювання, які становлять основу громадської думки. До другої групи належить меншість, яка володіє раціонально-критичними навичками оцінки інформації або перебуває в опозиції до офіційного владного дискурсу. Напрямом подальшої розробки теми, порушеної в цій статті, є встановлення взаємозв'язку між процесами структурування громадської думки та інститутами громадянського суспільства і рівнем їх функціональності в Україні та за її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калашникова Л.В. Соціальний генезис поняття «громадська думка». *Вісник Національного університету внутрішніх справ.* 2004. Вип. 25. С. 401–406.
2. Кіоссе Л.М. Громадська думка як складова легітимної політичної влади. *Актуальні проблеми політики.* 2015. Вип. 56. С. 227–233.
3. Кононенко О.В. Громадська думка, як суспільний феномен. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* 2011. № 1. С. 165-169.
4. Кулик В. Державна політика та громадська думка щодо пам'яті й мови в Україні після Євромайдану. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* 2017. Вип. 5-6. С. 200–212.
5. Плющ О.М. Громадська думка як індикатор процесу здійснення освітніх реформ. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2017. Вип. 39. С. 188–201.
6. Попроцький О., Драчов Є. Громадська думка як складова іміджу держави. *Актуальні проблеми державного управління.* 2013. Вип. 3. С. 116–119.
7. Стариковська О.О. Соціально-філософський аналіз поняття «громадська думка».Культурологічний вісник. 2016. Вип. 36(2). С. 148–157.
8. Хом'як А. Інтеграція мігрантів у європейські суспільства: інтеграційна політика та громадська думка. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 3. С. 139–146.
9. Feldman S. (1988) Structure and Consistency in Public Opinion: the Role of Core Beliefs and Values. American Journal of Political Science Vol. 32, No. 2. Pp. 416–440.
10. Horne C. D. The Structure And Significance Of Public Opinion In Non-Democratic Contexts. 2010. URL: https://getd.libs.uga.edu/pdfs/horne_cale_d_201005_phd.pdf.
11. Risse-Kappen T. Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies Author(s): Source: World Politics, (1991) Vol. 43, No. 4. P. 479–512.

УДК 342.32/.33
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.8

ЕКОЛОГІЯ ІГОР ТА КОЛАБОРАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ: ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ

THE ECOLOGY OF GAMES AND COLLABORATIVE GOVERNANCE: FEATURES OF THE METHODOLOGY

Сичова А.О.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри туризму
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглядається процес формування та структурні елементи інститутів колаборації через компаративний аналіз методології екології ігор (EG) та інституціонального раціонального вибору (IRC). Зокрема, структура екології ігор корелює з міжсекторальною та динамічною природою колаборації, що дозволяє адаптувати її як відповідний теоретичний інструментарій до колабораційного процесу. Якщо концепція IRC передбачає позитивний вплив спільних інститутів на фінальні результати, то EG припускає можливість виникнення як позитивних, так і негативних зовнішніх ефектів унаслідок ігнорування окремими учасниками потенційних генералізованих впливів. Авторка статті фокусує увагу на 4 аспектах структури EG у контексті колабораційного управління, а саме: політичний порядок денний, суб'єкти політики, політичні ігри і арени політики. Окремим пунктом прописується вірогідність збільшення транзакційних витрат у спільних проєктах через складність керування великою кількістю учасників. Дослідниця також звертає увагу на можливі зовнішні ефекти через когнітивні обмеження поведінкових стратегій в ігрових просторах, що призводить до дисбалансу у багатосторонньому партнерстві. У статті пропонується порівняння критеріїв обмеження кількості учасників колаборації та механізму конвергенції репутації з метою підвищення ефективності майбутньої співпраці. Окрім репутаційного капіталу, авторка говорить про необхідність врахування швидкості переміщення акторів між ігровими майданчиками та рівнем надійності отриманої інформації. Відповідно, основна ідея EG полягає в тому, що колабораційні системи управління характеризуються існуванням безлічі «політичних ігор», що діють одночасно в межах географічно визначеної політичної арени, кожна з яких пов'язує безліч стейкголдерів і ресурсів між собою.

Ключові слова: екологія ігор, колаборація, колабораційне управління, ігровий простір, інституціональний раціональний вибір.

Throughout the article it is considered the formation and structural elements of collaborative institutions by a comparative analysis between the ecology of games (EG) methodology and institutional rational choice (IRC). In particular, the EG structure correlates with intersectoral and dynamic nature of collaboration, which allows to adapt it as an appropriate theoretical toolkit to the collaborative process. If the IRC concept provides for a positive impact of joint institutions on the final results, the EG suggests the possibility of both positive and negative externalities due to the ignorance of individual participants of potential generalized influences. The author focuses on 4 aspects of the EG structure in terms of collaborative governance, namely: the political agenda, political actors, political games, and political arenas. A separate paragraph prescribes the probability of increasing transaction costs within joint projects due to the complexity of managing a large number of participants. The researcher also draws attention to possible external effects in view of cognitive limitations of behavioral strategies in play spaces, which leads to an imbalance within the multilateral partnership. The article proposes a comparison between the criteria of limiting the number of collaborative participants and the mechanism of reputation convergence to increase the effectiveness of future cooperation. In addition to reputational capital, the author speaks of the need to take into account the speed of movement between playgrounds and the reliability level of the information obtained. Accordingly, the basic EG idea is that collaborative systems are characterized by the existence of a lot of "political games" operating simultaneously within a geographically defined political arena, each of which connects a number of stakeholders and resources.

Key words: ecology of games, collaboration, collaborative governance, game space, institutional rational choice.

Постановка проблеми. Колабораційні структури займають одну з наукових ніш в умовах багатостороннього партнерства. Останні теоретичні розробки у межах державної політики підкреслюють вбудованість моделей колективних дій у процесі прийняття політичних рішень до більш широких систем, що складаються з мереж учасників, взаємозалежних інститутів і кросполітичних питань [9; 13; 14]. Саме в контексті становлення режимів колабораційного управління особливої актуальності набуває концепція екології ігор (EG), яка поєднує базиси поліцентричної системи Е. Остром, управління мережею К. Прована і спільне державне управління К. Емерсона з метою розуміння динаміки колабораційної співпраці.

Колабораційні інститути визначаються як інклюзивний простір для ухвалення рішень, які б поєднували максимальну кількість зацікавлених сторін, з акцентом на процедури досягнення консенсусу. Екологія ігор розглядає політичні процеси як складні адаптивні системи і слугує теоретичною лінзою для поліпшення емпіричного аналізу поліцентричної системи управління. Структура

EG застосовувалася до різноманітного спектру політичних питань, зокрема освіти [2], економіки [11], телекомунікаційної політики, управління некомерційними організаціями [16], навіть до розвитку талантів у північних видах спорту [21].

EG визнає, що політичні рішення ухвалюються мережами політичних суб'єктів, які взаємодіють на безлічі форумів у різних географічних масштабах. Деякі політичні форуми є неформальними і добровільними, інші залучають адміністративну владу, суди або законодавчі органи. Учасники стратегічно обирають місця локації для досягнення власних цілей, при цьому рішення на одному форумі можуть позитивно або негативно вплинути на інші політичні арени. Тому особливо актуальним постає розуміння структурних елементів колаборації з позиції методології екології ігор як механізму урахування специфіки колабораційного партнерства.

Аналіз останніх публікацій. Хоча EG як теоретичний інструмент був спочатку представлений М. Лубелом [13], сама назва заснована на метафорі соціолога Н. Лонга, який описав міські системи як «екологію гри» [12], що складаються з взаємопов'язаних компонентів (наприклад, банківська гра, інфраструктурна гра, церковна гра тощо), де одночасно перебувають актори, які прагнуть досягти індивідуальних цілей.

Якщо ранні дослідження екології ігор безпосередньо пов'язані з оригінальними ідеями Н. Лонга, то більш пізні публікації демонструють оригінальні аспекти EG в контексті взаємозв'язку структури і функціональності міжсекторального партнерства. Так, у дослідженні Р. Берардо і Дж. Шольца [6] у межах екологічно спільних мереж естуаріїв у США була представлена гіпотеза ризику відносно поведінки учасників і типів невизначеності. Відповідно до неї дійові особи в умовах високої невизначеності більш схильні до обміну інформацією та ресурсами з іншими членами згуртованих, тісно пов'язаних груп, де відступництво від колективної стратегії тягне за собою серйозні репутаційні наслідки. З іншого боку, суб'єкти у менш ризикованих ситуаціях мають у власному розпорядженні чималі шанси щодо налагодження мостових зв'язків у власних мережах, які максимізують їхню здатність проводити моніторинг віддалених мережевих ділянок і покращують доступ до спільної інформації.

М. Лубел і Р. Берардо [5] розширили гіпотезу ризику за рахунок аналізу дворежимних мереж. М. Лубел зосередився на колаборації стейкголдерів у затоці Сан-Франциско (Каліфорнія) через відвідування спільних форумів і виявив, що структурні особливості методології екології ігор сприяли вирішенню проблем співпраці загальносистемного характеру. Р. Берардо сфокусувався на мостових зв'язках у колабораційних мережах, спрямованих на розробку і реалізацію проєктів управління водними ресурсами на південному заході Флориди. У пізніших роботах вчених [4] детально розглядалися драйвери активності в екологічних іграх у США та Аргентині. Результати досліджень показали, що структура взаємодії між учасниками залежить від змінних макрорівня (наприклад, органів влади або медіаторів з широкими повноваженнями), які зумовлюють здатність зацікавлених сторін взаємодіяти один з одним на постійній основі.

Д. Норштедт [16] аналізує обмін інформацією між 51 організацією на 50 спільних форумах, що спеціалізуються на прогнозах погоди у Швеції, і показує, що учасники уникають обміну інформацією в закритих підгрупах. Дослідник розглядає подібну тактику як свідчення довгострокового співробітництва, до якого прагнуть партнери на спільних форумах. Дж. Хілеман і О. Бодін [11] додають часовий вимір до структури екології ігор та припускають, що мережі спільного управління можуть істотно змінитись, зважаючи на можливості учасників колаборації пролонгувати співпрацю на базі колабораційних платформ. Автори стверджують, що «для збільшення ефективності необхідно, паралельно з участю, розвивати нові організаційні можливості для обробки ресурсів» [11, с.141], до яких можна отримати доступ у просторі екології гри.

Дж. М'юхіртер і Р. Берардо [15] продемонстрували, що учасники EG ефективніше працюють на взаємозалежних форумах. Зі зменшенням рівня взаємозалежності зв'язок між соціальним капіталом на індивідуальному рівні і ефективністю також слабшає. Фактично, перед нами перша перевірка взаємодії між колабораційною ареною і роллю мереж учасників з позиції продуктивності в EG. Т. Скот і Р. Грір [19] проаналізували, як саме персонал в більш ніж 500 спеціалізованих організаціях, відповідальних за доставку питної води у місцеві райони Техасу, об'єднує незалежні структури. Зокрема, вони виявили, що райони з більшою ймовірністю поділяться технічним і управлінським капіталом у разі спільних домовленостей або наявності загального регулюючого агентства. Цей висновок розширив розуміння екзогенного ефекту на структурні характеристики поліцентричної системи управління з боку інституціональних змінних.

Детальне пояснення взаємозв'язку між участю в екології ігор і колаборацією запропоновано М. Гамільтоном і М. Лубелом [10] у їхньому дослідженні проблеми адаптації до зміни клімату в регіоні озера Вікторія в Східній Африці. Вчені дійшли висновку, що суб'єкти з більшою ймовірністю співпрацюватимуть, якщо спільно беруть участь у політичних форумах, але цей ефект слабшає з переходом на більш високі ієрархічні рівні.

Результати М. Гамільтона і М. Лубела дозволяють припустити, що стимули до партнерства слабшатимуть у разі зростання транзакційних витрат укладення політичних контрактів у більших масштабах.

Попри академічний пул публікацій, присвячених концепції екології ігор, замало уваги приділялося дослідниками щодо впливу статусу і ресурсів учасників на здатність суб'єктів досягати поставлених цілей через участь в колаборації. Розуміння зазначених тенденцій важливе, оскільки вони відображають ступінь, за якого спільні інститути підсилюють наявну владу і динаміку ресурсів, а не слугують для створення нових бюрократичних апаратів.

Мета статті полягає в адаптації концепції екології ігор в аспектах створення інститутів колаборації на політичній арені за допомогою компаративістики структури EG і інституціонального раціонального вибору (IRC). Варто відзначити, що колабораційні інститути слугують прекрасною віртуальною лабораторією для вивчення аргументів IRC і EG.

Виклад основного матеріалу. На думку низки вчених [1; 8], термін «спільне управління» належить до сукупності інституційних процесів і структур, що залучають учасників за межами секторальних, ієрархічних і географічних кордонів для досягнення суспільних цілей. Чимало досліджень визнають, що інститути колаборації можуть бути вбудовані в більш широкі системи управління, із розміщенням кількох колабораційних просторів [9; 15]. При цьому на їхню динаміку впливають як поведінка окремих учасників мережі (співпраця з політично впливовими гравцями, узгодження спільних інтересів або оптимальний розподіл часу), так і структурні елементи (соціальний капітал, мережеві підключення, багаторівневі мережі тощо).

Структури IRC і EG пропонують альтернативні прогнози щодо впливу спільних інститутів на умови співпраці в мультиінституціональному середовищі. Основний аргумент IRC звучить наступним чином: стейкголдери стикаються з проблемами, коли два або більше взаємозалежних учасників приймають рішення, що ігнорують соціальні витрати або вигоди. Наприклад, у контексті планування землекористування мають місце взаємопов'язані питання на кшталт транспортної системи, моделі житлового будівництва і якості середовища проживання. Якщо залучені політичні суб'єкти ухвалюють незалежні рішення, котрі ігнорують наслідки для інших учасників, рівень конфліктності підвищується, оскільки різні зацікавлені сторони намагаються домогтися найкращого результату за допомогою адміністративних, законодавчих або юридичних процедур.

З окресленої позиції, IRC передбачає, що інститути колаборації виступають механізмом для налагодження співпраці між усіма зацікавленими сторонами, надаючи майданчик для вироблення спільного розуміння проблем. Концепція IRC передбачає позитивний вплив спільних інститутів на фінальні результати за допомогою зниження транзакційних витрат і формування соціального капіталу.

На відміну від IRC, екологія ігор припускає, що «політичні результати виникають внаслідок переслідування суб'єктами власних інтересів у межах множинних, взаємозалежних і структурованих ігор, на географічно вивіреній політичній арені» [21, с. 211]. Рішення, прийняті однієї інституцією, можуть викликати позитивні або негативні зовнішні ефекти щодо інших інститутів. Учасники окремих ігор схильні ігнорувати потенційні міжігрові зовнішні ефекти, що призводить до збоїв координації.

Структура EG представляє собою «складну, адаптивну систему управління» [14, с. 539], яка імпортує ідею про те, що обмежено раціональні суб'єкти зазвичай схиляються до колективних дій щодо партнерів з сумісними цілями, тобто учасники мережі виділятимуть свій обмежений час і ресурси на співпрацю, яка відповідає їхнім політичним уподобанням і забезпечує найбільшу віддачу від інвестицій.

Адаптація концепції екології ігор до колабораційного управління заснована на чотирьох основних аспектах, а саме: політичний порядок денний, суб'єкти політики, політичні ігри і арени політики. Порядок денний містить проблеми колективних дій, наприклад, забруднення води і повітря, затори на дорогах або втрата біорізноманіття. Порівняно з IRC, «структура EG розглядає проблеми як взаємозумовлені за допомогою біофізичних, економічних або соціальних процесів» [13, с. 312], тому рішення, ухвалені в контексті однієї ситуації, можуть безпосередньо впливати на інші питання.

Відповідно до термінології Е. Остром, політичні ігри – це інститути «колективного вибору» [17, с. 552], що виробляють принципи для регулювання окремих питань. Зазвичай політичні ігри мають юрисдикцію над декількома проблемами у заданий момент часу, отже, пункти порядку денного пов'язані з декількома іграми. Подібні «мости» збільшують ймовірність прийняття рішень в одній грі, впливаючи на наслідки в інших іграх.

Суб'єктами політики можуть виступати окремі користувачі ресурсів, представники державних агентств, групи інтересів або виборні посадові особи. Точний характер і величина ставок може бути різною для кожного з суб'єктів політики. Актори одночасно беруть участь у декількох політичних іграх, володіючи компетенціями з вузького

кола питань, а також формують мережі з іншими учасниками для отримання політичних ресурсів, таких як інформація, авторитет і вплив. Тобто замість того, щоб зосереджуватися на одній колаборації, «структура EG концептуалізує результати політики як підсумки взаємодії кількох партнерств» [14, с. 543].

Політичні арени представлені територіально визначеними підсистемами, що охоплюють кроссекторальні питання, ігри і учасників. Зазвичай як така арена розглядаються мегаполіси, що складаються з декількох округів. Важливим аспектом спільних інститутів є «відсутність орієнтування на політичну діяльність з раніше існуючих майданчиків» [20, с. 651]. Зв'язки між проблемами, іграми, учасниками і аренами є динамічними, тобто змінюватимуться з часом, що представляє собою важливу тему для майбутніх досліджень. Отже, структура екології ігор характеризується наступними особливостями:

− наявність неформальних і формальних правил, що регулюють колективне прийняття рішень у межах різних індивідуальних форумів. Як мінімум, вони визначають обсяг проблеми, тобто юрисдикцію форуму, потенційних учасників, процес оформлення індивідуальних переваг у колективні рішення і спосіб надання інформації учасникам;

− моделі взаємодії між учасниками політики, яка може відбуватися через формалізовані канали або неформально в діадичних відносинах, що «необов'язково є відкритими і прозорими для третіх сторін» [20, с. 653];

− рівень взаємозв'язку між політичними проблемами. У контексті екологічної політики EG можна розглядати як теорію соціально-екологічних систем [16].

Структура EG передбачає, що колабораційні інститути можуть збільшувати транзакційні витрати, оскільки слугують новою грою на основі попередніх «традиційних» аналогів. Ця ідея мусується опонентами колаборації, які вважають, що спільні інститути відіграють роль додаткової бюрократії, що віднімає час і ресурси у інших проєктів. Так, чимало екологічних активістів звинувачують інститути співпраці в компромісі з бізнес-структурами і вважають, що їхні інтереси краще захищаються наявними установами «командування і контролю».

Транзакційні витрати збільшуються залежно від загальної кількості задіяних учасників, оскільки крупні колаборації пов'язані з великою кількістю міжакторських відносин, тому ними складніше керувати. Наприклад, аналіз ситуації в затоці Сан-Франциско виявив понад 380 учасників і 116 різних ігор, де середній суб'єкт політики брав участь в трьох або більше іграх [20, с. 650]. Отже, у разі збільшення числа учасників можна очікувати, що будь-який суб'єкт з меншою ймовірністю отримає вигоду з крос-секторального партнерства.

Обмежені ресурси уваги політичних суб'єктів не дозволяють їм одночасно відстежувати дії в кожній грі [11, с. 140]. Отже, можуть мати місце так звані «зовнішні ефекти винагороди», коли учасники абсолютно не усвідомлюють, як саме їхні рішення і дії в одній грі вплинуть на результати в інших іграх. Також можуть виникнути «стратегічні зовнішні ефекти» [13, с. 317], коли когнітивні обмеження змушують стратегії однієї гри впливати на стратегії в інших іграх, навіть якщо оптимальним вибором в кожній з них будуть дві окремі стратегії. М. Лубел також підтверджує, що «використання конкретних поведінкових стратегій в одній колаборації може виявитися відносно неефективним в іншій ситуації» [14, с. 547]. Наприклад, стратегії за участю місцевих розробників і бізнес-структур можуть відрізнятися від тих, які залучають державні органи влади. Тобто успіх в одному багатосторонньому партнерстві може бути досягнутий за рахунок успіху в інших, оскільки актори не мають можливості оптимізувати прийняття рішень в декількох колабораціях.

EG стверджує, що інститути співпраці можуть знизити здатність інших акторів до участі в політичних проєктах. На практиці це означає, що нові колаборації, найімовірніше, «не призведуть до збільшення ступеня загальносистемного співробітництва» [15, с. 301], але можуть спонукати учасників перерозподілити час і зусилля у межах мінливого ландшафту місця прийняття рішень. Так, учасники мережі можуть переключатися між майданчиками або партнерами, «без збільшення загального рівня координації та співпраці» [20, с. 656].

Впровадження параметра обмеження кількості учасників встановлює фіксовану верхню межу щодо агентів, які можуть приєднатися до будь-якої конкретної гри. Цей критерій був досліджений П. Смальдіно та М. Лубелом [21], які дійшли висновку, що подібна стратегія фіксації сприяє співробітництву в еволюційних контекстах. Ефекти від лімітованої участі можна порівняти з інститутом виключення акторів на основі репутації, що дозволяє поточним учасникам виключати або допускати нових гравців на основі відомої історії поведінки.

Конвергенція репутації постає механізмом, за допомогою якого інформація про спостережувані акти співпраці / відступництва зменшує невизначеність у рішеннях щодо допуску певного актора в групу. Швидкість репутаційної конвергенції можна інтерпретувати як показник часу, необхідного для збирання надійної та прогнозуючої інформації про людину для прийняття відповідного рішення. Розглянемо формулу, де поточні учасники гри дискутують щодо можли-

вості агенту-заявнику j приєднатися до їхньої гри. Кожен поточний гравець і має схильністю I_{ij} до прийняття j на основі суб'єктивної оцінки, що задано логістичною функцією [21, с. 210]

$$I_{ij} = \frac{1}{1 + e^{-\alpha\,(xij+\varepsilon)}}, \qquad (1)$$

де $0 < a \leq 1$ – швидкість конвергенції репутації, а q – член гаусівського шуму із середнім значенням, рівним нулю, і стандартним відхиленням, рівним одиниці. Компонент q представляє потенційні помилки в спостереженні, а також відхилення в достовірності рішення з огляду на випадкові події. Агент-заявник j був допущений до гри G з ймовірністю, яка дорівнює середньому значенню схильності всіх поточних гравців G до допуску j [21, с. 211].

Саме репутаційний ефект дозволяє сортувати учасників, не допускаючи перебіжчиків до колаборації, що призводить до відносно високих дивідендів для так званих «кооператорів», ніж за будь-якого сценарію виключно з обмеженням числа учасників. Обмеження кількості ігор на одного агента також зменшує потенційні переваги для кооператорів за наявності активного інституту репутаційного остракізму. Окреслена ситуація пояснюється тим, що здатність репутаційного виключення стимулювати співпрацю частково залежить від можливості кооператорів приєднуватися до багатьох ігор, залучення до яких також залежить від їхньої історії антагонізму і співпраці.

Ефективність колабораційних інститутів залежить від безлічі умов, у тому числі від швидкості переміщення між соціальними групами, отримання надійної інформації та загальної частоти співпраці індивідів у популяції. Репутаційний капітал слугує потенційно відмінним механізмом для розвитку співпраці в ігровому середовищі, але тільки за високої швидкості прийняття рішень і рівня соціальної мобільності населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Основна ідея EG полягає в тому, що поліцентричні системи управління характеризуються існуванням безлічі «політичних ігор», що діють одночасно в межах географічно визначеної політичної арени. Кожну з цих ігор можна розглядати як керований правилами колективний процес ухвалення рішень, пов'язаний з однією або декількома проблемами політики (наприклад, якість води, транспорт, освіта, охорона здоров'я тощо), що зазвичай відбувається всередині чітких локацій (міська рада, законодавчий комітет та ін.) з безліччю стейкголдерів, наділених унікальним поєднанням ресурсів і політичних уподобань. Важливо відзначити, що ці ігри можуть працювати незалежно, хоча для них типово бути взаємопов'язаними [10; 14; 15].

Ключове розуміння перспективи екології ігор полягає в тому, що інститути співпраці не можна розглядати ізольовано від інших політичних процесів. Саме тому прихильники EG рекомендують приділяти особливу увагу вимірюванню структурних аспектів поліцентричних систем, наприклад, як різні «центри» прийняття рішень вбудовані в загальну систему або як їхні структурні особливості співвідносяться з основними соціальними процесами з плином часу.

Структура моделювання EG дозволяє створювати відносно прості моделі, які, тим не менш, можуть відображати взаємодію між індивідуальним прийняттям рішень, інститутами групового рівня, соціальною організацією і мобільністю. Варто також відзначити, що вимір структурних варіацій інститутів залишається відкритою сферою досліджень для вчених EG, на якому слід сфокусуватися для розуміння драйверів трансформацій поліцентричної системи. Тому подальші дослідження методології екології ігор у контексті колаборації повинні включати якісну ідентифікацію ігор з вимірюванням відповідної поведінки партнерів, динамічний аналіз наслідків виходу з поля співробітництва, а також приєднання до нього з плином часу для структури політичних мереж.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ansell, C., and Gash A. (2008) Collaborative Governance in Theory and Practice, Journal of Public Administration Research and Theory, 18: 543–71.
2. Berardo, R. (2009) Processing Complexity in Networks: A Study of Informal Collaboration and Its Effect on Organizational Success, Policy Studies Journal, 37 (3): 521–39.
3. Berardo, R. (2014a) Bridging and Bonding Capital in Two-Mode Collaboration Networks, Policy Studies Journal, 42 (2): 197–225.
4. Berardo, R., and Lubell, M. (2019) The Ecology of Games as a Theory of Policentricity: Recent Advances and Future Challenges, Policy Studies Journal, 20: 6–26.
5. Berardo, R., and Lubell M. (2016) Understanding What Shapes a Polycentric Governance System, Public Administration Review, 76 (5): 738–51.
6. Berardo, R., and Scholz J. (2010) Self-Organizing Policy Networks: Risk, Partner Selection, and Cooperation in Estuaries, American Journal of Political Science, 54: 632–49.
7. Bodin, Ö., and Nohrstedt D. (2016) Formation and Performance of Collaborative Disaster Management Networks: Evidence from a Swedish Wildfire Response, Global Environmental Change, 41: 183–94.

8. Emerson, K., and Nabatchi T. (2015b) Evaluating the Productivity of Collaborative Governance Regimes: A Performance Matrix, Public Performance & Management Review, 38: 717–47

9. Feiock, R. (2013) The Institutional Collective Action Framework, Policy Studies Journal, 41 (3): 397–425

10. Hamilton, M., and Lubell M. (2018) Collaborative Governance of Climate Change Adaptation across Spatial and Institutional Scales, Policy Studies Journal, 46 (2): 222–47

11. Hileman, J., and Bodin O. (2019) Balancing Costs and Benefits of Collaboration in an Ecology of Games, Policy Studies Journal, 47 (1): 138–158

12. Long, N. (1958) The Local Community as an Ecology of Games, American Journal of Sociology, 64 (3): 251–61

13. Lubell, M. (2003) Collaborative Institutions, Belief-Systems, and Perceived Policy Effectiveness, Political Research Quarterly, 56 (3): 309–23

14. Lubell, M. (2013) Governing Institutional Complexity: The Ecology of Games Framework, Policy Studies Journal, 41 (3): 537–59

15. Mewhirter, J., Lubell M., and Berardo R. (2018) Institutional Externalities and Actor Performance in Polycentric Governance Systems, Environmental Policy and Governance, 28 (4): 295–307

16. Nohrstedt, D. (2018) Bonding and Bridging Relationships in Collaborative Forums Responding to Weather Warnings, Weather, Climate, and Society, 10 (3): 521–36

17. Ostrom, E. (2010) Polycentric Systems for Coping with Collective Action and Global Environmental Change, Global Environmental Change, 20 (4): 550–57

18. Provan, K., and Kenis P. (2008) Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness, Journal of Public Administration Research and Theory, 18: 229–52

19. Scott, T., and Greer R. (2019) Polycentricity and the Hollow State: Exploring Shared Personnel as a Source of Connectivity in Fragmented Urban Systems, Policy Studies Journal, 47 (1): 52–76

20. Scott, T. and Thomas, C. (2017) Winners and Losers in the Ecology of Games: Network Position, Connectivity, and the Benefits of Collaborative Governance Regimes, Journal of Public Administration Research and Theory, Pp. 647–660

21. Smaldino, P., and Lubell, M. (2014) Institutions and Cooperation in an Ecology of Games, Artificial Life, Vol. 20, Pp. 207–221

УДК 327.7:35.086
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.9

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

INSTITUTIONAL PRINCIPLES OF POLITICAL RESPONSIBILITY IN EUROPEAN UNION

Ткач Б.А.,
аспірантка кафедри політичних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто інституціоналізацію політичної відповідальності у Європейському Союзі. Виокремлено основні інституціональні засади політичної відповідальності в ЄС, до яких віднесено: високий рівень організації політичної системи; інституціональний баланс як основу взаємодії політичних інститутів ЄС; наднаціональність та міжурядовість у розподілі владних повноважень між інститутами ЄС. Розглянуто політичну систему ЄС як сукупність інститутів та органів, які формують та втілюють в життя колективні цілі суспільства або груп, що його складають. Виокремлено провідні інститути політичної системи ЄС, до яких належать Європейський Парламент, Європейська Комісія, Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, та встановлено, що вони є суб'єктами відносин відповідальності. Розкрито сутність інституціонального балансу як провідного принципу розподілу повноважень між політичними інститутами ЄС та з'ясовано його значення у процесі формування інститутів політичної відповідальності всередині міждержавного об'єднання. Встановлено, що принцип інституціонального балансу, по-перше, сприяє більш чіткому розподілу компетенцій та зон відповідальності між політичними інститутами ЄС, що своєю чергою дозволяє більш точно виокремити форми політичної відповідальності таких інститутів; по-друге, визначає інтегральний характер політичної відповідальності в ЄС, пов'язаний з відсутністю чіткого поділу влади між політичними органами ЄС. Розглянуто міжурядовість та наднаціональність у політичній системі ЄС: міжурядовий підхід до формування та функціонування політичних інститутів представлений діяльністю Ради ЄС та Європейської Ради, до якої входять глави держав та урядів країн ЄС; наднаціональний складник політичної системи ЄС вбачається у діяльності Європейського Парламенту та Європейської Комісії. Встановлено, що міжурядовість та наднаціональність як засади інститутів ЄС створюють диспропорційність у процесі інституціоналізації політичної відповідальності.

Ключові слова: Європейський Союз, політична відповідальність, політична система, інституціональний баланс, наднаціональність, міжурядовість.

The article analyzes the institutionalization of political responsibility in the European Union. The main institutional principles of political responsibility in the EU are highlighted, they include: a high level of organization of the political system; institutional balance as a basis for interaction of the EU political institutions; supranational and intergovernmental approaches in the distribution of power between the EU institutions. The EU political system is considered as a set of institutions and bodies that determine and embody the collective goals of society or groups that make it up. It has been stated that the leading institutions of the EU political system, which include the European Parliament, the European Commission, the European Council, and the Council of the European Union, are subjects to political responsibility relations. The essence of the institutional balance as a guiding principle of the division of powers between the political institutions of the EU and the emergence of its values in the process of forming institutions of political responsibility throughout the international community is revealed. It has been established that the principle of institutional balance, firstly, contributes to a clearer division of competencies and areas of responsibility between the EU political institutions, which allows to determine different forms of political responsibility of such institutions; and, secondly, defines the integral nature of political responsibility in the EU, accompanied by the lack of a clear separation of powers between the EU political bodies. Intergovernmentalism and supranationalism as the features of the EU political system are analyzed. The intergovernmental approach to the formation and functioning of political institutions is represented by the activities of the Council of the EU and the European Council, which include the heads of state and government of the EU countries; the national component of the EU political system is seen in the activities of the European Parliament and the European Commission. It has been established that intergovernmentalism and supranationalism as the foundations of EU institutions create disproportion in the process of institutionalization of political responsibility.

Key words: European Union, political responsibility, political system, institutional balance, supranationalism, intergovernmentalism.

Постановка проблеми. Політична відповідальність у загальному значенні є відповідальністю за здійснення публічної влади. Таким чином, щоб виокремити основні інститути політичної відповідальності, необхідно зрозуміти, хто є основними суб'єктами владних відносин. У контексті відносин відповідальності найбільший інтерес становлять інституціональні суб'єкти політики, або ж політичні інститути, відповідно до чого виокремлюють політичну відповідальність у системі вищих органів державної влади, місцевої влади, або ж у системі взаємодії громадянського суспільства та держави. Подібна концептуалізація відображає основу інституціональної структури сучасних національних держав та дозволяє виокремити особливості політичної відповідальності на кожному із рівнів функціонування політичної влади. Такий підхід не викликає обмежень

у вивченні інститутів політичної відповідальності в різних державах і може бути самостійним складником порівняльного дослідження. Проте вивчення політичної відповідальності у міждержавних об'єднаннях вимагає визначення такого інституціонального складника у кожному конкретному випадку із подальшим застосуванням парадигми відповідальності як дослідницького підходу, що полягає в аналізі суспільних відносин під кутом зору відповідальності їх суб'єктів.

Отже, комплексне дослідження політичної відповідальності в Європейському Союзі (ЄС) потребує виокремлення провідних інституціональних засад функціонування цього міждержавного об'єднання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституціоналізація політико-владних відносин у ЄС є предметом наукових інтересів багатьох зарубіжних дослідників. Зокрема, особливості ЄС як політичної системи розглянуто у працях С. Хікса, Б. Холанда, Р. Річардсона, І. Томель. Дослідження у сфері взаємодії політичних інститутів ЄС, багаторівневого управління, зокрема, таких його характеристик, як наднаціональність та міжурядовість, представлене рядом наукових доробків Л. Хуге, Г. Маркса, Р. Гебела, П. Крейга, Т. Крістіансена, В. Шмідта та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на значну кількість наукових праць, у яких розглянуто сутність ЄС як унікального інтеграційного утворення, особливості політичної відповідальності всередині системи політичних інститутів ЄС висвітлені недостатньо як у зарубіжній, так і в українській політологічній літературі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у виокремленні засад функціонування інститутів політичної відповідальності у контексті політико-правової практики ЄС як одного із провідних міждержавних об'єднань із високим ступенем політичної інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститути політичної відповідальності можуть набувати різних ознак та форм залежно від конкретної політичної системи. До факторів, що впливають на конфігурацію таких інститутів, належать, зокрема, форма державного правління, характер взаємовідносин громадянського суспільства і держави тощо. Такий аналіз можна широко застосовувати до різних національних держав у контексті порівняльного дослідження. Проте використання аналогічного підходу до ЄС як міждержавного об'єднання вимагає уточнення провідних засад, на яких базується реалізація публічної влади всередині такого об'єднання. Протягом історичного розвитку ЄС, із моменту його утворення як Європейської спільноти вугілля та сталі у 1952 р. і до набуття чинності Лісабонського договору в 2009 р., у науковій літературі можна було знайти такі підходи до розгляду організаційних основ цього об'єднання, згідно з якими ЄС розглядали як: 1) федеративне утворення (М. Берджесс, М. Кітінг, Д. Мюллер); 2) «регуляторну» державу (С. Волбі, Дж. Капоразо, Дж. Маджоне); 3) політичну систему (С. Хікс, Р. Річардсон та ін.). Системний підхід лежить в основі цього дослідження, оскільки він найбільшою мірою характеризує організаційні засади ЄС як політичного утворення і не звертається до концепту держави як базової одиниці аналізу. Основою тут виступає політична система як «сукупність інститутів та органів, які формують та втілюють у життя колективні цілі суспільства або груп, що його складають» [2, с. 74].

Р. Річардсон запропонував спрощену модель політичної системи ЄС, використовуючи підхід Д. Істона, згідно з яким політична система є організмом, що функціонує у формі реакції на подразники зовнішнього середовища («функції входу», до яких належать підтримка та вимоги до політичної системи), внаслідок чого здійснюється прийняття відповідних рішень та реалізація політичних дій (як «функцій виходу») [2]. Відтак, за Р. Річардсоном, до елементів політичної системи належать Рада міністрів (або ж Рада Європейського Союзу), Європейська комісія, Суд Європейського Союзу, Європейський парламент, агенції ЄС та політичні мережі. До зовнішнього середовища належать держави – члени ЄС, приватні актори та міжнародні організації, які своєю чергою виражають підтримку або висувають вимоги до системоутворюючих елементів ЄС. Наслідком діяльності політичної системи ЄС є політичні рішення та дії у формі регуляцій, директив, рішень, «м'якого права» [10, с. 3].

Своєю чергою С. Хікс використовує теоретичні надбання Д. Істона та Г. Алмонда і наводить перелік характеристик, притаманних будь-якій політичній системі, у тому числі і ЄС:

1. «Наявність стабільної та чітко визначеної системи інститутів, основною функцією яких є прийняття рішень, а також наявність набору правил, що регулюють відносини між такими інститутами.

2. Громадяни можуть реалізувати свої політичні цілі через політичну систему: або напряму, або через посередницькі організації (групи інтересів або політичні партії).

3. Колективні рішення, прийняті в межах політичної системи, мають значний вплив на розподіл економічних ресурсів та цінностей між компонентами системи.

4. Існує постійна взаємодія між політичними наслідками (рішення та дії, що продукуються самою політичною системою), новими вимо-

гами до системи, новими рішеннями і так далі» [7, с. 424]

Так, згідно із структурно-функціональним підходом Г. Алмонда, до сучасних політичних систем тією чи іншою мірою належать такі структури: політичні партії, групи інтересів, органи виконавчої і законодавчої влади, суди, бюрократичний апарат. Відповідно, кожна із перелічених структур володіє певним набором функцій, повноважень та основних напрямів діяльності. Важливим зауваженням у контексті дослідження політичної системи ЄС є те, що функціональні ролі запропонованих структур не завжди можуть бути тотожними всередині різних політичних систем [2, с. 79]. Подібний структурно-функціональний підхід розширює коло суб'єктів політичної системи ЄС, проте поза увагою залишається питання про співвідношення ролі національних держав та політичних інститутів ЄС у процесі прийняття рішень.

Якщо послідовно проаналізувати кожен із наведених вище пунктів, доходимо висновку, що ЄС дійсно являє собою політичну систему, представлену розвинутими політичними інститутами (до них відносимо насамперед Європейський Парламент, Європейську Комісію, Європейську Раду, Раду Європейського Союзу), в якій політичне представництво громадян здійснюється, по-перше, через взаємодію представників держав – членів ЄС (у межах роботи Європейської Ради та Ради Європейського Союзу), по-друге, через діяльність Європейського Парламенту. Рішення, прийняті в результаті роботи наведених вище інститутів, значною мірою впливають на розподіл цінностей та благ всередині національних держав, що входять до складу ЄС. Такий процес із розподілу цінностей є безперервним, охоплює основні сфери суспільного життя та ґрунтується на принципах «поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, включаючи права меншин» [4].

Відтак провідною засадою політичної відповідальності в ЄС є високий рівень інституціоналізації політичної системи об'єднання, що дозволяє визначити політичні інститути ЄС як суб'єктів прийняття та впровадження політичних рішень та виокремити основі форми політичної відповідальності, притаманні кожному такому суб'єкту.

Основним принципом взаємодії інститутів всередині політичної системи ЄС є інституціональний баланс, сутність якого полягає в тому, що жоден із політичних інститутів ЄС не може мати принципово більшої ваги та впливу на політику ЄС, аніж інші [3, с. 226]. Згідно з установчими угодами ЄС, а саме Договору про Європейський Союз, «кожен інститут повинен діяти в межах повноважень, покладених на нього Договорами, та відповідно до процедур, умов та цілей, викладених у них. Інститути повинні практикувати взаємну щиру співпрацю» [4]. Як зазначає Ж.-П. Жак, «рівновагу між інститутами можна забезпечити двома різними шляхами, один з яких легальний, інший – політичний. З погляду юридичної науки, інституційний баланс є конституційним принципом, який повинен дотримуватися інститутами та державами-членами; його порушення може бути засуджено та санкціоновано Судом. З політичного погляду це можна розглядати як засіб опису способу організації відносин між інститутами» [9, с. 383]. Принцип інституціонального балансу в ЄС деякою мірою можна зіставити з концепцією поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову в національних державах, фактично це означає закріплення за кожним із політичних інститутів ЄС окремих владних функцій і повноважень. Проте між поняттями «інституціональний баланс» і «поділ влади» існує суттєва відмінність: перший на практиці не передбачає жорсткого розподілу повноважень, а визначає певні межі у виконавчій та законодавчій сфері, згідно з якими конкретний політичний інститут ЄС може координувати свою діяльність.

Можна погодитися з думкою П. Крейга про те, що інституціональний баланс є «керівним принципом європейської спільноти. Саме ця, а не якась інша модель поділу влади точно фіксує реальність прийняття рішень Співтовариством. Обсяг влади, якою володіє кожен із цих інститутів, змінювався з моменту заснування Співтовариства. Він продовжує це робити» [5, с. 140]. Подібна динамічність змісту інституціонального балансу впливає на характер інститутів політичної відповідальності. Так, у контексті національних держав дослідження політичної відповідальності може здійснюватися в системі вищих органів державної влади з огляду на принцип поділу влади, відповідно до чого виокремлюють інститути політичної відповідальності глави держави, парламенту та уряду. Що ж до політико-правової практики ЄС, то таке не видається можливим стосовно усіх політичних інститутів, які можуть одночасно набувати ознак, які притаманні законодавчим та виконавчим органам. Прикладом може слугувати діяльність Європейської Комісії, яка, з одного боку, наділена правом законодавчої ініціативи, а з іншого – володіє значними виконавчими функціями. Відтак принцип інституціонального балансу, по-перше, сприяє більш чіткому розподілу компетенцій та зон відповідальності між політичними інститутами ЄС, що своєю чергою дозволяє більш точно виокремити форми політичної відповідальності таких інститутів; по-друге, визначає інтегральний характер політичної відповідальності в ЄС, пов'язаний із відсутністю чіткого поділу влади між політичними органами ЄС.

Наступною особливістю політичної системи Європейської спільноти є «багаторівневе управління». Такий підхід підкреслює децентралізацію сучасного державного апарату та гнучкість у процесі прийняття політичних рішень. У той час, як Л. Хуге та Г. Маркс розглядають ЄС як один з компонентів аналізу багаторівневого управління поруч із іншими міждержавними організаціями та національними державами, інші дослідники підкреслюють унікальний характер «багаторівневості» у ЄС та наголошують на необхідності фундаментального дослідження міжурядового та наднаціонального складників у політичних інститутах ЄС [6, с. 81]. Подібна багаторівневість дозволяє продемонструвати справжню складність управління всередині ЄС, що передбачає «нову» політичну динаміку взаємодії, на яку впливає політизація як на національному рівні, так і на рівні ЄС [11, с. 3]. Міжурядовість означає реальну здатність держав-членів здійснювати свої повноваження, разом приймати і втілювати політичні рішення, сприяти реалізації спільних цілей у межах ЄС. Посадові особи, що здійснюють свої повноваження через участь у міжурядових інститутах, офіційно вважаються виразниками волі держави, яку вони представляють. Наднаціональність своєю чергою означає передачу визначеного обсягу повноважень держав-членів окремому інституту, який функціонує в системі міждержавного об'єднання. Як щодо цього зазначає Р. Гебел, «Європейський Союз, безумовно, ніколи не стане національною державою, і держави-члени, що входять до його складу, зобов'язані зберегти більшість своїх суверенних прав, але цілком правдоподібно називати ЄС наднаціональною правовою структурою sui generis, на відміну від будь-якої іншої» [6, с. 82].

Міжурядовий підхід до формування та функціонування політичних інститутів представлений діяльністю Ради ЄС та Європейської Ради, до якої входять глави держав та урядів країн ЄС. Наднаціональний складник політичної системи ЄС вбачається у діяльності Європейського Парламенту як самостійного інституту ЄС, який формується шляхом загальних прямих виборів, та Європейської Комісії, утвореної із єврокомісарів, призначених національними державами. Міжурядовість та наднаціональність як засади інститутів ЄС створюють диспропорційність у процесі інституціоналізації політичної відповідальності: аналіз установчих договорів ЄС вказує на те, що особливості політичної відповідальності інститутів наднаціонального характеру є більш деталізованими та гарантованими установчими договорами, тоді як щодо міжурядових інститутів більшою мірою використовуються санкції, встановлені національними державами.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, для виокремлення інституціональних засад політичної відповідальності в ЄС вказане міждержавне об'єднання було розглянуто крізь призму політичної системи. Це дало змогу більш детально дослідити специфіку організації політико-владних відносин у ЄС та визначити такі інституціональні засади політичної відповідальності, а саме: високий рівень організації політичної системи; інституціональний баланс як основу взаємодії політичних інститутів ЄС; наднаціональність та міжурядовість у розподілі владних повноважень між інститутами ЄС. Перспективним напрямом дослідження політичної відповідальності в ЄС є комплексне вивчення феномену відповідальності в Європейській спільноті загалом, детальний розгляд історичних та сучасних форм політичної відповідальності у контексті подальшої інтеграції держав – членів ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Истон Д. Подходы к анализу политических систем. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.* 2015. № 5. С. 17–37.
2. Сравнительная политология сегодня: мировой обзор : учеб. пособие / Г. Алмонд [и др.] ; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной ; науч. ред. перевода М.В. Ильин, А.Ю. Мельвиль. Москва : Аспект Пресс, 2002. 537 с.
3. Christiansen, T. The European Union after the Lisbon Treaty : An Elusive 'Institutional Balance'? *EU Law after Lisbon* / Ed. by A. Biondi, P. Eeckhout, S. Ripley. Oxford University Press, 2012. Pp. 228–247.
4. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012M%2FTXT.
5. Craig P. Constitutions, Constitutionalism, and the European Union. *European Law Journal.* 2001. Vol. 7. № 2. Pp. 125–150.
6. Goebel R. Supranational? Federal? Intergovernmental? The governmental structure of the European Union after the Treaty of Lisbon. *Columbia Journal of European Law*. 2013. Vol. 20, №1. pp. 77–142.
7. Hix S. The EU as a new political system. *Comparative Politics* / Ed. by D. Caramani. 5th ed. Oxford University Press, 2020. Pp. 419–438.
8. Hooghe L., Marks, G. A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus. *British Journal of Political Science.* 2009. Vol. 39. № 1. Pp. 1–23.
9. Jacqué J.-P. The principle of institutional balance. *Common Market Law Review.* 2004. Vol. 41. № 2. Pp. 383–391.

10. Richardson J. The EU as a policy-making state: a policy system like any other? *European Union : Power and policy-making* / Ed. by J. Richardson, S. Mazey. 4th ed. Routledge, 2015. Pp. 1–31.

11. Schmidt V. A. Rethinking EU Governance: From “Old” to “New” Approaches to Who Steers Integration. *Journal of Common Market Studies*. 2018. Vol. 56, № 7. Pp. 1544–1561.

УДК 329.323
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.10

ДЕМОКРАТИЧНА ГРОМАДСЬКІСТЬ ТА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОЇ СФЕРИ: ДЕТЕРМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

DEMOCRATIC PUBLICITY AND THE INSTITUTIONALIZATION OF THE PUBLIC SPHERE: DETERMINANTS OF POLITICAL PARTICIPATION

Третяк О.А.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Розглядається значення поняття «громадськості», яке висвітлює «перехідну ланку» між індивідуальною та колективною політичною участю. Вивчаються інституалізація публічної сфери політики як важливий індикатор глибини демократичних реформ. Розкриваються типи політичної участі, який виступає провідним чинником ідентифікації можливостей позитивного сценарію демократичних перетворень. Встановлюються особливості фундаментальних змін, що роблять незворотним розвиток глобального громадянського суспільства. Обговорюється значення публічної сфери як чинник політичної тематизації дискусій глобального громадянського суспільства та процедур їх проведення. З'ясовується специфіка комунікаційного підходу до аналізу публічної сфери політики як альтернативи висування вимог з перетворення обмежених ресурсами національних держав. Метою статті є виявлення значення демократичної громадськості для процесів інституалізації публічної сфери на основі домінантних форм участі в публічній сфері політики. У статті застосовуються дедуктивний та індуктивний методи та спеціальні методи політичної науки (системний та порівняльний). Досліджується результативність відкритих обговорень у межах політики та громадської діяльності. Розглядається роль прагнення політичних суб'єктів реалізувати свої інтереси за будь-яку ціну і набути конкурентних переваг. Обговорюється багатовимірність контексту взаємодії політичної участі й публічної сфери політики. Виявлено значення інтерактивності соціальних мереж і соціальних медіа в рамках процесів концентрації політично орієнтованих громадян. Досліджується значення відмінності політичної участі доби Інтернет від традиційної громадської участі оффлайн.

Ключові слова: громадськість, публічна сфера, політичне маніпулювання, громадянське суспільство, демократія, сталий розвиток.

The meaning of the concept of "public", which highlights the "transitional link" between individual and collective political participation, is considered. The institutionalization of the public sphere of politics as an important indicator of the depth of democratic reforms is studied. The types of political participation are revealed, which is the leading factor in identifying the possibilities of a positive scenario of democratic change. Features of fundamental changes that make the development of global civil society irreversible are established. The importance of the public sphere as a factor of political thematization of global civil society discussions and procedures for their holding is discussed. The specifics of the communication approach to the analysis of the public sphere of policy as an alternative to the requirements for the transformation of resource-limited nation states are clarified. The aim of the article is to identify the importance of a democratic public for the processes of institutionalization of the public sphere on the basis of dominant forms of participation in the public sphere of politics. The article uses deductive and inductive methods and special methods of political science (systemic and comparative). The effectiveness of open discussions within politics and public activities is investigated. The role of the desire of political actors to pursue their interests at any cost and gain a competitive advantage is considered. The multidimensionality of the context of interaction between political participation and the public sphere of politics is discussed. The importance of interactivity of social networks and social media within the processes of concentration of politically oriented citizens is revealed. The significance of the difference between the political participation of the Internet age and the traditional public participation offline is investigated.

Key words: public, public sphere, political manipulation, civil society, democracy, sustainable development.

Вступ. Демократична громадськість виступає важливою політологічною категорією, яка має потужний потенціал для фундаментальної наукової розробки. Зміст поняття «громадськість» висвітлює «перехідну ланку» між індивідуальною та колективною політичною участю, між високоорганізованим громадянським суспільством консолідованої демократії та первинними формами громадсько-політичної активності поставторитарного та трансформаційного періоду [2]. Інституалізація публічної сфери політики є важливим індикатором глибини демократичних реформ. У сучасній Україні після подій 2014 року інтенсивність демократичних перетворень значно зросла. Водночас система політичної комунікації й надалі детермінована медіаполітичною структурою, контрольованою з боку потужних фінансово-промислових груп. На сучасному етапі існує потреба з'ясувати потенціал самоорганізації та громадської ініціативи в утворенні й підтримці інституцій публічної сфери, характерних для сталої демократії. У цьому контексті тип політичної участі виступає провідним чинником ідентифікації можливостей позитивного сценарію демократичних перетворень. Наявність демократичної громадськості як первинної ланки повноцінного

та функціонального громадянського суспільства означає можливість переходу сучасної України на наступний етап демократичного транзиту.

Аналіз публікацій Проблемі участі громадськості в процесах політичної комунікації присвятили свої праці низка вітчизняних вчених. Зокрема, А.В. Баровська та І.О. Коваль досліджують умови реалізації комунікації «влада – громадськість» та побудови наративів на основі феномену зрозумілої мови [1], Б.О. Гребенюк розкриває терміни «громадянське суспільство» та «громадськість» на основі сучасних теоретико-методологічних підходів [2], З. Коваль аналізує засоби інформаційно-психологічного впливу на громадськість у контексті механізмів інформаційно-правових операцій [4], І. Кондраненкова та В. Бабич висвітлюють взаємодії в системі «уряд – громадськість» на основі електронних петицій [5], О. Рак встановлює особливості комунікативно-інформаційного впливу політичної влади на громадськість та громадську думку [6], О. Третяк з'ясовує шляхи розбудови демократичної взаємодії держави, громадськості та публічної сфери [9], Т. Федоренко розкриває специфіку громадськості і громадянського суспільства як суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я [10]. Наведене засвідчує не лише міжпредметні, але й міждисциплінарні зв'язки в контексті наукової розробки публічної сфери політики. Однак актуалізується частина загальної проблеми, яка охоплює взаємозв'язок політичної участі, публічної сфери та громадськості в сучасних умовах інформаційно-комунікаційної революції.

Метою статті є виявлення значення демократичної громадськості для процесів інституалізації публічної сфери на основі домінантних форм участі в публічній сфері політики. Завданням статті є з'ясування перетворювального потенціалу політичної участі для демократичної громадськості.

Основний зміст. Пошук причинно-наслідкових зв'язків між глобалізацією і темпами розвитку глобального громадянського суспільства призводять до екскурсів у площини економіки та соціальної природи змін, які відбуваються в сучасному світі. Ці зміни є фундаментальними й такими, що роблять незворотним розвиток глобального громадянського суспільства, а також стимулюють існування публічної сфери політики. У сучасному суспільствознавчому дискурсі вчені відзначають різні аспекти актуалізації самого розуміння глобального громадянського суспільства. Характеризуючи історичний контекст виникнення та активного розвитку цього феномену з початку 1990-х років, відомий американський науковець Дж. Кін виділяє низку взаємопов'язаних тенденцій: «відродження концепції громадянського суспільства ліберальними інтелектуалами у Східній та Центральній Європі після силового придушення Празької весни 1968 року і актуалізація цієї концепції в період посткомуністичних революцій початку 1990 років; вплив революційного ефекту нових супутникових та комп'ютерних технологій і комунікацій (відомий образ глобального села Маршала Мак Льюена став реальністю); формування під впливом масових пацифістських і екологічних рухів нової глобальної самосвідомості щодо життя в неміцному і потенційно саморуйнівному світі; поширення уявлення про прихід нового глобального політичного порядку після розвалу світової комуністичної системи радянського типу; значне посилення впливу неоліберальної економічної парадигми і всесвітнє розростання ринкової капіталістичної економіки» [3].

Існування глобального громадянського суспільства як основи публічної сфери політики майбутнього забезпечує вимоги і стандарти для національного рівня громадянського суспільства [4]. Інтенсивні інтеракції в глобальному світі вимагають підготовки, а також уніфікації вимог у межах конкретних країн для забезпечення консолідованої позиції з певних питань. Тому в межах глобального громадянського суспільства публічна сфера отримує чинник не лише політичної тематизації дискусії, але й процедур їх проведення. Серед базового підґрунтя партисипації в глобальному громадянському суспільстві не слід забувати і приватний економічний сектор, який поряд з суто громадянськими неприбутковими організаціями може впливати на глобальну громадську думку [6]. Як свідчить досвід країн пострадянського простору, наявність потужних глобальних економічних гравців здатна змінювати ту чи іншу економічну та політичну ситуацію за короткий період. На це, зокрема, вказує діяльність представників фундації Джона Сороса в Грузії. З початку 2000-х років «Фонд відкритого суспільства» здійснював цілеспрямовану фінансову й консультаційну допомогу, а також методичну допомогу з організації демократичних перетворень. Це дозволяє здійснювати тривалий час проєкт порівняно успішної демократичної трансформації в одній з найбідніших і бідних ресурсами країн колишнього СРСР, на противагу централізаторським тенденціям і впливу Російської Федерації.

Важливим з методологічної точки зору можливостей побудови сучасної теорії взаємодії громадськості та публічної сфери є тло поширення квазіідеологічного підґрунтя політичного соціального і економічного розвитку. Одним з прикладів такого м'якого поширення ідей, як найбільш раціональних і придатних у розвитку людства, є суспільно-політична доктрина сталого розвитку, яку рідко можна заперечити на рівні конкретних держав чи політичних організацій.

Ліберальний погляд на публічну сферу політики в сучасний період поступається місцем

інтегрованому ноосферно-екологістському сприйняттю. Ці пріоритети можна порівняти з колишніми імперативами соціал-демократичної політики, яка мала на меті забезпечення існування держави загального добробуту. Тому комунікаційний підхід до публічної сфери політики є більш плідним, ніж висування вимог з перетворення національних держав, у яких є обмежені ресурси для таких глибинних трансформацій. Можливість «рекрутування» громадськості як акторів формування мережі публічної сфери ґрунтується на усвідомленні множинності громадськостей. «Таким чином, можемо констатувати, що група рекламодавців на цей момент є єдиною з "громадськостей" медіа, з якою працюють фахівці на професійній основі, тоді як робота з постачальниками та споживачами інформації практично не регламентується й відбувається спонтанно», – вказує український фахівець з соціальних комунікацій [7, с. 176].

Формування інтегрованої партисипативної концепції публічної сфери політики має включати й песимістичний погляд на розвиток глобального громадянського суспільства, оскільки не всі результати його існування є багатообіцяючими. Одним з таких підходів є негативні сценарії глобального розвитку і повсюдне домінування законспірованих глобальних еліт, які не звертають увагу на позитивні (гуманістичні) варіанти і засоби глобального розвитку.

Підходи до реального втілення глобального громадянського суспільства також тяжіють до задіяння вже наявних ресурсів. Існування на пострадянському просторі громадянського суспільства як формальної інституції сьогодні певним чином сповільнює розвиток і публічної сфери політики. «Громадськість» часів СРСР була, як відомо, інструментом владного впливу компартійної еліти. Більшість громадських об'єднань у чистому вигляді і громадська діяльність (участь) як така були дискредитовані. Тому реанімація, а фактично розбудова суспільства і публічної сфери політики, сьогодні є одним з важливих завдань.

Перехід пострадянської політичної сфери на основи вільної громадської діяльності не є простим. Значною перешкодою для повноцінного функціонування громадських організацій є рівень особливості політичної культури, яка не передбачає постійного (системного) громадського активізму у вигляді реакції на дії влади [8]. Також очікування патерналізму, ментальний зв'язок з державою, не дозволяють громадянам вийти на рівень індивідуальної свободи, самовираження і самостійного світосприйняття, не обтяженого державними ідеологемами й настановами, комунікаційними владно-управлінськими імпульсами тощо [5].

Таким чином, проєкт раціоналізації публічної сфери політики виходить з інтересів управління розвитком громадянського суспільства. Він ґрунтується на інтересах оптимізації розвитку політичної системи через усунення деструктивних (ентропійних) чинників [9]. Раціональне майбутнє публічної сфери передбачає цілеспрямовані заходи її впорядкування, диференціацію існуючих проявів публічної політичної активності. Такий підхід дещо суперечить класичним уявленням, які склалися в межах комунікативної теорії. Однак етичне підґрунтя публічної сфери політики забезпечує відповідність «раціоналізаційних» проєктів класичним ідеалам демократії. Реальне впровадження проєктивного бачення раціональної публічної сфери політики може здійснитися лише на основі довготривалої практики поступової ціннісної переорієнтації учасників публічних політичних обговорень і переорієнтації на раціональні дії. Подальша раціональна еволюція демократичної політичної системи передбачає відмову від маніпулятивних практик у діяльності політичних суб'єктів (зокрема у практиці мас-медіа) та усунення егоїстичних настанов у діяльності політичних сил. Реалізація подібних контрфактичних настанов можлива лише на основі узгодження і взаєморозуміння виграшу всіх учасників політичного процесу від подібного сценарію розвитку. В цьому плані корисною для розуміння реальних перспектив впровадження таких процесів є теорія раціонального вибору, в межах якої раціональні гравці будуть оцінювати перевагу від конструктивної і нормативної поведінки.

Громадський дискурс у політиці як сукупність висловлювань певною мірою і є публічною сферою, якщо брати до уваги лише зміст висловлювань. Водночас інституційні відносини між суб'єктами політичного мовлення лежать у галузі політичної комунікації [1]. Тому взаємовплив та взаємопроникнення цих явищ потребують окремого та повного дослідження. Крім того, важливою темою, яка окреслює сукупність емпіричних проявів, що відбуваються в межах публічної сфери, є відкриті обговорення в межах політики та громадської діяльності. Дебати, слухання, публічні виступи, процедури в межах діяльності колегіальних органів та представницьких установ формують широке коло емпіричних фактів публічної політичної участі, які позначаються загальною назвою «публічні обговорення».

Громадські та політичні обговорення мають різну мету та зміст, але загалом вони являють собою «нематеріальну субстанцію» демократії як сукупності позицій і вільно висловлених точок зору (які сьогодні фікусуються в Інтернет [5]). Крім того, обговорення, як чинник прийняття рішень у межах держави, потребують дослідження через потребу впровадження подібних практик у сучасній Україні.

Частиною проблеми публічної сфери в політиці, яка потребує вивчення у теоретико-

методологічному контексті, є проблема політичної маніпуляції, яка, з одного боку, визначає прагнення політичних суб'єктів реалізувати свої інтереси за будь-яку ціну і набути конкурентних переваг. Одночасно діяльність у межах політичної маніпуляції загалом відповідає засадам вільної конкуренції, що не суперечить розвитку демократії. Тому необхідним є визначення оптимального, або прийнятного, рівня політичного маніпулювання для розвитку публічної сфери. При цьому окремою темою є способи дослідження політичної комунікації як сукупності явищ, що потребують раціонального перетворення та оптимізації. Ці механізми участі громадськості можуть бути задіяні у разі, якщо суспільство зможе досягти консенсусу щодо основних параметрів змін. Тому цілеспрямована та одномоментна раціоналізація політичної комунікації виглядає певною метафорою.

Таким чином, контекст взаємодії політичної участі й публічної сфери політики є надзвичайно багатовимірним. Аналіз усіх чинників цієї взаємодії не дозволяє робити прогнози, оскільки предметна сфера ще перебуває у стадії опису. Водночас прийоми маніпулювання та їх наслідки вже кваліфікуються як негативні та такі, що загрожують публічній сфері. В той же час зрілість публічної сфери демократичного суспільства визначається здатністю адаптуватися і запобігти відвертим маніпуляційним стратегіям. Як засіб, який притаманний всім політичним системам, маніпуляція політичною участю не може бути розглянута окремо від соціально-психологічного тла конкретного суспільства, а також його політичного порядку денного. Тому ця подвійна належність маніпуляції до доктринальних засад і конкретних політичних ситуацій дозволяє сформулювати її цілісну концепцію. Отже, політична маніпуляція в межах політичної комунікації є зворотною стороною конструктивної громадської комунікаційної дії.

Висновки. Таким чином, політична участь в умовах Інтернет кіберсфери та новітніх соціальних медіа зводиться до поширення політичного контенту та його споживання. Висока інтерактивність соціальних мереж і соціальних медіа дає змогу концентрації політично орієнтованих громадян навколо публічного обговорення суспільних проблем. Водночас наявність соціальних медіа визначає «розважальну» спрямованість значної частини комунікативних інтеракцій.

У зв'язку з цим політична участь доби Інтернет відрізняється від традиційної громадської участі оффлайн. Таким чином, сучасна демократична громадськість не повною мірою придатна для формування повноцінних публічних просторів політики, оскільки серйозне обговорення та громадські ініціативи не можуть розглядатися як розваги або інтегровані до схеми infortainment. Отже, сучасній Україні необхідне формування креативних підходів до підвищення активності політичної участі на основі поєднання громадянської дії як «корисної праці» пострадянського типу та способів проведення вільного часу. Основою для подальшого розвитку проблеми, порушеної в цій статті, є встановлення ключових структурних елементів публічної сфери, які можуть запобігти деградації та регресу в процесі розбудови демократії в транзитивних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баровська А.В., Коваль І.О. «Зрозуміла мова» / Plain language як умова реалізації комунікації влада – громадськість та побудови наративів. *Стратегічні пріоритети. Серія : Політика.* 2016. № 4. С. 49–54.
2. Гребенюк Б.О. Теоретико-методологічні підходи до розкриття термінів «громадянське суспільство» та «громадськість». *Інвестиції: практика та досвід.* 2018. № 12. С. 125–131.
3. Кін Дж. Демократія і громадянське суспільство. Москва : Думка. 2001. 346 с.
4. Коваль З. Механізми інформаційно-правових операцій як засоби інформаційно-психологічного впливу на громадськість. *Актуальні проблеми державного управління.* 2017. Вип. 3. С. 67–71.
5. Кондраненкова І.К., Бабич В.А. 2018Електронні петиції як засіб взаємодії в системі «уряд-громадськість». *Молодий вчений.* № 4(2). С. 646–649.
6. Рак О.Ю. Комунікативно-інформаційний вплив політичної влади на громадськість та громадську думку. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2013. № 2. С. 271–281.
7. Самойленко О.Ю. Громадськість у контексті PR сучасного ЗМІ. *Держава та регіони. Соціальні комунікації.* 2013. № 1. С. 174–177.
8. Степаненко В. Публічність влади, або як втихомірити революційного джина? *День.* 2005. № 57. С. 8.
9. Третяк О.А., Пилипенко О.В. Держава, громадськість та публічна сфера: шляхи розбудови демократичної взаємодії. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури.* 2011. Вип. 1(2). С. 276–283.
10. Федоренко Т.А. (2016) Громадськість і громадянське суспільство як суб'єкти формування та реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління.* № 4. С. 137–142.

УДК 316.723
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.11

ПОЛІТИКА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ В ОСВІТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРАКТИЧНІ ВИЯВИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

THE POLITICS OF MULTICULTURALISM IN EDUCATION: THEORETICAL FEATURES AND PRACTICAL MANIFESTATIONS IN GREAT BRITAIN

Филик О.З.,
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті здійснено комплексне дослідження всеохоплюючої еволюції і чинного стану розвитку взаємозв'язку політики мультикультуралізму й освіти і феномену мультикультурної освіти, причому у теоретичній перспективі та практичному розрізі на прикладі Великої Британії. Продемонстровано (як теоретично, так і на прикладі Великої Британії), що у багатокультурних суспільствах проблеми взаємозв'язку освіти і культури типово спершу намагаються розв'язати завдяки інструментарію асиміляціонізму й антирасизму (природного процесу асиміляції етнічних і расових культур до культури домінуючого / титульного суспільства), а у разы невдачі – завдяки методам мультикультуралізму (врахуванню інтересів культурно розмаїтих етнічних та расових груп тощо із прицілом на їх можливе повноцінне поєднання у єдине багатоскладове і багатокультурне суспільство), однак вони завжди були і будуть залишатись взаємно антагоністичними. Тим не менш, на прикладі Великої Британії доведено надмірний оптимізм та значну слабкість мультикультурної освіти, що, з одного боку, є вигідно та зумовлено політично, але з іншого боку, негативно позначається соціально-економічно. Це зумовлено тим, що мультикультуралізм надмірно узагальнює проблематику головно етнічних та расових меншин в освіті, а не інклюзивності освіти водночас місцевого / титульного та немісцевого / іммігрантського населення у рамках логіки формування багатокультурного суспільства. Теоретично це співвіднесено з позицією, що жодні системи освіти не зможуть претендувати на те, щоб вчити цінностей інклюзивності та приналежності, якщо не перестануть приділяти більше уваги титульним і привілейованим групам. Практично ж це зіставлено з зауваженнями кількох британських прем'єр-міністрів й інших політиків про те, що політика мультикультуралізму, у тому числі в освіті, у Сполученому Королівстві виявилась не зовсім вдалою, а тому потребує або розширення й модифікації, або згортання за рахунок зовсім інших підходів.

Ключові слова: мультикультуралізм, розмаїття культури, освіта, мультикультурна освіта, Велика Британія.

The article provides a complete study of the comprehensive evolution and current state of development of the relationship between the politics of multiculturalism and education and the phenomenon of multicultural education, both in theoretical perspective as well as in practical terms on the example of Great Britain. It is demonstrated (both theoretically and by the example of Great Britain) that the problems of the relationship between education and culture in multicultural societies are typically primarily addressed through the tools of assimilationism and anti-racism (the natural process of assimilation of ethnic and racial cultures into the culture of the dominant/titular society), and in case of failure – through the methods of multiculturalism (taking into account the interests of culturally diverse ethnic and racial groups with a view to their possible full integration into a single multifaceted and multicultural society), but they have always been and will remain mutually antagonistic. However, the example of Great Britain has shown the excessive optimism and a significant weakness of multicultural education, which, on one hand, is beneficial and politically motivated, but, on the other hand, has a negative socio-economic impact. This is due to the fact that multiculturalism over-generalizes the issues of mainly ethnic and racial minorities in education, rather than the inclusiveness of education of both local/titular and non-local/immigrant population within the logic of forming a multicultural society. Theoretically, this correlates with the position that no education system will be able to claim to teach the values of inclusiveness if it does not stop paying more attention to titular and privileged groups. In practice, this is in line with the remarks of several British Prime Ministers and other politicians that the politics of multiculturalism in the United Kingdom, including in education, has not been very successful, and therefore requires either expansion and modification or limitation at the expense of other approaches.

Key words: multiculturalism, cultural diversity, education, multicultural education, Great Britain.

Постановка проблеми. Наприкінці XIX століття у соціальному світі стались колосальні зміни, які, серед іншого, характеризувались встановленням авторитету до освіти і науки як своєрідної міцно побудованої раціональної матриці для опису й інтерпретації культурного розмаїття – мультикультуралізму – людства. Саме з цього часу науково й освітньо «доведена» однолінійна еволюційна схема розвитку стала всемогутнім інструментом класифікації окремих людей на групи, які зайняли різні позиції у вертикально вибудованому континуумі соціальної ієрархії. Відтак саме з цього часу виникли підстави говорити про вплив і вияви політики чи феномену мультикультуралізму або ж культурного розмаїття в освіті. І Велика Британія у цьому контексті зовсім не є винятком, а радше прикладом, оскільки вона постає, або раніше поставала, чи не найвідомішим кейсом політики мультикультуралізму. Тому саме на її прикладі доцільно розглядати еволюцію, сутність, теоретичні особливості та практичні вияви взаємозв'язку політики мультикультуралізму й освіти, або ж, інакше кажучи, феномен політики мультикультуралізму в освіті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена наукова проблематика є предметним полем інтересів цілої низки вчених, поміж яких доцільно, наприклад, виокремлювати таких (головно британських), як М. Айдін [2], Дж. Бенкс і М. Бенкс [3], Т. Блекстоун [5], Б. Бойл і М. Чарльз [7], Г. Барнетт [8], Р. Гарсіа [11], А. Джонс [14], Б. Коард [9], Дж. Лінч [18], С. Мей [19], П. МакЛарен [20], Т. Модуд [21; 22], А. Ослер [24], С. Слітер [25], В. Спаїч-Вркас [26; 27], М. Стоун [28], М. Суареш-Орозко [29], Б. Сузукі [30], Б. Тройна [31], М. Херндeн і В. Сундарам [12], Дж. Янг [33] й інші. Крім того, про особливості освіти в умовах мультикультуралізму можна судити на підставі звернення до урядових звітів й аналітичних досліджень, різного часу здійснених у Великій Британії [10; 13; 17; 32].

Формування цілей статті (постановка завдання). Однак навіть попри це, сьогодні, принаймні у вітчизняній науці, відсутні комплексні дослідження, які би стосувались всеохоплюючої еволюції і поточного стану взаємозв'язку політики мультикультуралізму й освіти, причому як у теоретичній перспективі, так і в практичному розрізі на прикладі Великої Британії. Відповідно, саме на означеній проблематиці і цілі зосереджена представлена наукова розвідка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюційно встановлено, що взаємозв'язок освіти та культурного розмаїття раніше був зовсім іншим, ніж він є сьогодні. Оскільки історично, принаймні до середини XX століття, явища, які ми тепер знаємо як колоніальну експлуатацію та декультурацію, або ж як расизм і дискримінацію, раніше сприймались як питання «морального обов'язку» освічених та цивілізованих допомагати всім іншим у їхній соціальній еволюції [27]. А тому до цих явищ часто додавались такі позитивні та схвальні епітети, як «цивілізація», «просвітлення», «відродження», «сприяння розвитку» [15, с. 4]. Обґрунтовано це було передусім у теорії соціального дарвінізму, яка виробила концептуальну схему для виправдання «колоніального підприємництва» шляхом застосування біологічних схем природного відбору та виживання людей і груп, найбільш придатних для пояснення соціальних явищ. Згодом це було доповнено методологією структурного функціоналізму, який пояснював соціальну стабільність з погляду суперпорядкової координації окремих частин світу із системою загалом. Відтак злиття логіки еволюціонізму та структурного функціоналізму, в тому числі через трансплантацію освіти у рамках культурного розмаїття, забезпечило основу асиміляціонізму як розуміння того, що через деякий час відмінності, у тому числі через навчання, перестають існувати внаслідок природного процесу асиміляції менших культур до культури домінуючого суспільства [27]. Відповідно, у такому разі до уваги не брались всі ті, хто не міг пристосуватись до нової культури, в тому числі освітньо, причому незалежно від національної, мовної, етнічної та расової приналежності. А тому вони як меншість залишались обділеними конституційними гарантіями і при цьому як жертви ще й соціально чи психологічно зумовлено звинувачувалися за несприятливісті свого положення у суспільстві.

Ситуація почала різко змінюватись після Другої світової війни, адже: з одного боку, розуміння культурних відмінностей з погляду соціальної аномалії по суті суперечило принципам свободи і рівності, що були стовпами західної ліберальної демократії; з іншого боку, придушення культурних відмінностей стало несумісним з формуванням міжнародного консенсусу, досягнутим, зокрема, прийняттям Загальної декларації прав людини у 1948 р., європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1950 р., Міжнародного пакту про громадянські та політичні права і Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права у 1966 р., Американської конвенції про права людини в 1969 р. тощо. Відповідно, ці міжнародно-правові акти стали тим стрижнем, довкола якого недомінуючі групи у всьому світі почали та зуміли заявляли про свої права на рівність та різницю, якщо не на самовизначення, в тім числі у питаннях культури й освіти і їхньої політизації [27].

Це призвело до переосмислення культурних й освітніх прав як колективних прав, що створило підґрунтя для переосмислення суспільства та визнання культурного розмаїття як цінності демократичного поступу. Як наслідок, все те, що раніше було трактовано як загроза фундаменту ліберальної демократії, цивілізації, єдності, знань, прав, свобод і лояльності громадян, тепер почало сприйматись й інституціоналізуватись як неодмінний і потрібний аспект соціального та політичного життя. Хоча, на противагу, всі наявні соціальні відмінності, в тому числі й освітні, і мультикультуралізм у загалом неодмінно стали випробуванням не лише стабільності демократичних режимів, а й дійсності демократичних принципів у всьому світі [16], бо розмаїття культур, зокрема внаслідок фактичного різноманіття політичних та соціальних установок, волею або неволею слугує різним цілям для різних суспільно-політичних груп у різних країнах [15; 29]. Не став винятком у цьому зрізі і взаємозв'язок поміж освітою та політикою мультикультуралізму або, інакше кажучи, політика мультикультуралізму в освіті. Продемонструвати це ми хочемо як теоретично, так і практично, зокрема на кейсі Великої Британії після Другої світової війни.

Теоретична специфічність взаємозв'язку мультикультуралізму та освіти – це той факт, що ініціально мультикультуралізм, принаймні європейський, не був чи не стільки був зосереджений на

питаннях освіти, а натомість фокусувався на проблемах мігрантів із колишніх колоній європейських метрополій, а також на зменшенні ксенофобських настроїв до будь-яких меншин – лінгвістичних, етнічних, релігійних, расових – з боку більшості, особливо у випадку переселення меншин до країн-метрополій і їхнього прямого контакту з більшістю. Відповідно, впродовж дуже значного періоду часу існування концепту мультикультуралізму відсутньою була традиція критичної рефлексії щодо феномену мультикультурної освіти, а відтак і взаємозв'язку політики мультикультуралізму та освіти як таких [27]. А натомість, навіть попри розвиток культурного релятивізму, переважаючою була парадигма монокультурності в освіті, навіть попри те, що саме науковці постали першими, хто почав говорити про реальний мультикультуралізм у суспільному та політичному житті і контексті.

Але вже на стику середини 70-х – початку 80-х років XX століття розпочалось поступове поміщення культурного плюралізму та розмаїття в освіту, через що поступово почав формуватись, а згодом й інституціоналізуватись окремий напрям мультикультурної освіти, навіть попри те, що саме освіта завжди сприймалась як один з пріоритетних напрямів політики пристосування до культурних відмінностей. Головна причина такої ситуації була зумовлена розумінням, згідно з яким освіта розглядалась як вирішальна у процесах соціальної мобільності, адже саме завдяки кращій освіті недомінуючі соціальні групи можуть покращувати свій статус. У доповнення потрібно відзначити, що освіта стала предметною сферою політики мультикультуралізму лише тоді, коли відчутними стали освітні зміни стосовно трьох базових напрямів її розвитку: рівності освітніх можливостей, економічної ефективності освіти та взаємозалежності і партнерства в рамках освіти [18, с. 42]. Також треба відзначити, що цьому сприяла відмова теоретиків і практиків від раніше актуального постулату, згідно з яким політика рівних освітніх можливостей була обмежена непропорційно великою кількістю учнів, що належали до недомінуючих груп меншин, які погано навчались через їхню генетичну неможливість або ж культурні депривації тощо [27]. Відтак замість побоювання «витягувати» неуспішних учнів зі спеціальних шкіл і робити їх частиною загальної системи освіти, рано чи пізно західні країни, зокрема під впливом культурних антропологів, все ж таки почали розуміти головною проблемою такого стану справ культурну неперервність і різницею між культурою освіти, сім'ї та суспільства [23].

Це постало своєрідним тлом входження принципу культурного плюралізму до системи європейської освіти, зокрема у формі мультикультурної освіти, навіть попри те, що про цей феномен говорили значно раніше і він набув особливої та первинної популярності як політика, розроблена навчальними закладами Канади та США. Наслідувано це було тим, що за доволі короткий період часу феномен мультикультурної освіти був взятий на озброєння як фахівцями та дослідниками освіти, так і недомінуючими групами чи меншинами, які звертались до нього як до продовження раніших форм політики мультикультуралізму. Навіть більше, бо до цього феномену почали апелювати й політики у країнах, які послуговувались мультикультуралізмом, зокрема як до пристосувального механізму, орієнтованого на відновлення соціальної і політичної згуртованості шляхом зменшення різниці та культурного дисбалансу через освіту, спрямовану на подолання нерівності [3; 11; 25]. Як результат, мультикультурна освіта почала виявлятись у великому масиві форматів та опцій, навіть взаємно протилежних, деякі із котрих були антропологічно та демократично орієнтованими, а деякі – політизованими. Все це аргументує, що взаємозв'язок мультикультуралізму й освіти в одному випадку продиктований вимогами системи освіти й розмаїття культур, а в іншому випадку – політичними й соціально-економічними дивідендами та інтересами, які виходять за рамки сфери освіти [27]. І у такому розумінні в сучасному світі фактично немає відмінностей, бо ця логіка постановки питання про проблематику мультикультурної освіти властива для різних країн і регіонів світу, а тому й доволі поширена у них [11].

Із цього слідує, що мультикультурна освіта є не менш неоднозначною та вразливою в теорії, політиці і практиці, аніж загалом політика мультикультуралізму як такого [30]. Головним виявом цього слугує той факт, що взаємозв'язок освіти та мультикультуралізму осмислений неправильно ініціально та з різних точок зору, оскільки він акцентує увагу на різних цілях, зосереджується на різних групах, передає різні ідеї міжгрупових і міжкультурних відносин, а також пропонує різні погляди на сферу підготовки, зміни й реорганізації освітнього процесу. Це своєю чергою є підставою різних визначень мультикультурної освіти, зокрема як: ідеї і руху за освітні реформи та процесу, основною метою якого є зміна структури навчальних закладів [3]; форми опору й інструменту самозміцнення пригноблених завдяки і в рамках освітнього процесу [25]; потреби представників меншин і більшості різних статей та всіх расових груп завдяки освіті жити у злагоді в культурно розмаїтому суспільстві [18].

У такій палітрі визначень мультикультурної освіти неодмінно формуються дилеми взаємозв'язку політики мультикультуралізму і системи освіти, які типово стосуються, з одного боку, цільової групи чи груп мультикультурної освіти, а іншого – способу міжгрупових відносин, обраних для посилення культурного розмаїття через освіту [27]. Так, якщо мультикуль-

турну освіту розуміти як інституціоналізацію культурного розмаїття в освіті, зокрема щоб відповідати низці культур у тому чи іншому соціумі, то корисно розуміти, по-перше, хто є бенефіціарами мультикультурної освіти, та по-друге, те, як різні групи в рамках такої освіти представлені з погляду співіснування чи взаємодії і обміну. Відповідно, мультикультурна освіта може охоплювати доволі протилежні, несумісні або ж лише частково придатні для потреб культурно розмаїтого суспільства підходи. А це своєю чергою означає, що мультикультурну освіту, передусім за параметрами і цілями взаємозв'язку політики мультикультуралізму й системи освіти, потрібно поділяти на різні типи, зокрема на «освіту для культурно різних», або так званий «доброзичливий мультикультуралізм», та «освіту, орієнтовану на учнів» [8]. Крім того, потрібно розуміти, що мультикультурна освіта буває двокультурною або двомовною, а також монолінгвальною чи одномовною [33]. Тим не менш, спільна проблема різних опцій мультикультурної освіти полягає у тому, що, орієнтуючись головно на учнів, чиє культурне походження є «нетиповим» для системи освіти, яка передає передусім цінності домінуючої культури, ці опції відстають від цілей мультикультурності чи розмаїття культур, особливо у тому випадку, коли освіта розуміється повністю відповідно до бачення і цілей культурного плюралізму, тобто як перспективна «оркестровка» культурних відмінностей, рівності і соціальної згуртованості [27]. Тому різні моделі мультикультурної освіти не лише не транслюють ідеї культурного розмаїття, але й по суті залишаються асиміляціоністськими та інтервенціоністськими у своїх цілях і змісті, хоча й досі широко застосовуються на заході (як програми «освіти про культурні відмінності», «освіти розвитку», «міжкультурної освіти», «етнічних досліджень»), зокрема як засіб пристосування іноземців до вимог суспільства і його титульної культури. Хоч традиційно й існує наголос на тому, що будь-яке суспільство складається із багатьох культур, а члени цих культур мають право бути різними, оскільки культурне розмаїття збагачує суспільство [20, с. 186]. Але з розрахунку на те, що таким чином радше забезпечується не взаємодія та обмін між різними культурами, а їхнє співіснування між собою – звісно зі збереженням статусу титульних культур [27]. Все це означає, що навіть сьогодні – причому ми не оцінюємо, чи це добре або погано – мультикультурна освіта так і не набула достатнього потенціалу сприяти культурному розмаїттю, а натомість зводиться до етноцентричного мультикультуралізму [26] і відтак не повної можливості членів домінуючих груп почути голос недомінуючих меншин [14]. Інакше кажучи, теоретично і навіть практично це означає, що мультикультурна освіта пов'язана з багатьма різними теоріями, політиками та практиками, які не відповідають чи лише частково відповідають потребам розвитку культурно складного і гетерогенного суспільства за принципами культурного плюралізму.

На цьому тлі доволі специфічною виявляється ситуація у Великій Британії. Сьогодні відомо, що британський дискурс про расу, культурне розмаїття й освіту почав розвиватися в 60-х роках XX століття, передусім у відповідь на зростаючу кількість іммігрантського населення з Вест-Індії (островів Карибського басейну), Індії, Пакистану, Бангладеш, Східної Африки. Але вже у 80-х роках XX століття цей дискурс став роздробленим та несумісним з доволі суперечливими освітніми теоріями мультикультурної і антирасистської освіти. Причому у ретроспективі, принаймні на початку XX століття, можливим виявилось побачити, що кожна із цих позицій втілювала і втілює лиш часткові істини, але жодна з них не є адекватною сучасній складній ситуації в сфері расових меншин у Великій Британії [22, с. 305]. Відповідно, така динаміка змін британського дискурсу щодо мультикультурної освіти потребує поетапного розгляду, в тому числі на предмет з'ясування його практичних виявів і наслідків.

Після Другої світової війни до Великої Британії прибували різні групи мігрантів з колишніх колоній, але вони були різними за віковою структурою. Типово серед мігрантів – особливо із Південної Азії – були дорослі люди і навіть цілі сім'ї, в яких народжувались діти вже у Великій Британії. Однак окрему частину серед переселенців – передусім з Африки і рідше Карибського Басейну – становили діти шкільного чи дошкільного віку, які мігрували разом із батьками. Враховуючи це, до 70-х років XX століття перша група мігрантів мала чисельну перевагу над другою, а тому це не суттєво впливало на структуру шкіл й освіти в країні. Тим не менше, вже із 60-х років XX століття помітними почали ставати освітні проблеми, які були загалом пов'язані з «чорною» та «азійською» міграцією саме дітей шкільного віку. Причому освітні проблеми, як і загалом проблеми, пов'язані з цими групами мігрантів, не можна було легко відмежувати від расистського неприйняття та сприйняття «чужості» переселенців. Не допомагали цьому і вже використовувані механізми врегулювання та протидії расовим стереотипам, в тому числі у рамках освітніх питань, зокрема «антикольорові упередження» або гуманізм Мартіна Лютера Кінга-молодшого, який підкреслював важливість судження про людину з погляду її власних достоїнств, а не за її фенотипом [21], а також вітання людей інших культур шляхом заохочення їхніх культурних практик поверхневими способами [31]. Річ у тім, що саме тоді, коли значна частка дітей мігрантів потрапила

до системи освіти, власне і почали визначатись питання про їхні відмінні потреби та несприятливе ставлення до них [22, с. 305]. Посилювалось це тим, що на тлі поширення расових упереджень й обговорення цієї проблематики у західній науці освіта почала ставати одним із основних місць расового гноблення. Виявлялось це у тому, що зростало масове невдоволення батьків-мігрантів щодо того, що їхні діти не здобували навіть базової кваліфікації, необхідної для працевлаштування, не кажучи вже про соціальну мобільність, до якої прагнули батьки [28]. Про це ще більше засвідчував той факт, що іммігрантська молодь, особливо африканськo-карибські хлопчики, дедалі частіше конфліктували з педагогами, безробітними та/або мали проблеми з законом [9]. Усе це навіть призвело до формування на початку 70-х років XX століття додаткових (суботніх) шкіл, які були організовані батьками-мігрантами для своїх дітей.

Вищеозначені процеси, зокрема станом на кінець 70-х років XX століття, мали щонайменше два наслідки. З одного боку, вони продемонстрували, що реалізовувана впродовж періоду від кінця Другої світової війни і до означеного періоду часу політика щодо напливу дітей іммігрантів, яка полягала в асиміляції та розпорошенні, виявилась недостатньо ефективною. Річ у тім, що далеко безсилими були заходи щодо розв'язання базової, як вважалось, проблеми недостатнього володіння іммігрантами англійською мовою. Для цього їх поголовно навчали англійської мови як другої мови, а вже після цього розподіляли по різних школах і закладах освіти, намагаючись уникнути їхньої концентрації в одному центрі. Відповідно, таким чином досягалась лише інструментальна ціль – не дозволити концентрації частки дітей-іммігрантів в освітніх установах, оскільки це могло заважати можливостям асиміляції переселенців і посилювало їх роль. Як наслідок, дітиучні з сімей іммігрантів, особливо з перелічених вище частин і регіонів світу, сприймались як проблема, а відтак освітня політика того часу була спрямована на «розв'язання проблеми».

З іншого боку, збільшення кількості іммігрантів, у тому числі одразу із дітьми дошкільного і шкільного віку, а також значні невдачі політики асиміляції зумовили потребу перегляду чи оновлення освітньої політики, в тому числі на предмет її реакції на випадки расової й етнічної ненависті до переселенців і на предмет збільшення потреби обізнаності педагогів про походження своїх учнів. Це особливо виразно виявилось саме починаючи з середини 70-х – початку 80-х років XX століття, вивівши означене питання на урядовий рівень зі значно більшою силою, ніж раніше. Однак результатом було те, що, з одного боку, у Великій Британії було ініційовано більш інтеграційний підхід до системи освіти, але з іншого боку, саме на учнів-іммігрантів – як представників меншин, а не невіддільного складника суспільства (навіть тоді, коли вони були іммігрантами у другому поколінні) – й надалі покладався обов'язок адаптуватись до британського способу життя [12]. Паралельно з цим урядові комісії встановили, що расизм у той час діяв як чинник поганої освітньої діяльності учнів-іммігрантів [32]. Виявлялось це у тому, що на урядовому рівні було доведено зв'язок культурних упереджень та рівня IQ, негативні расові стереотипи до учнів із різних етнічних та расових меншин зі сторони педагогів і загальну недостатність підготовки вчителів для навчання у мультикультурному середовищі. Хоча й було продемонстровано, що навіть попри складнощі освіти у середовищі іммігрантів, це стосувалось передусім переселенців з Африки і регіону Карибського басейну, а не іммігрантів загалом.

Тому розв'язати таку ситуацію було запропоновано за рахунок не стільки антирасистських й асиміляційних стратегій, як це було раніше, скільки у формі так званого «інклюзивного мультикультуралізму» в освіті, зокрема в рамках програми «Освіта для всіх». Таким чином, мультикультурна освіта почала розглядатись як можливість всіх етнічних груп, як меншин, так і більшості, брати повну участь у формуванні суспільства, водночас дозволяючи і, за необхідності, допомагаючи громадам етнічних меншин у підтримці їхніх відмінних етнічних ідентичностей у рамках загальновизнаних цінностей [10, с. 5] (також було взято ціль на відмову від стереотипу «дитини-іммігранта»). Тим не менш, така форма інклюзивного мультикультуралізму неодмінно мала свої рамки, і вони традиційно визначались розмитістю категорії загальновизнаних цінностей, що врешті-решт залишало певні і навіть доволі суттєві «гарантії» для титульної більшості у Великій Британії. Дуже яскравим прикладом цього став той факт, що мовне розмаїття було визнано як позитивне надбання мультикультуралізму, однак ідея двомовної освіти (за винятком переходу на англійську мову) не пройшла, внаслідок чого мови етнічних меншин були обмежені домом і власне громадою етнічних меншин. Річ у тім, що за питання можливого вдосконалення рідних мов окремих громад повинна була відповідати не система загальноосвітньої школи у Великій Британії (за винятком ситуацій, коли це становить значний попит місцевостях і можливо), а натомість місцеві органи освіти за відповідальності за це самих громад. Подібним чином було відхилено будь-яку ідею і навіть поняття окремих шкіл етнічних меншин, зокрема «ісламських» шкіл, бодай попри традицію існування англіканських, католицьких та єврейських шкіл. Доповнилось це стратегією повного і впевненого віддалення від релігійного викладання у школах. У підсумку до середини 80-х – початку

90-х років XX століття ідея мультикультурної освіти в основному (хоч не декларативно) ігнорувалась урядом і лише поступово експериментувалась з деякими місцевими органами влади та школами. Виявлялось це у тому, що «мультикультурній освіті» бракувало мовного та релігійного розмаїття [4], а натомість вона згубно позначалась на мисленні та здібностях учнів. Хоча, на противагу, саме у цей період така ідея вдосконалення чи реформування системи освіти в умовах розмаїття культур почала дуже активно обговорюватись у британській і міжнародній науці, яка апелювала до переваг або мультикультурної, або антирасистської / асиміляційної освіти.

Це обмірковування позитивів і негативів мультикультурної та антирасистської освіти стало доволі зручним у політичному контексті 80–90-х років XX століття, адже дозволило урядам відтягнути розв'язання наявних проблем мультикультурної освіти або підійти до їхнього розв'язання частково у всі наступні десятиліття. Навіть більше, адже своєрідна ворожнеча у цьому напрямі своєю чергою призвела до біполярної конструкції мультикультурної освіти, яка лиш недавно почала руйнуватись, головно за рахунок кризи різних теорій антирасистської освіти. У практичному зрізі, зокрема на стику століть, це виявилось у тому, що внаслідок частковості і не повної охоплюваності мультикультурної освіти у Великій Британії ця країна й досі характеризується расово й етнічно поляризованими рівнями досягнень у системі освіти, релігійною, гендерною і секуляристською детермінацією системи освіти, а відтак і гібридною та неосяжною моделлю освітнього мультикультуралізму [19].

Причому безпосередніх виявів означених проблем мультикультурної освіти у Великій Британії, як раніше було, так і досі залишається чимало й про них доволі періодично наголошували та наголошують провідні національні й урядові відомстві цієї держави. Так, у 2001 р. британський Департамент освіти і навиків констатував брак точних даних щодо мовного розмаїття в країні і аргументував, що такий факт становить проблему з погляду можливості належного планування і забезпечення відповідної освіти та навчання [17]. Хоча водночас у 2002 р. було підраховано, що серед школярів, які проживали у Великому Лондоні, майже 68% з них вдома розмовляли понад 350 різними мовами, водночас посилаючись на англійську мову як домінуючу. Подібним чином станом на 2005 р. в Англії було налічено понад 700 тис. учнів, які розмовляли щонайменше 300 мовами, у Шотландії – 11 тис. школярів, які розмовляли щонайменше 104 мовами, а в Уельсі – 8 тис. дітей, які говорили 98 мовами [17]. Ситуація залишилась подібною і в наступному десятилітті, адже, приміром, згідно з результатами так званого «шкільного перепису» 2011 р. 20% шкільного населення становили етнічні меншини, а майже половина з таких учнів (тобто близько 700 тис. осіб) говорили першою мовою, відмінною від англійської. Хоча, на противагу, етнічна та расова композиція педагогів шкіл не збігалась і досі не збігається з етнічним та расовим профілем учнів шкіл [2]. Адже, приміром, у всіх шкільних регіонах Англії (крім Лондона) понад 97% педагогів були «білими» [7]. Все це означає, що профіль системи освіти у Великій Британії лише частково був багатокультурним, і то за рахунок учнів, а не викладачів і навчальних програм, й це попри той факт, що етнічні меншини у віці від 16 до 19 років значно частіше відвідували заклади освіти, ніж білі люди того ж віку [5].

Тим не менш, це зовсім не нівелювало продовження виробленої у минулі десятиліття урядової позиції, згідно із якою система освіти у Великій Британії повинна забезпечуватись винятково у рамках одномовності. Цьому щонайбільше сприяли випадки різноманітних заворушень іммігрантських громад, які дуже часто британським політикумом розцінювались як «пов'язані з мовними ідеологічними дебатами стосовно ролі мов меншин у Великій Британії» [4], а відтак поставали причиною дискусій про позбавлення представників таких груп, передусім расових, громадянства, а не про подальші зміни політики мультикультуралізму в освіті [12]. Це, приміром, було причиною поміщення парадигми мультикультурної освіти в логіку отримання британського громадянства, яка, починаючи із 2002 р., почала включати вимогу про знання англійської (або валлійської чи шотландської гельської) мови, а згодом – про знання історії та традицій Сполученого Королівства (однак це ініціально не стосувалось переселенців з країн ЄС, а стало для них обов'язком лиш з 2007 р.) [24]. Доповнилось це тим, що приблизно в однаковий час британський уряд обмежив, а згодом і заборонив змогу жителів країни на безкоштовні підготовчі заняття для здачі національного екзамену із англійської мови й прагнув суттєво скоротити будь-які перекладацькі послуги. З однієї сторони, це мало заохотити іммігрантів до вивчення англійської мови, але, з іншої сторони, це суттєво вводило додаткові ліміти у політику мультикультуралізму в освіті. Через це чимало груп іммігрантів, особливо на тлі внутрішньої конкуренції між різними країнами їхнього походження, продовжували і продовжують вдаватись до практики формування додаткових шкіл для викладання дітям їхніх національних мов і культур, хоча це відбувається все рідше і рідше. Дослідники вважають, що такий хід подій і такі вимоги до іммігрантів були штучними та політизованими, адже політики, особливо з правого ідеологічного спектра, мали на меті зменшити імміграцію у Велику Британію [1].

Загалом у політичному контексті цікаво те, що освіта в умовах культурного розмаїття у Великій Британії спершу була недостатньо розвиненою через конкуренцію і протиставлення підходів мультикультурної та антирасистської чи асиміляційної освіти, а згодом, після «фіаско» антирасистських теорій, – внаслідок відсутності злагодженої позиції головних британських політичних сил. Річ у тім, що праві політичні партії критикують мультикультуралізм в освіті за його дестабілізуючий ефект, оскільки він сприяє партикуляризму і загрожує соціальній згуртованості, а ліві політсили – за те, що він неадекватно вирішує структурні нерівності, із якими стикаються учні – представники меншин. При цьому і праві, і ліві суто формально відзначають «потенціал мультикультуралізму, що безпомилково втілює в життя та усвідомлює етнічні і культурні відмінності» [19, с. 13].

Тим не менш, в останні два десятиліття, тобто на початку XXI століття, у Великій Британії ситуація фактично не змінилась і навіть погіршилась у контексті взаємодії і взаємної довіри різних культур та їх забезпечення освітою за логікою мультикультурності. Яскравим свідченням цього слугує той факт, що в 2017 р. злочини на ґрунті ненависті зросли на 29% порівняно з попереднім роком [13]. Це є безпосередньою причиною того, що сьогодні приблизно 40% британців вважають, що політика мультикультуралізму, у тому числі в освіті, значно підриває британську культуру та супроводжується зростанням недовіри до політиків і їхнього підходу до мігрантів й інших культур [6]. Відтак це означає, що уряд повинен посилювати політику, яка сприяла б мультикультурній ідентичності Великої Британії, боротьбі з дискримінацією стосовно мігрантів та людей інших етнічних, національних і релігійних приналежностей. У тому числі за рахунок більш мультикультурних та динамічних освітніх програм і проєктів із залученням більш охоплюючої історії Британської імперії та колоніалізму й інших мов, на відміну від англійської, які здатні розвинути і розширити гармонійні мультикультурні цінності. Адже лише так можна хоча б частково нівелювати так зване почуття «британськості», котре традиційно та історично (й навіть імперсько) властиве підданим Сполученого Королівства у рамках їхнього надто ієрархічного і навіть расового ставлення до етнічних та інших меншин і груп, що своєю черго слугує причиною надмірної гордості перших та їхньої ненависті і злочинів проти других та навпаки. Інакше кажучи, лише таким чином завдяки інклюзивній освіті можна підвищити соціальну згуртованість мультикультурного суспільства у Великій Британії.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Відтак загальнотеоретично у нашому дослідженні аргументовано, що антагонізм поміж мультикультуралізмом та антирасизмом тощо завжди був і залишатиметься хибною дихотомією, принаймні у системі освіти, особливо з огляду на те, що антирасизм програє мультикультуралізму методологічно. Тим не менш, і про це засвідчує практичний досвід Великої Британії, мультикультурна освіта дотримується надто оптимістичного погляду на вплив мультикультурних програм освіти на соціальне й економічне майбутнє учнів зі середовища меншин. Окрім того, і теоретично, і практично мультикультуралізм й освіта взаємодіють не завжди лінійно, адже дуже часто є предметом політизації цих питань і використання їх у власних цілях різних політичних акторів. Доповнюється це тим, що мультикультуралізм доволі слабкий, в тому числі у Великій Британії, в трактуванні соціально-економічних відносин влади на тлі освітніх процесів у середовищі розмаїтості культур, адже він надмірно узагальнює проблематику головно етнічних меншин в освіті, а не включеності освіти водночас місцевого / титульного (теж дуже гетерогенного) та немісцевого / іммігрантського населення у рамках формування багатокультурного суспільства. Теоретично це співвідноситься з загальноприйнятою позицією, згідно з якою жодні системи освіти не зможуть претендувати на те, щоби вчити цінностей інклюзивності та приналежності, якщо не будуть докладені достатні зусилля для того, щоб виправити переважання прав «найбільш замовчуваних народів світу». Практично ж це кореспондується з зауваженнями кількох останніх британських прем'єр-міністрів, зокрема Т. Мей, про те, що політика мультикультуралізму в освіті у Сполученому Королівстві виявилась не зовсім вдалою, а тому потребує або розширення й модифікації, або згортання за рахунок зовсім інших підходів. Це особливо вірно на тлі того факту, що освітні нерівності ще більше зростають у разі посилення соціально-економічних і політичних відмінностей тощо. Але із суто політичної сторони «недосконалість» освітнього мультикультуралізму в більшості впливових країн світу, в тому числі і у Великій Британії, є повністю виправданою. Адже державна політика, спрямована на встановлення довіри та взаємності між усіма складовими групами суспільства, з однієї сторони, сприяє інклюзивності демократії, однак, з іншої сторони, все-ж забезпечується за рахунок послаблення впливовості титульного (національного, мовного, етнічного тощо) ядра тієї чи іншої держави, що вважається недопустимим. Відповідно, оцінювання можливого поступу або реформування мультикультурної освіти в напрямі її все більшої лібералізації – це своєрідна гра між двома крайнощами (інклюзивністю та титульністю – «британськістю» у разі Великої Британії).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ager D. Ideology and image : Britain and language. Clevedon : Multilingual Matters, 2003. 208 p.
2. Aydin M. British Multiculturalism : Diversity Issues and Development of Multicultural Education in Britain. *Multicultural Education : Diversity, Pluralism, and Democracy : An International Perspective* / ed. by H. Aydin. LAP LAMBERT Academic Publishing, 2013. P. 58–91.
3. Banks J., Banks M. Handbook of Research on Multicultural Education. New York : Macmillan Publishing, 1995. 882 p.
4. Blackledge A. Constructions of identity in political discourse in multilingual Britain. *Negotiation of identities in multilingual contexts* / ed. by A. Pavlenko, A. Blackledge. Clevedon : Multilingual Matters, 2004. P. 68–92.
5. Blackstone T. Towards a learning society : Can ethnic minorities participate fully? *Race relations in Britain : A developing agenda* / ed. by T. Blackstone, B. Parekh, P. Sanders. London, New York : Routledge, 1998. P. 52–72.
6. Booth R. Four in 10 think British culture is undermined by multiculturalism. *The Guardian Online*. 17 September 2018. URL: https://www.theguardian.com/uk-news/2018/sep/17/four-in-10-people-think-multiculturalism-undermines-british-culture-immigration (Last accessed: 10.04.2021).
7. Boyle B., Charles M. Education in a multicultural environment : Equity issues in teaching and learning in the school system in England. *International Studies in Sociology of Education*. 2011. Vol. 21. No. 4. P. 299–314.
8. Burnett G. Varieties of multicultural education. *ERIC Digest*. 1994. No. 98.
9. Coard B. How the West Indian child is made educationally sub-normal in the British school system. London : New Beacon Books, 1971. 51 p.
10. Education for all : Report of the committee of inquiry into the education of children from ethnic minority groups (The Swann Report). London : DES, 1985. 806 p.
11. Garcia R. Teaching in a Pluralist Society : Concepts, Models, Strategies. New York : Harper-Collins Publishers, 1991. 232 p.
12. Hearnden M., Sundaram V. Education for a Diverse Society : The Multicultural Classroom in the UK. *Cultural Diversity in the Classroom : A European Comparison* / ed. by J. Spinthourakis, J. Lalor, W. Berg. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2012. P. 187–197.
13. Integrated Communities Strategy Green Paper : March 2018. *HM Government*. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/696993/Integrated_Communities_Strategy.pdf (Last accessed: 10.04.2021).
14. Jones A. The limits of cross-cultural dialogue : Pedagogy, desire, and absolution in the classroom. *Educational Theory*. 1999. Vol. 49. No. 3. P. 299–316.
15. Joppke C., Lukes S. Multicultural Questions. Oxford : Oxford University Press, 1999. 267 p.
16. Kymlicka W. The Rights of Minority Cultures. Oxford and New York : Oxford University Press, 1995. 387 p.
17. Language trends 2005 : Community language learning in England, Wales and Scotland : Key findings from a survey of local authorities, mainstream and complementary schools. London : CiLT, 2008.
18. Lynch J. Multicultural Education : Principles and Practice. London : Routledge and Kegan Paul, 1986. 230 p.
19. May S. Critical multiculturalism : Rethinking multicultural and antiracist education. London and New York : Routledge Falmer, 1999. 296 p.
20. McLaren P. Life in Schools. New York : Routledge, 2015. 318 p.
21. Modood T. The rise and fall of an anti-racism : From political blackness to ethnic pluralism. *The long 1960s : New left, new right and beyond* / ed. by G. Andrews, A. Hooper. London : Macmillan ; New York : St. Martin's Press, 1999.
22. Modood T., May S. Multiculturalism and education in Britain : an internally contested debate. *International Journal of Educational Research*. 2001. Vol. 35. P. 305–317.
23. Ogbu J. Anthropology and education. *The International Encyclopaedia of Education* / ed. by N. Postlethwaite, T. Husen. Pergamon Press, 1994.
24. Osler A. Testing citizenship and allegiance : Policy, politics and the education of adult migrants in the UK. *Education, Citizenship and Social Justice*. 2009. Vol. 4. No. 1. P. 63–79.
25. Sleeter C. Empowerment through Multicultural Education. Albany : State University of New York Press, 1991. 340 p.
26. Spajic-Vrkas V. Pluriculturality and education : Beyond the folklore of separation and the rhetoric of integration. *The Challenges of Pluriculturality in Europe* / ed. by S. Bayer-Allen, V. Cucic. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft and Europe House Zagreb, 2000. P. 155–166.
27. Spajic-Vrkas V. The Emergence of Multiculturalism in Education : From Ignorance to Separation Through Recognition. *Perspectives of Multiculturalism : Western & Transitional Countries* / ed. by M. Mesić. FF Press, 2004. P. 87–101.
28. Stone M. The education of the black child in Britain : The myth of multiracial education. London : Collins Fontana, 1981. 286 p.

29. Suarez-Orozco M. Migration, minority status, and education : European Dilemmas and Responses in the 1990s. *Anthropology and Education Quarterly*. 1991. Vol. 22. No. 2. P. 99–120.

30. Suzuki B. Curriculum transformation for multicultural education. *Education and Urban Society*. 1984. Vol. 16. No. 3. P. 294–322.

31. Troyna B. Racial inequality in education. London : Tavistock, 1987.

32. West Indian children in our schools : Interimreport of the committee of inquiry into the education of children from ethnic minority groups (The Rampton Report). London : DES, 1981.

33. Young J. Education in a multicultural society : What sort of education? What sort of society?. *Canadian Journal of Education*. 1979. Vol. 4. No. 3. P. 5–21.

УДК 323.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.12

ДІАЛЕКТИКА ПРАВ ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЯК РУШІЙ СОЦІОГЕНЕЗУ

DIALECTICS OF RIGHTS AND DUTIES AS AN ENGINE OF SOCIOGENESIS

Шедяков В.Є.,
доктор соціологічних наук, кандидат економічних наук,
незалежний дослідник

Виведення співвідношення прав / обов'язків громадянина і держави на адекватний епосі, що формується, рівень – умова гармонійного розвитку культурно-цивілізаційного світу. Відповідно, мета статті – виклад результатів дослідження актуальних аспектів діалектики цієї взаємодії в перехідний період. Методологічна основа – єдність абстрактно-теоретичного і конкретно-історичного підходів. Діалектика прав і обов'язків розглядається в контексті загальних закономірностей і особливостей соціогенезу. Акцентування конкретних прав і обов'язків пов'язується з завданнями і можливостями епох. Демонструється роль культурно-цивілізаційних світів в процесі історичної творчості. Характеризується підтримання балансу між цілями і ресурсами стратегії, тактики і оператики. Спеціально вивчається специфіка постглобального розвитку. На цій підставі робиться висновок про реактуалізацію значення особистого вибору і свободи совісті. Своєю чергою в багатьох своїх рисах якість вибору визначається освітою і вихованням, що перетворює педагогіку на вагомий чинник суспільного розвитку. Міра взаємодії держави і громадянина, обопільне закріплення систем їх прав і обов'язків – важливий ресурс соціальної адаптації до змін. Так, перехідний період додатково зажадає пильної уваги до цього потенціалу. Причому й ціннісне стимулювання, і юридичне оформлення соціальних процесів вкрай важливі для нормативного формування суспільства. Нормативно-правова фіксація повинна як забезпечити поле збереження базових ціннісно-смислових комплексів культурно-цивілізаційного світу, так і дозволити захистити розкриття кращих властивостей народу і людини засобами епохи. При цьому конкретно-історичне прочитання прав і обов'язків, відповідне тенденціям підвищення рівня гуманізації та народовладдя в суспільному житті, є необхідністю органічності социогенеза, а його вкоріненість у базових ціннісно-смислових комплексах культурно-цивілізаційного світу і в досягненнях ойкумени як цілого тісно пов'язана із забезпеченням реального суверенітету держави і безпеки суспільства. Так, підтримка правомірності балансу традицій та інновацій орієнтує на підвищення морально-духовної стійкості людини.

Ключові слова: права, обов'язки, культурно-цивілізаційний світ, суверенітет, історична творчість.

Bringing the ratio of the rights / duties of a citizen and the state to a level adequate to the emerging era is a condition for the harmonious development of the cultural and civilizational world. Accordingly, the purpose of the article is to present the results of the study of the actual aspects of the dialectics of this interaction during the transition period. The methodological basis is the unity of the abstract-theoretical and concrete-historical approaches. The dialectic of rights and duties is considered in the context of general laws and features of sociogenesis. The emphasis on specific rights and duties is associated with the tasks and capabilities of eras. The role of cultural and civilizational worlds in the process of historical creativity is demonstrated. Maintaining a balance between the goals and resources of strategy, tactics and operations is characterized. The specific of post-global development is specially studied. On this basis, it is concluded that the meaning of personal choice and freedom of conscience is re-actualized. In turn, the quality of choice in many of its features is determined by education and upbringing, which turns pedagogy into a significant factor in social development. The measure of interaction between the state and the citizen, the mutual consolidation of the systems of their rights and duties is an important resource for social adaptation to changes. Thus, the transition period will additionally require close attention to this potential. Moreover, value stimulation and legal registration of social processes are equally important for the normative formation of society. Normative and legal fixation should both provide a field for preserving the basic value-sense complexes of the cultural and civilizational world, and allow and protect the disclosure of the best properties of a people and a person by means of the era. At the same time, a specific historical reading of rights and duties, corresponding to the trends of increasing the level of humanization and democracy in public life, is a necessity for the organic nature of sociogenesis, and its rootedness in the basic value-sense complexes of the cultural and civilizational world and in the achievements of the ecumene as a whole is closely related to the provision of the real sovereignty of the state and security of society. Thus, maintaining the balance of traditions and innovations in the legality focuses on increasing the moral and spiritual stability of a person.

Key words: right, duties, cultural and civilization world, sovereignty, historical creativity.

Quidquid est in externo est etiam in interno (Що зовні, то й всередині (лат.))

Постановка проблеми. На підставі накопичених об'єктивних і суб'єктивних передумов людство знову підійшло до історичного вибору, від якого залежать не тільки темпи, а й спрямованість подальших трансформацій. Серед питань, що не вирішуються в колишньої суспільної «системі координат», найбільш важливі для всієї ойкумени в устрої внутрішнього життя – проблеми усуспільнення (насамперед трансформації і дифузії системоутворюючих відносин праці, власності і управління) і максимізації поля просоціальної творчості, зовнішнього – подолання розколу на «світовий центр» та «інших». Розуміння необхідності балансу прав і обов'язків людини

і громадянина має конкретно-історичний характер, залежачи як від стадії розвитку, так і від базових ціннісно-смислових комплексів культурно-цивілізаційних світів. Наприклад, соціальна педагогіка радянського періоду вчила не розкрадати, а нести в світ, «друзям на пам'ять міста дарувати». Навпаки, грубі порушення історично виправданого співвідношення прав і обов'язків сприймаються як несправедливі (навіть як злочини проти людяності / людства). Зокрема, свобода вибору нині – це невід'ємний елемент повсякденного життя, що стосується і смислового навантаження рішень. Водночас у протиборстві культурно-цивілізаційних світів і шарів часом свідомо застосовують подвійні стандарти під час оцінки подій і дій, спотворюючи соціальний простір проявами інформаційної війни відповідно до свого розуміння інтересів. При цьому потужність, накопичення і розкид зброї масового ураження збільшує непідконтрольність руйнівних процесів. У цьому контексті жонглювання питаннями як суверенітету і законності, так і прав та обов'язків може стати лише розмінною монетою на шляху до гуманітарної катастрофи [1–5].

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічними засадами тексту стали дослідження, по-перше, про шляхи, закономірності та особливості соціогенезу; по-друге, про роль у цьому процесі конкуренції культурно-цивілізаційних світів і, зокрема, фактору інформаційних впливів; по-третє, про співвідношення прав / обов'язків людини і народу в здійсненні історичної суб'єктності. І перш за все це стосується підходів та ідей таких мислителів, як А. Ачлей, С. Батенин, М. Блок, Ф. Бродель, С. Вагенкнехт, В. Вазюлін, О. Вандам (Едріхін), Е. Вульф, М. Данилевський, А. Девіс, М. Зьодер, В. Зомбарт, І. Кант, Конфуцій, С. Коен, В. Крашенінникова, Л. Ларуш, Лао-цзи, Лікург, О. Малькевич, Ж.-Л. Меланшон, І. Острецов, Дж. Піко делла Мірандола, Нізамі Гянджеві, Л. Палтіер, Н. Паскару, І. Посошков, О. Пижиков, Солон, М. Уоллес, Л. Февр, Абулькасім Фірдоусі, С. Хантінгтон, Марк Туллій Цицерон, Сааді Ширазі, Дж. Савонарола.

Основна мета статті – систематизація результатів дослідження актуальних аспектів діалектики обопільної взаємодії прав і обов'язків громадянина та держави в перехідний період.

Виклад результатів дослідження. Важливою передумовою практико-теоретичного освоєння світу стає розуміння прав і обов'язків. Закріплення їх співвідношення, яке визнається народом як справедливе, дозволяє підсилити і його характер як суб'єкта історичної творчості (а отже, внесок у матеріальну та духовну культуру і досягнення ойкумени як цілого), і стійкість до ворожих дій. Тим часом людство фіксує свої уявлення про належне в системі регламентацій, що включають норми моральні і юридичні, в яких присутні початки крос-культурні та специфічні для цього культурно-цивілізаційного утворення. Іншими словами, як формально-юридичне, так і соціокультурне унормування суспільного життя приймає різноманіття рис, властиве конкретному культурно-цивілізаційного світу, тому міцно упаяні в систему захисту свого суверенітету (політичного, інформаційного, економічного, продовольчого тощо).

Писані і неписані правила становлять комплекс, важливість якого в суспільної регуляції різна; і де моральні домінанти суспільства створюють складну систему суспільних традицій, укладів, норм, приписів і заборон – виливаючись у ціннісно-смисловий простір зі своєю соціокультурною стилістикою, співвіднесення себе з яким сприймається як самоідентифікація особистості, шару, суспільства. Водночас рухливість його частин неоднорідна. Зокрема, динамізм соціально-економічного змісту зазвичай з деякою затримкою фіксується правовою формою, створюючи відмінність фундаментального і актуальних пластів. Стан і вектор змін суспільної психології та ідеології, трансформації матеріально-технічної та ресурсно-методологічної баз чинять тиск на співвідношення емоційного і раціонального начал у їх трактуванні. Так, у світі співіснують міріади соціокультурних стилістик, більшою чи меншою мірою компліментарних або ворожих одна одній, готових до конкуренції / партнерства, що знаходяться на певних фазах свого розвитку і розрізняються за балансом переваг / недоліків, можливостей і потенціалів. Водночас постглобальність відроджує контури імперій і геостратегічних альянсів колишніх століть домодерного періоду, посилюючи тяжіння традиційних центрів впливу, але ці форми не мають забезпечувати електризацію зомбі чи кадаврів; здійснюється запуск нових процесів, що мають історично інноваційний зміст. Зокрема, соціальна еклектика, плюральність, різноспрямованість, рух спільноти від властивостей соціально-економічної системи до безсистемної соціокультурної цілісності особливо потурають формуванню соціокультурних динамік на основі методології постглобальних регуляцій і технік оперування образами. Відсутність генерализуючого вектора (що забезпечував автоматичну дію систему оцінки при верховенстві моделей суспільного розвитку Традиції або Модерну), втрата обов'язковості логікою життєдіяльності спрощує реалізацію різновекторних трансформацій та потребує внутрішньої свідомої саморегуляції, інакше може спокушати аж до зовнішніх впливів щодо формування умов здійснення зрушень в дусі вікна Овертона з тяжінням до «безвізу на борт «Титаніка».

Діалектика прав і обов'язків громадянина та держави (зокрема, по відношенню один до одного) і фіксує нову соціальну реальність, і виступає одним із чинників змін. Соціоґенез як єдність циклічного і зворотно-поступального руху дозволяє все більш повно розкрити потенціал кожного з культурно-цивілізаційних світів. Розвиток людського суспільства виносить на передній план різні сторони нормативного закріплення в усних і письмових склепіннях уявлень про права та обов'язки, де переплітаються власна традиція і досягнення ойкумени. Боротьба за зручний для себе вигляд майбутнього – це і відстоювання своєї моделі прав і обов'язків, і закріплення власної традиції і цінностей. Тим часом у культурно-цивілізаційних світів і окремих країн різні комбінації переваг і вразливостей. З одного боку, кожним з культурно-цивілізаційних світів накопичені свої комбінації передумов прориву, з іншого – невміння розпорядитися ними може «обнулити» колишні досягнення. Водночас нова епоха різко підвищує ймовірність нових хвиль масових загроз. Їх приборкання відповідно позитивному освоєнню горизонтів розвитку вимагає вирішення завдань природоподібності і олюднення, дружелюбності і рішучого відстоювання інтересів та ідентичності [6–10].

Зміна форм – це природна модель (і часто умова) розвитку. Водночас захист базових культурних матриць – це умова збереження культурно-цивілізаційного світу, його ідентичності. Норми і традиції зламуються аж ніяк не інноваціями, а паразитуванням їх спотворено-злоякісних форм. Навмисні спроби насадження потворних моделей соціогенезу – це природна реакція фаворитів сторінки історії, що закривається. Сприйняття власного заходу як катастрофи ойкумени народжує формулу «після нас хоч потоп». Але параліч історичної родючості аж ніяк не тотожний готовності змиритися з логікою історії. Так, практико-теоретичне ставлення до дійсності фіксується системою різнорівневих ціннісно-смислових комплексів: від прикладних до сакральних, від побутових до буттєвих. Наявність своїх ціннісно-смислових комплексів дозволяє активно втілювати адаптацію ідентичності народу, затребуючи закріплення в формах окремого культурно-цивілізаційного світу [11–15]. І уявлення про відповідальну перед народом державу загального процвітання (благополуччя) зв'язуються з ціннісно-смисловими комплексами аж ніяк не дозвільного неробства і / або споживацтва, а творення і творчого пошуку. Ця ситуація орієнтує зовсім не на скупчення різноманітних соціальних утриманців і їх обслуги, а на активну підтримку творчості (насамперед духовно-інтелектуальної) з реалізацією пріоритету людини, її прав і свобод; соціальної справедливості, тобто соціальної рівності людей в правах і можливостях; солідарності, що розуміється як вираз спільності людства і співчуття до жертв несправедливості. Ефективні форми об'єднання зусиль і мінімізації ризиків різносекторної економіки народжуються публічно-приватним і соціальним партнерством. Постсучасні підходи до соціального управління при цьому взагалі не перекреслюють, а актуалізують потенціал модерну в розвитку та активізації людського фактору. Однак вони відкривають і нові можливості, пов'язані з більш активним використанням традицій і звичаїв, неформальних комунікацій і соціальних мереж, синтезом керованості, самокерованості і некерованості. Інверсійні ж явища некласичних трансформацій вимагають більш повно використовувати в процесі соціального регулювання визріли природним шляхом соціально-економічні форми, коли стратегія «прогресорів» «облагодіяти насильно» лише загострює протиріччя, призводить до перевитрати ресурсних баз і викликає відторгнення. Саме тому традиційні ціннісні орієнтації часто оновлюються під знаком посилення мотивів соціальної відповідальності, поміркованості, самообмеження, закріплення елементів соціальної ієрархії. Внаслідок такої спрямованості реактуалізується інтерес до своєрідності культури, до базових ціннісно-смислових комплексів. Під час переходу до суспільства знань і економіки складної і унікальної праці, а також до здійснення принципів функціонування соціальної держави та розширення поля соціального захисту пріоритетним стає і ригоризм у вимогах до якості та соціальної відповідальності еліти, здійснення соцієтального управління, реалізації функцій влади; підвищення планки моральної вимогливості і соціальної відповідальності в усіх сферах суспільного життя. Напружене духовне життя виступає найважливішим складником творчого пошуку [16–20].

Громадянськість як елемент моральності і інтелектуальність – аспекти духовного життя і творчої активності, особливо зажадані специфікою нової епохи і періоду форсованих трансформацій. Неадекватність «еліти» масштабам поставлених перед суспільством викликів підсилює потребу в ефективних механізмах народовладдя / демократії. Зрозуміло, це держава – для забезпечення і захисту потреб і прав громадян, а не її населення – для виконання повинностей і відповідності прокрустовому ложу абстрактних вимог. При цьому коли історично сформована державна, зокрема її законодавча система, входить в протиріччя з об'єктивними закономірностями безпеки і розвитку суспільства, то посилюється потреба в спрямованому цілепокладанні, котре фіксується і структурується Над проєктом, що пропонує оновлені форми на зміну традиційним для даного культурно-цивілізаційного світу ціннісно-смисловим комплексам. Так, з одного боку, моральні стрижні

через традиції і звичаї створюють, організовують і оберігають суспільство, з іншого – проблемою є адекватність нормативно-правової фіксації свобод і обов'язків завданням, що об'єктивно визначаються конкретно-історичним розвитком.

Суть комплексного захисту суверенності розкривається в організаційно-управлінському забезпеченні систем ідентичності, життєдіяльності та розвитку свого суспільства і економіки, передусім за рахунок культивування творців, виробників, творців, вирощування сприятливого для них середовища і структурних форм. Навпаки, фобії, фальш, імітаційність додатково ірраціоналізують соціокультурний простір. Таким чином, основна загроза і суверенності держав, і розвитку (а то й самого життя) ойкумени – це агресивні конвульсії віджилої суспільної моделі. Як в гібридних війнах, так і в «кольоровій революції» роль силового складника зовнішнього впливу закономірно наростає, поряд з удосконаленням пропагандистського апарату маніпулювання свідомістю. Ситуація болісно відчувається в країнах, які підпали під егіду Заходу, але він тим не менш не може і не збирається в довгостроковій перспективі утримувати їх в своїй зоні впливу.

Процеси трансформацій у глобальному масштабі можуть бути використані для зміцнення і олюднення свого культурно-цивілізаційного світу за рахунок організаційно-управлінської гіпермодернізації. Зокрема, інформаційний складник конкурентної війни за ринки збільшує свій вплив на результати суперництва. Ефективне розгортання цього інструментарію в умовах, що складаються, передбачає застосування досліджень з питань рефлексивного управління, стимулювання бажаних змін, модернізації інформаційної інфраструктури. Предиктором може стати і слабкий вплив в ключовій точці біфуркації суспільства. Для цього в умовах глобалізації та формування технологій для зміщення як сприйняття реальності громадською і індивідуальною свідомістю, так і самої реальності в потрібному напряму потрібна наявність як можливості якісного доступу до важливої інформації, так і захисту від негативних інформаційних впливів.

Умови кризи посилюють суспільну потребу в інноваціях і напруженій праці, і сама криза істотною мірою викликана сковуванням розвитку створених у глобальному масштабі можливостей творчості і самоврядування. Навіть більше, саме відсутність умов розвитку і реалізації своєї комбінації обдарованості сприяє наповненню учасниками протестних рухів, а в кінцевому підсумку – і зриву постмодерну в контрмодерн. Науково-методологічне та морально-ціннісне забезпечення творчості у праці і управлінні – це непорушна необхідність розумної ініціативи історичного масштабу. Без наукового рівня методологічного забезпечення та концептуального знання залучення широких мас для співучасті в управлінні декларативно, безглуздо і аморально. З одного боку, стан соціокультурного середовища – це найважливіший фактор розвитку і реалізації творчого потенціалу кожного, з іншого – сама творча активність населення є вагомим елементом змін. Формування громадської середовища, що сприяє соціальній активності, – найважливіше завдання суспільства, а створення передумов, культивування і реалізація обдарованості – обов'язок держави.

Тим часом сам по собі принцип перетворених форм таїть і творчий потенціал; він може сприяти ненасильницькому поєднанню в надструктурній цілісності-поліструктурі різноякісних ідентичностей, екрануючи від патологізації соціоантропогенезу. При цьому, з одного боку, секрет успіху народу – в прив'язці загальних тенденцій до своїх конкретних умов, з іншого – кардинального значення набуває з'єднання державного управління з місцевим самоврядуванням в рішенні рутинно-побутових проблем населення для зміцнення просоціального вектору творчої активності народу. Зрозуміло, умовами цього стає забезпечення як трудової детермінанти матеріального благополуччя і соціального статусу, так і відновлення практичної реалізації уявлень про справедливість порядку. Вихід за межі «коридору свободи» колишнього Надпроєкту суспільного розвитку формує не тільки можливості, а й ризики, серед яких – відкат до соціального канібалізму і «права сили». Так, вироблення суспільної і індивідуальної терпимості до насильства в суспільстві – це важлива проблема і симптом соціального захворювання культурно-цивілізаційного світу, особливо характерний для перехідних періодів історії.

Водночас ойкумена створила всі передумови і можливості для глибокої гуманізації суспільних відносин, більше дбайливості до людини і природи. Гармонійний стан балансу різних складових частин динамік суспільного життя формує якість її соборності, що дозволяє консолідувати інтереси різних соціальних груп без придушення будь-якого з них. При цьому якщо країни, що знаходяться в ядрі свого культурно-цивілізаційного світу, досить повно виявили напрями і діапазон своїх пошуків (включно з організаційним), визначилися з уподобаннями і обмеженнями, то можливість значущих для всього людства знахідок зростає на межі контактів і дифузії, в зоні зіткнень культурно-цивілізаційних світів. Ця ситуація і збільшує значення балансу стратегії, тактики і оператики в реалізації прав і обов'язків, і ускладнює його підтримку [21–27]. Так, справа зовсім не в тому, щоб відмовитися від наріжних елементів соціальної держави (в тому числі прямо зафіксованих Конституцією і нормативно-законодавчою базою), а в тому, щоб забезпечити найбільш дієвий

механізм державних гарантій щодо реалізації прав і народів, і людей на безкоштовну і високоякісну охорону здоров'я, освіту тощо, як неодмінної умови зростання цінності життя і масиву історичної творчості.

Висновки. Нормативно-правова фіксація повинна забезпечити простір для збереження базових ціннісно-смислових комплексів культурно-цивілізаційного світу, дозволити і захистити розкриття засобами епохи кращих властивостей народу і людини. При цьому конкретно-історичне прочитання прав і обов'язків, відповідне тенденціям підвищення рівня гуманізації та народовладдя в суспільному житті, є необхідністю органічності соціоґенезу, а його вкоріненість в базових ціннісно-смислових комплексах культурно-цивілізаційного світу і в досягненнях ойкумени як цілого тісно пов'язане із забезпеченням реальної суверенітету держави і безпеки суспільства. Так, підтримка в законодавчої базі та в практиці охорони порядку балансу традицій та інновацій орієнтує на підвищення морально-духовної стійкості людини. Умови постглобальності вимагають адекватних форм усвідомлення і громадської реалізації. Відповідно, невід'ємною рисою постглобалізма стає реактуалізації свободи совісті: – нова епоха свідомо прагне до мозаїчності і відторгає диктат як малоефективний, – культура, все більше орієнтується на широкий вжиток, несе в собі як загрозу деградації, так і можливості розгортання діапазону особистісного вибору, – зміщення сукупності обдарованості кожного в ядро суспільного багатства вимагає умінь її ідентифікації, розвитку і реалізації. Відповідальна і розумна реалізація свободи совісті та права вибору вимагає ретельної підготовки, стає справою загальнодержавної важливості. Перед суспільством саме як комплексна соціальна задача постає необхідність якісної зміни особистості, зокрема – засобами виховання і освіти. Звідси – колосальна роль педагогічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Nisbet R. Social change. Oxford : Blackwell, 1972. 270 p.
2. Шедяков В. Співвідношення соціальних вимірів історичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2013. № 59. С. 47–59.
3. Шедяков В.Е. Смена общественной парадигмы в теории и на практике. *Advanced discoveries of modern science: experience, approaches and innovations*: collection of scient. papers «SCIENTIA» with Proceed. of I Intern. Scient. and Theor. Conf. Amsterdam, 2021. Vol. 2. P. 38–42. DOI: 10.36074/scientia-09.04.2021
4. Шедяков В.Е. Расширение диапазона и повышение остроты конкуренции между культурно-цивилизационными мирами на переходе к новому этапу общественного развития. *Modern educational space: the transformation of national models in terms of integration*: Proceed. of IV Intern. Scient. Conf. Leipzig, 2020. P. 130–132.
5. Шедяков В.Е. Осуществление парадигмальных трансформаций: сорезонирование стратегии, тактики и оперативного искусства в управленческих композициях. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine* / Maria Curie-Sklodowska University. Lublin : Baltija Publishing, 2017. P. 282–307.
6. Ивентьев С.И. Четвёртое и пятое поколение прав человека. *Гуманитарные науки*. 2010. Ч. II. С. 47–49.
7. Третьякова Е.С. Права человека в современном мире: некоторые проблемы закрепления и защиты. *ВУЗ. XXI век*. 2014. № 1. С. 35–49.
8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / отв. ред. Б.А. Страшун. Москва : БЕК,. 2001. Т. 1-2. 784 с.
9. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / отв. ред. Б.А. Страшун. Москва : БЕК,. 2001. Т. 4. 639 с.
10. Шедяков В.Е. Реализация принципа верховенства права в обеспечении конкурентных позиций. *Нові завдання суспільних наук у XXI столітті*: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2017. С. 39–43.
11. Евсеенков А.Г. Концептуальные подходы к исследованию социальной адаптации. *Социально-гуманитарные знания*. 2015. № 8. С. 229–237.
12. Шпенглер О. Закат Европы. *Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе*. Москва : Политиздат. 1991. Т. 2. С. 15–158.
13. Buchanan P.J. The Death of the West. USA : St. Martin's Press, 2001. 320 p.
14. Вавилов Н.Н. Некоронованные короли красного Китая: кланы и политические группировки КНР. Москва : Концептуал, 2019. 194, [1] с.
15. Шедяков В.Е. Межпарадигмальный переход в структуре и организации международной жизни. *Research, challenges and development prospects in the area of social sciences* / ed. board: J. Kloc, U. Kempińska, Z. Brenda. Wloclawek ; Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 301–325. DOI: https://doi.org/10.36059/978-9934-588-42-6/301-325.

16.Шедяков В.Є. Посилення духовно-інтелектуальної спрямованості трансформацій – умова виживання та розвитку людства. *The Formation of a Modern Competitive Environment: Integration and Globalization*: Proceed. of Intern. Scient. Conf. Greenwich, 2018. Part I. P. 45–47.

17.Шедяков В.Є. Ціннісно-смислові комплекси у створенні та підтримці суспільного середовища соціокультурної мобілізації. *Гілея*. 2013. № 78 (11). С. 247–252.

18.Шедяков В.Е. Ценностные основания национальных моделей социально-экономического развития. *National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2016. Vol. 2. P. 164–190.

19.Shedyakov V. Strategy of forces transformations: moral-spiritual bases of socio-economic changes. *Theoretical and practical aspects of the development of the European Research Area* / scient. ed. and project dir. A. Jankovska. Riga: Baltija Publishing, 2020. P. 1–26.

20.Шедяков В.Е. Постглобальное взаимодействие культурно-цивилизационных миров. *The process and dynamics of the scientific path*: collection of scient. papers «SCIENTIA» with Proceed. of I Intern. Scient. and Theor. Conf. Athens, 2021. Vol. 2. P. 29–33. DOI 10.36074/scientia-26.02.2021

21.Мезенцев С. Тебе, Родина, посвящается. *Красный маяк*. 1978. № 14 (4526). 31 янв. С. 2.

22.Шедяков В.Е Развитие гражданской активности – закономерность исторического творчества. *Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства*: Матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. Кропивницький, 2017. С. 236–238.

23.Шедяков В.Е. Воспитание гражданственности – условие подъёма иммунитета общественной среды. *Актуальні питання суспільних наук: соціологія, політологія, філософія, історія*: Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 12-13 жовтня 2018. С. 27–32.

24.Шедяков В.Е. Трансформация социокультурных измерений гражданственности. *Гражданственность личности в условиях изменяющегося мира: от протестной к созидательной активности*: Сб. научн. ст. по Матер. Междунар. научно-практ. конф. Курск, 2015. С. 151–159.

25.Шедяков В. Від громадської сміливості – до наукової обґрунтованості. *Харківський університет*. 1990. № 9-10. С. 2.

26.Шедяков В.Е. Интеллектоёмкость и нравственность как атрибуты экономики, основанной на знаниях. *National Economic Development and Modernization: experience of Poland and prospects for Ukraine* / ed. by A. Pawlik, K. Shaposhnykov. Kielce: Baltija Publishing, 2017. Vol. 1. P. 283–294.

27.Шедяков В.Є. Розвиток та активізація інтелектуального капіталу як чинник соціокультурного антропогенезу. *Нова парадигма*. 2013. Вип.111. С. 17–30.

УДК 330.342.146
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.13

МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

MODELS OF SOCIAL POLITIKS IN THE CONTEKST OF EUROINTEGRATION CHOICE OF UKRAINE

Шимко О.В.,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії

Кваша О.П.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії

У статті розглядаються моделі соціальної політики різних країн Європи, їх переваги та недоліки. Окреслюються основні проблеми у соціальному захисті українського населення та можливі шляхи їх подолання. Наголошується на необхідності європейської інтеграції України, та зазначаються напрями, у яких вона має рухатися для досягнення поставленої мети. Це достатньо складні та амбітні плани, які неможливо здійснити без стійкої політичної волі та планомірної, цілеспрямованої політики уряду. Євроінтеграційні намагання України, для кращої, більш швидкої та безпроблемної їх реалізації, мають ґрунтуватися та спиратися на тривалий і складний європейський та світовий досвід. Поняття «європейська соціальна модель» використовувати не зовсім коректно, оскільки в системі економічного управління Євросоюзу деякі питання політики вирішуються на національному рівні, інші – на рівні ЄС. Важливим показником дієвості моделі соціальної політики та її позитивного впливу на добробут населення є обсяг ВВП на душу населення, який в Україні зменшився за п'ять років на 26%.

Скандинавська модель соціальної політики є найбільш соціально орієнтованою, на яку слід спиратися під час розробки власної моделі. Необхідним є створення громадського дискурсу із соціальних проблем та шляхів їх вирішення, це може допомогти стати їм зрештою більш результативними та прозорими. Україні, для того щоб наблизитись до рівня соціально орієнтованої країни, необхідно зробити ряд важливих, системних перетворень у всіх галузях, зокрема у соціальній. Необхідно здійснювати заходи щодо скорочення суттєвого розриву рівня життя населення з країнами Європи; продовжувати реформувати систему охорони здоров'я, планомірно впроваджуючи медичне страхування; здійснювати якісні перетворення у системі освіти, наближуючи її до стандартів Болонського процесу; заохочувати населення до вирішення демографічної проблеми; стимулювати створення стабільного, перспективного середнього класу.

Ключові слова: соціальна політика, євроінтеграція, Україна, соціальний захист, соціальні послуги, модель соціальної політики, соціальна інфраструктура, Європейський Союз, добробут.

The models of social politics in the different countries of Europe, their advantage and defects are examined in the article. Basic problems in social defence of the Ukrainian population and possible ways of their overcoming are outlined. The necessity of European integration of Ukraine and directions in that she must move for the achievement of the put aim are marked. It is difficult enough and ambitious plans that it is impossible to carry out without proof political will and systematic, purposeful politics of government. Eurointegration attempts of Ukraine, for the best, more ambulance and their trouble-free realization, must be founded and lean against the protracted and difficult європейський and world experience. To use a concept "European social model" not really correctly, as in the system of economic management of European Union some questions of politics decide at national level, other at the level of European Union. By the important index of effectiveness of model of social politics and her positive influence on welfare of population there is a volume of gross domestic product per capita, that in Ukraine diminished for five years on 26%.

The Scandinavian model of social politics is most socially oriented on that it follows to lean at development of own model. A necessity is creation of public discussions from social problems and ways of their decision, it can help to become to them in the end more effective and transparent. To Ukraine, in an order to get around the level of the socially oriented country, it is necessary to do the row of the important, system converting into all industries, in particular in social. It is necessary to carry out events on reduction of substantial break as a standard of living of population with the countries of Europe; to continue to reform the system of health protection, systematic inculcating medical insurance; to carry out the quality converting into the system of education, approaching her to the standards of Bologna process; to encourage a population to the decision of demographic problem; to stimulate creation stable, perspective middle class.

Key words: social politics, eurointegration, Ukraine, social defence, social services, model of social politics, social infrastructure, European Union, welfare.

Постановка проблеми. Європейський вибір України сьогодні вже ні у кого не викликає сумнівів та заперечень. Європейська інтеграція є обов'язковим чинником успішної реалізації зовнішньої, економічної, соціальної, екологічної, культурної та інших видів політики. Що своєю чергою надасть нашій державі певного високого статусу та важливої ролі у світовому

співтоваристві. Проте для реалізації цього необхідно перейти до відкритого демократичного суспільства з розвиненою ринковою економікою, провести значні політичні та економічні зміни, а також суттєво підвищити соціальні стандарти життя. Це достатньо складні та амбітні плани, які неможливо здійснити без стійкої політичної волі та планомірної, цілеспрямованої політики уряду.

Останнім часом проблемі євроінтеграційного вибору України присвячено багато наукових публікацій, які висвітлюють проблему з різних боків. Зокрема, А. Нагірняк, Л.А. Підопригора та Л.В. Ярова [1; 3; 5] звертаються до розгляду питань соціально-еокомічного складника євроінтеграційної політики України. М.М. Садовенко та І. Колосовська [2; 6] розглядають соціальну політику у європейських країнах з усіма недоліками та перевагами. Проте ця проблема є постійно актуальною, такою, що швидко змінюється та потребує уваги дослідників в усіх деталях.

Мета статті – проаналізувати наявні моделі соціальної політики у Європейському Союзі, виділити основні їх переваги, проаналізувати стан соціальної політики в Україні та виокремити можливі шляхи її покращення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтеграційний вибір України має щонайменше три аспекти: правовий, економічний та політичний. Для України ці аспекти мають особливе значення. Правовий аспект – це збереження суверенітету та державності. Економічний – розвиток країни та добробут народу. Політичний – забезпечення цивілізаційного майбутнього українського суспільства. Інтеграція передбачає істотні внутрішні перетворення згідно з прийнятими інтеграційною спільнотою стандартами. Найбільш складні проблеми є в соціально-економічній сфері [1, с. 138].

Євроінтеграційні намагання України, для кращої, більш швидкої та безпроблемної їх реалізації, мають ґрунтуватися та спиратися на тривалий і складний європейський та світовий досвід. Особливо важливими є соціальні орієнтири, на яких базується соціальна політика Євросоюзу, зокрема добробут населення, соціальний захист та соціальні стандарти життя. Зрозуміло, що сліпо та бездумно копіювати досвід найуспішніших країн світу зовсім не потрібно. Треба враховувати особливості власної економіки, політичного устрою, менталітету населення, історичних особливостей та багатьох інших чинників, щоб уникнути згубних впливів неадекватної соціальної моделі, яка не відповідає місцевим особливостям. Треба пам'ятати про унікальність та неповторність кожної країни, її історичного шляху і діяти відповідно до цього шляху та дуже відповідально. Також не слід ідеалізувати все, що відбувається у європейських країнах. Необхідно враховувати не тільки переваги, а й звертати увагу на недоліки, яких там теж багато навіть сьогодні: приплив мігрантів збільшив навантаження на соціальну сферу; постійно зростає кількість пенсіонерів, яка вже перевищила кількість працездатного населення; велика кількість безробітних, особливо серед молоді; збільшення податкового тягаря, що змушує багатьох приховувати податки; політична та соціальна нестабільність тощо. До того ж Європейський Союз перманентно переживає економічні кризи, має проблеми із збереженням національної, культурної та релігійної ідентичності через надмірний наплив мігрантів, які не бажають поступатися своїми власними традиціями та релігіями і намагаються зробити їх домінантними.

Попри те, що між членами ЄС існують розбіжності у баченні як сутності, мети та напрямів соціальної політики, так і її змісту, переважна більшість з них декларують прагнення змінити національні соціальні моделі відповідно до моделі, яка отримала назву «європейська соціальна модель». Таким чином, декларуючи єдину соціальну модель, європейські уряди мають на меті досягти суттєвого покращення добробуту і підвищення рівня економічного розвитку Союзу загалом і кожної держави-члена зокрема, сприяти зайнятості, поліпшенню умов життя і праці, підтримати високий рівень соціальної захищеності, освіти та соціального діалогу. Але поняття «європейська соціальна модель» використовувати не зовсім коректно, оскільки в системі економічного управління Євросоюзу деякі питання політики вирішуються на національному рівні, інші – на рівні ЄС. Вирішення більшості проблем у сфері зайнятості, працевлаштування та реформування соціальної політики здійснюється на рівні держав – членів ЄС, а не на рівні Євросоюзу. Тому насправді існують різні соціальні європейські моделі, з різними особливостями та різною ефективністю [2, с. 83].

У ЄС загалом домінують наступні соціальні моделі: англосаксонська, континентальна, південно-європейська та скандинавська.

Англосаксонська модель соціальної політики здебільшого притаманна Великій Британії та Ірландії і характеризується залишковим принципом надання соціальних послуг та фінансування малозабезпечених верств населення. Держава тут взагалі мало втручається у розподіл та перерозподіл доходів, надаючи зовсім незначні соціальні гарантії, віддаючи перевагу небюджетному фінансуванню соціальних програм. Передбачається, що громадяни мають рівні соціальні гарантії, повинні самі шукати собі роботу та забезпечувати свої родини, таким чином держава стимулює громадян не ставати державними утриманцями, а проявляти соціальну активність.

Континентальна модель характерна для Австрії, Бельгії, Німеччини, Франції, Швейцарії

та виділяється пріоритетністю соціального забезпечення родин, а не окремих осіб, високим рівнем витрат держави на соціальну сферу та високим рівнем соціального страхування. Тут також використовуються адресні соціальні програми, залучання приватного сектору до формування страхових фондів та виправдання майнової нерівності.

Південно-європейська соціальна модель розповсюджена в Греції, Італії, Іспанії, Португалії та передбачає орієнтацію на соціально незахищені верстви населення, адресний характер допомоги, нейтральне ставлення до соціальної нерівності. Фінансування соціальних програм відбувається в основному за рахунок приватного капіталу та громадських організацій, а рівень соціального захисту достатньо низький.

Скандинавська модель існує у Данії, Норвегії, Фінляндії, Швеції, Ісландії та характеризується дуже високими видатками на соціальні потреби населення, надаванням різним його верствам однакових прав та умов. Держава негативно ставиться до різкої соціальної диференціації, запобігаючи цьому системою прогресивного оподаткування. Фінансується соціальна політика в основному за рахунок держави, заохочуючи діяльність численних благодійних організацій. Присутнє обов'язкове солідарне соціальне та добровільне медичне страхування.

Серед скандинавських країн, які створили на своєму терені скандинавську модель соціально-економічної системи, найяскравіше її репрезентує Швеція. Шведську модель економіки класифікують як варіант «суспільства загального процвітання». Тут сформована розподільно-інституціональна модель соціальної політики, яка забезпечує загальну доступність державних соціальних програм. Завдяки такій соціальній політиці населення отримує значну частину благ і послуг від держави, минаючи ринок. Населення забезпечується діючими гарантіями соціального страхування, доступними різними видами медичного обслуговування і освіти. Кожен член суспільства має реальне і матеріально підкріплене право на споживання високоякісних суспільних благ. У зв'язку з цим продукція приватного сектора соціального страхування, медичного обслуговування і освіти користується незначним попитом [3, с. 44].

Отже, як ми бачимо, скандинавська модель соціальної політики є найбільш соціально орієнтованою, спрямованою на підтримку усіх верств населення та, що дуже важливо зокрема для України, фінансується в основному за рахунок держави, не перекладаючи цей безумовно тяжкий фінансовий тягар на приватний сектор. Але не слід забувати про високий рівень податків, характерний для цих країн, з яких, власне, і формується соціальний бюджет. Тому ця модель є найкращою, але поки що неможливою для впровадження в нашій державі, бо вимагає високого рівня самосвідомості більшості населення, громадянського запиту на соціальну справедливість, мінімізації індивідуалістичної моралі та високої податкової культури бізнесу, які в українському суспільстві ще не сформувалися.

Важливим показником дієвості моделі соціальної політики та її позитивного впливу на добробут населення є обсяг ВВП на душу населення. Порівняймо його у різних європейських країнах та Україні протягом останніх років у таблиці 1.

Як ми бачимо з таблиці, майже усі наведені європейські країни продемонстрували зростання обсягу ВВП на душу населення за розглянуті п'ять років, за винятком Франції, яка пережила політичну та економічну кризу, масові протести, тому і презентувала не зростання, а зменшення на 0,2%. Найбільше зростання відбулося у відносно нових членів ЄС – Естонії, Латвії, Болгарії – на 20–25%. Старі члени продемонстрували невисоку, але функціональну стабільність на рівні 3–4%. А от Україна, на жаль, дуже погано пережила соціально-економічну та політичну кризу,

Таблиця 1

Обсяг ВВП на душу населення за 2013–2018 рр. [4]

Країна	*Обсяг ВВП у 2013 р., $*	*Обсяг ВВП у 2018 р., $*	*Темпи зростання, %*
Люксембург	110573	114234	3,3
Данія	57999	60692	4,6
Австрія	49256	51509	4,5
Нідерланди	47651	53106	11,4
Німеччина	43952	48264	9,8
Франція	42991	42878	-0,2
Італія	33909	34260	1,03
Іспанія	29409	30697	4,3
Чехія	18868	22850	21,1
Естонія	18127	22989	26,8
Латвія	14924	18031	20,8
Болгарія	7411	9267	25,04
Україна	4024	2963	-26,3

війну та постійну зону нестабільності у своїх межах, тому продемонструвала величезний мінусовий показник у більше, ніж 26%. Отже, можна зробити висновок, що діюча соціально-економічна політика не є ефективною, вона руйнівна як для економіки, так і для добробуту населення, і її треба негайно переглядати, скориставшись позитивним досвідом найближчих, більш успішних, сусідів. Причому нам більше у нагоді стався би досвід саме успішних за останній час Естонії, Латвії та Болгарії, і не лише тому, що вони мають найкращі показники зростання ВВП на душу населення, а й тому, що вони також стартували з тоталітарного минулого, мали такі самі недоліки у соціальній, економічній та політичній сферах та змогли досягти успіху.

Ще один важливий момент полягає у тому, як відмічає дослідниця Л.В. Ярова, що представники практично всіх провідних політичних партій, чисельні експерти здебільшого висловлюються про пріоритетні моделі соціальної політики України, дають розгорнуті оцінки ходу реформ в соціальній сфері. При цьому відчувається певний дефіцит залучання самого суспільства в осмислення і обговорення соціальних пріоритетів, які б повною мірою відповідали очікуванням і потребам різних груп населення. З суспільством нечасто обговорюються шляхи реалізації соціальних реформ, їх можлива ефективність та неефективність. Складається враження, що ця тема дискусії міцно приватизована чиновництвом, роль якого залишається в Україні дуже суттєвою [5, с. 13]. Тому доцільним, на наш погляд, є винесення обговорення цієї проблеми на загальний розсуд і широке народне обговорення. Саме створення громадського дискурсу із соціальних проблем та шляхів їх вирішення може допомогти стати їм зрештою більш результативними та прозорими. Важливим є також не тільки аспект обговорення і прийняття певних рішень, а й обов'язкове втілення цих рішень у життя владними інституціями і подальший контроль за виконанням з боку громадянського суспільства.

У цьому сенсі достатньо показовим є досвід сусідської Польщі, де підготовка відповідного законодавства і розробка довготермінових програм у соціальній сфері здійснюється органами державного управління, хоча до цього залучаються і неурядові інституції. З іншого боку, вважається, що бюрократичні інститути державного сектору не є настільки успішними в ситуаціях, які вимагають швидкої адаптації до різних умов, а також наданні соціальних послуг різним групам населення, насамперед у наданні тимчасових послуг чи здійсненні недовготривалих проєктів. Тому цим займаються неурядові організації, які ефективно виконують такі завдання. Сьогодні у Польщі розвивається і третій, корпоративний сектор, метою якого є отримання прибутку від надання соціальних послуг. Різні центри для підтримки соціально незахищених громадян створюються саме неурядовими інституціями, що співпрацюють з органами місцевої влади в питаннях надання соціальної допомоги таким громадянам [6, с. 155–156].

Витрати на соціальний захист у Європейському Союзі не є монолітними, а мають поділ на групи, пріоритетність забезпечення яких визначається у кожній державі додатково залежно від потреб. Так, є витрати на охорону здоров'я та допомогу непрацездатним, на випадок хвороби, інвалідності; соціальний захист людей похилого віку, пенсійне забезпечення та реабілітація; соціальна допомога родинам з дітьми у разі втрати годувальника, відпустка по догляду за дітьми, виплати самотнім батькам; допомога безробітним; соціальна допомога малозабезпеченим.

У цьому питанні, як ми бачимо, Україна мало чим відрізняється від країн Європи, маючи приблизно такий самий набір випадків соціальної допомоги. Змінювати або розширювати його немає потреби, необхідно лише оптимізувати виплати, зробити сам механізм надання соціальної допомоги більш дієвим та адресним, зменшити перелік соціальних виплат. Не зайвим було б ретельно проаналізувати результативність соціальних пільг та відмовитись від тих, які не мають значного соціального ефекту. Також значні результати дає широке залучання недержавних громадських, благодійних організацій у роботи системи соціального захисту, надання більших повноважень місцевим громадам та владі, які знайомі з реальним станом соціального сектору. Можна звернутися до європейського досвіду недержавного соціального страхування або, хоча б на перехідному етапі, до змішаної системи, обов'язково надавши державні гарантії.

Натепер ми маємо світ, який швидко змінюється, і це містить певні труднощі у галузі впровадження довгострокових соціальних програм, а саме такі програми дають тривалий, стійкий позитивний результат. Проте мінливість зовнішніх та внутрішніх обставин може бути позитивним чинником, якщо уряд та різноманітні державні і недержавні організації проявлять гнучкість у прийнятті важливих, потрібних рішень у сфері соціального захисту та їх впровадженні, здатність підлаштовуватись під сьогоденну ситуацію. Намагаючись інтегруватись до європейського життя, ми маємо інтегруватись і до складнощів та протиріч цього життя, бути мобільними та приймати рішення, адекватні ситуації, а не ті, які здаються правильними окремим чиновникам. Особливо це стосується сфери зайнятості та допомоги біженцям та переселенцям. Будь-яка нерівність – гендерна, вікова, расова, освітня тощо – може призвести

до зростання нерівності соціальної, збільшення числа маргіналів, безробітних і зрештою призведе до нестабільної та небезпечної політичної та економічної ситуації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, ми бачимо, що Україні, для того щоб наблизитись до рівня соціально орієнтованої країни, необхідно зробити ряд важливих, системних перетворень у всіх галузях, зокрема у соціальній. Необхідно здійснювати заходи щодо скорочення суттєвого розриву рівня життя населення з країнами Європи; продовжувати реформувати систему охорони здоров'я, планомірно впроваджуючи медичне страхування; здійснювати якісні перетворення у системі освіти, наближуючи її до стандартів Болонського процесу; заохочувати населення до вирішення демографічної проблеми; стимулювати створення стабільного, перспективного середнього класу.

Безумовно, європейські стандарти життя населення зокрема та соціальної політики загалом – це ті пріоритети, які треба намагатись втілити у життя найближчим часом, особливо у контексті євроінтеграції. Проте ця проблема є дуже складною, багатокомпонентною та потребує подальшого вивчення, особливо у зв'язку з мінливим зовнішніми та внутрішніми обставинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нагірняк А. Соціально-економічний аспект євроінтеграції України. *Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи: матеріали міжнародної науково-практичної конференції.* Національний університет «Львівська політехніка» [та інші]. Львів : Сорока, 2015. С. 137–142.

2. Садовенко М.М. Соціальна політика ЄС: сучасні виклики та перспективи. *Економічний аналіз.* Т. 27. № 1. Тернопіль, 2017. С. 80–90.

3. Підопригора Л.А. Соціальна політика держави як чинник прискорення євроінтеграційних процесів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право*. Випуск 27. 2015. С. 41–48.

4. Таблиця складена за даними електронного ресурсу: https://uk.wikipedia.org/wiki/.

5. Ярова Л.В. Соціальна політика як чинник забезпечення європейської інтеграції України : автореф. дис… доктора політ. наук. Одеса, 2011. 21 с.

6. Колосовська І. Сучасні підходи у реформуванні соціальної політики держави як регулятора розвитку соціальної сфери. Ефективність державного управління. *Збірник наукових праць ЛРІДУ НАДУ / за заг. ред. член-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева*. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. Вип.43. С.152–158.

РОЗДІЛ 4
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327.7
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.14

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОДКБ В ПРИЗМЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE CSTO IN THE PRISM OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Аслан-Мамедли Айшан Алиф кызы,
преподаватель кафедры дипломатии и современных интеграционных процессов Бакинского государственного университета

Глобальные изменения, произошедшие в 1990-е годы на международной арене, стали прямым следствием распада СССР и окончания холодной войны. Во время распада Советского Союза лидеры государств – членов бывшего Союза обсудили формы политического и военного сотрудничества, результатом которого стало создание 8 декабря 1991 года Содружества Независимых Государств (СНГ) [21]. Лидеры постсоветских государств рассматривали СНГ как синтетический союз и опасались, что бывший Союз, находящийся под контролем России, сохранится именно как новый Союз. Вместе с тем после распада Союза противостояния, конфликты и локальные войны потребовали сохранения военно-политического единства на постсоветском пространстве, что было бы невозможно без участия России.

В статье рассматриваются попытки России усилить с конца второго тысячелетия военно-политические и экономические интеграционные процессы на постсоветском пространстве, отображаются факторы процесса создания при этом военно-политических и экономических интеграционных единиц на постсоветском пространстве и стремления России контролировать это огромное пространство. Контроль России над Южным Кавказом и Центральной Азией как важной частью постсоветского пространства является важным фактором геополитической конкуренции с Западом. Армения, стратегический союзник России, имеет военно-политическое значение, как южный форпост ОДКБ. В этой ситуации Азербайджан, представленный в качестве участника или наблюдателя во всех институтах СНГ, в борьбе за обеспечение территориальной целостности и укрепление своего суверенитета использует ОДКБ как международную платформу, чтобы заявить международному сообществу о сути агрессивной и террористическо-сепаратистской политики Армении.

Ключевые слова: Азербайджан, Россия, ОДКБ, постсоветское пространство, поляризация, интеграция, конфликт, политический анализ, СМИ, коллективная безопасность, геополитическая конкуренция, дипломатия.

Глобальні зміни, що відбулися в 1990-і роки на міжнародній арені, стали прямим наслідком розпаду СРСР і закінчення холодної війни. Під час розпаду Радянського Союзу лідери держав – членів колишнього Союзу обговорили форми політичного і військового співробітництва, результатом якого стало створення 8 грудня 1991 року Співдружності Незалежних Держав (СНД) [21]. Лідери пострадянських держав розглядали СНД як синтетичний союз і побоювалися, що колишній Союз, що знаходиться під контролем Росії, збережеться саме як новий Союз. Разом з тим після розпаду Союзу протистояння, конфлікти і локальні війни зажадали збереження військово-політичної єдності на пострадянському просторі, що було б неможливо без участі Росії.

У статті розглядаються спроби Росії посилити з кінця другого тисячоліття військово-політичні та економічні інтеграційні процеси на пострадянському просторі, відображаються фактори процесу створення при цьому військово-політичних і економічних інтеграційних одиниць на пострадянському просторі і прагнення Росії контролювати цей величезний простір. Контроль Росії над Південним Кавказом та Центральною Азією як важливою частиною пострадянського простору є важливим фактором геополітичної конкуренції з Заходом. Вірменія, стратегічний союзник Росії, має військово-політичне значення як південний форпост ОДКБ. У цій ситуації Азербайджан, представлений як учасник або спостерігач в усіх інститутах СНД, в боротьбі за забезпечення територіальної цілісності та зміцнення свого суверенітету використовує ОДКБ як міжнародну платформу, щоб заявити міжнародній спільноті про суть агресивної і терористично-сепаратистської політики Вірменії.

Ключові слова: Азербайджан, Росія, ОДКБ, пострадянський простір, поляризація, інтеграція, конфлікт, політичний аналіз, ЗМІ, колективна безпека, геополітична конкуренція, дипломатія.

The global changes that took place in the 1990s in the international arena were a direct consequence of the collapse of the USSR and the end of the Cold War. During the collapse of the Soviet Union, the leaders of the member states of the former Union discussed forms of political and military cooperation, which resulted in the creation of the Commonwealth of Independent States (CIS) on December 8, 1991 [21]. The leaders of the post-Soviet states viewed the CIS as a synthetic union and feared that the former Union, which was under Russian control, would survive as a new Union. At the same time,

after the collapse of the Union of Confrontation, conflicts and local wars demanded the preservation of military-political unity in the post-Soviet space, which would have been impossible without the participation of Russia.

The article examines Russia's attempts to strengthen military-political and economic integration processes in the post-Soviet space since the end of the second millennium, reflects the factors of the process of creating military-political and economic integration units in the post-Soviet space and Russia's desire to control this vast space. Russia's control over the South Caucasus and Central Asia as an important part of the post-Soviet space is an important factor in geopolitical competition with the West. Armenia, a strategic ally of Russia, has a military-political significance as the southern outpost of the CSTO. In this situation, Azerbaijan, represented as a participant or observer in all CIS institutions, in the struggle to ensure territorial integrity and strengthen its sovereignty, uses the CSTO as an international platform to declare to the international community about the essence of Armenia's aggressive and terrorist-separatist policy.

In general, Azerbaijan's active participation in the polarization process in the post-Soviet space is aimed primarily at achieving the neutrality of the Collective Security Treaty Organization in the Nagorno-Karabakh conflict led by Russia and Armenia, as the April events of 2016 and the events of autumn 2020 showed. Another example of the attitude of Russia and the CSTO to the conflict is the lack of support from its military-political allies for Armenia's statement at the September 15, 2015 summit in Dushanbe about regular violations of the ceasefire and escalation of tensions on the front line. In the field of regional security, Azerbaijan acts as a guarantor of security and stability in the south of the post-Soviet space; on the other hand, it plays an important role in the energy security of Europe and pursues a balanced policy in the basin of the Caspian and Black Seas and in the territory of the South Caucasus. It provides lasting peace without letting it live the fate of the Middle East.

Key words: Azerbaijan, Russia, CSTO, post-Soviet space, polarization, integration, conflict, political analysis, media, collective security, geopolitical competition, diplomacy.

Актуальность проблемы. Общенациональный лидер Г. Алиев в своих выступлениях и речах на посту главы государства в первые годы независимости подчеркивал следующее: «я выступал и буду выступать против нового Союзного договора, который продвигается Центром. Ни одно суверенное государство не может содержать в себе более одного суверенного государства с соответствующими свободами, полномочиями и функциями. Всем союзным республикам должны быть предоставлены реальные политические и экономические свободы и независимость для возрождения национального государства. Это <...> поможет им развиваться как на двусторонней, так и на многосторонней основе» [2, с. 24].

С конца тысячелетия попытки России усилить военную, политическую и экономическую интеграцию на постсоветском пространстве вызвали серьезную озабоченность на Западе. Обеспокоенность Запада выразила Хиллари Клинтон, которая, будучи госсекретарем США, в интервью журналистам в Дублине в 2012 году сказала следующее: «существует тенденция к ресоветизации региона. Конечно, у него будет другое название. Он будет называться Таможенный союз, Евразийский союз и будет продолжать действовать в том же духе. Но не будем обманываться. Мы знаем, какова цель этого процесса, и пытаемся найти способы его замедлить или предотвратить» [10, с.173]. В этом плане вопросы, выносимые на обсуждение в данной статье, актуальны, в том числе в свете последних событий 2020/2021 годов, связанных с освобождением территорий Азербайджана, захваченных со стороны Армении около 30 лет назад.

Степень исследованности проблемы. Вопросы создания и функционирования различных военно-политических и экономических союзов представляют несомненный научный интерес. Данную проблему изучали не только на постсоветском пространстве, но и в других регионах мира, поскольку речь идет о взаимосвязанных политических процессах на территории как Западной, так и Восточной Европы. События оцениваются как в рамках определенных политических моделей развития, так и на основе анализа реальных фактов, политико-правовой базы и проч. Среди авторов следует указать таких исследователей, как Дж. Беркшир-Миллер – на Западе, В. Семериков, А. Бабаджанов, М. Гусаев, В.Б. Мантусов, Ю.А. Никитина, В.М. Татаринцев, А.В. Фененко – в России, Дж. Абасов, Г. Мамедов, Х. Гусейнова – в Азербайджане, и др. Практика показывает, что появляются новые факторы, делающие вопрос функционирования ОДКБ актуальным, что является предметом исследования в данной статье.

Целью исследования является анализ внешней политики Азербайджана в условиях создания и функционирования ОДКБ. Для этого мы обратились к политико-правовой базе данного процесса, реальным шагам по реализации целей данного военно-политического Союза.

Роль России в постсоветском пространстве. Создание на постсоветском пространстве военно-политических и экономических интеграционных объединений под разными названиями в первую очередь связано с желанием России контролировать это огромное пространство. Усилия России по сохранению своего влияния на постсоветском пространстве тесно связаны с региональными конфликтами и противоречиями. Если обратить внимание на географию конфликтов в СНГ, то можно увидеть, что все они связаны с Россией:

− Армяно-Азербайджанский Нагорно-Карабахский конфликт;

− Российско-Чеченский конфликт на Северном Кавказе;

− Гражданская война в Грузии весной 1992 года;

− Внутренние конфликты в Таджикистане в 1992–1997 гг.;

− Политический кризис в Кыргызстане 2005 года и его последствия – государственный переворот в Кыргызстане в марте 2005 года из серии «цветных революций» США завершился свержением президента Акаева и приходом к власти Курманбека Бакиева;

− «Пятидневная война» между Россией и Грузией в августе 2008 года, отделение Абхазии и Южной Осетии от Грузии;

− Очередной переворот в Кыргызстане в начале апреля 2010 года и создание временного правительства во главе с Розой Отунбаевой;

− Молдавский конфликт и отделение Приднестровья;

− кризис, вызванный обострением российско-украинских отношений с начала нынешнего тысячелетия;

− противоречия и конфликты в русскоязычных странах.

Как известно, Южный Кавказ и Центральная Азия входят в список регионов, которые всегда будут оставаться актуальными во внешнеполитической стратегии России. Представитель политической науки США Пол Гобл обратил внимание на интенсивность геополитической конкуренции в этих регионах и появление «новых игроков» в начале 1990-х годов [3, с. 47]. Из-за своих богатых энергетических ресурсов и геополитического положения для Азербайджана было естественным оказаться в центре этой борьбы. Обратите внимание на следующую информацию в СМИ того времени: “The Washington Post, “USA Today” и другие влиятельные газеты, комментируя визит Ельцина в США, указали, что единственным предметом разногласий между ним и Биллом Клинтоном был Азербайджан» [2, с. 172]. Эта мысль, не требующая дальнейшего объяснения, позволяет четко обозначить контуры постсоветской политики США и России.

Если влияние внешних факторов на формирование военно-политических формирований на постсоветском пространстве требовало принятия мер предосторожности, то при управлении событиями со стороны России под влиянием внутренних факторов ОДКБ трактовалось как шаг во имя коллективной борьбы в случае кризиса. Как мы уже отмечали, под влиянием внутренних конфликтов в Таджикистане в 1992–1997 годах активизировались не только Россия и США, но и Китай, Иран и Пакистан.

Обеспокоенное сложившейся ситуацией, узбекское руководство предприняло ряд шагов по ее предотвращению, в первую очередь, по укреплению границ. В марте 1992 года руководство Узбекистана обратилось к Казахстану, Туркменистану и Кыргызстану, а также к Совету глав государств СНГ с призывом провести встречу на высоком уровне для принятия мер коллективной обороны в зоне конфликта. Договор о коллективной безопасности (ОДКБ), иногда именуемый Ташкентским пактом, был подписан в Ташкенте 15 мая на встрече лидеров семи стран – России, Беларуси, Казахстана, Туркменистана, Таджикистана, Кыргызстана и Армении [16]. Хотя Азербайджан не присоединился к соглашению, он внимательно следил за его деятельностью, используя свою платформу для защиты своих интересов и разоблачения агрессивной политики Республики Армения, с тем, чтобы заручиться политической поддержкой стран СНГ. Хотя конкретная цель ОДКБ была связана с гражданской войной в Таджикистане, стратегическая цель заключалась в предотвращении проникновения каких-либо внешних (натовских) и других центров силы (с юга и юго-востока) в важные геополитические регионы Евразии [20, с. 268]. На саммите стран – членов ОДКБ в Бишкеке в октябре 2000 г. было заявлено, что пространство безопасности будет действовать по трем направлениям – Россия-Беларусь, Россия-Армения и Россия-Центральная Азия.

Как и другие постсоветские государства, Азербайджан проводил соответствующий стратегический курс на обеспечение своей безопасности как на национальном, так и на региональном уровнях. Использование Россией Нагорно-Карабахского конфликта в качестве средства давления вынудило руководство Азербайджана пойти на компромисс, отказавшись от конфронтации, что было единственно возможным вариантом на тот период. Не случайно, что после присоединения Азербайджанской Республики к ОДКБ 24 сентября 1993 года Грузия присоединилась к Союзу обороны 9 декабря 1993 года, а Беларусь – 31 декабря 1993 года в качестве наблюдателей. Другие члены СНГ – Украина, Молдова и Туркменистан – вообще отказались от участия в организации, и вскоре здесь начали проявляться ее негативные последствия. Позже, поскольку Азербайджан и Грузия не были удовлетворены принципами, целями и условиями ОДКБ, обе страны отказались от сотрудничества с организацией и в 1999 г. прекратили свое участие в организации в качестве наблюдателей [19, с. 106–107].

Хотя вскоре Узбекистан пошел на тот же шаг, укрепление позиций России в регионе вынудило ее вернуться в ОДКБ. Эта ситуация потребовала от государств, отказавшихся от участия в ОДКБ, в том числе от Азербайджанской Республики, принять соответствующие меры, чтобы быть в курсе ее деятельности, поэтому наиболее подходящим способом было неформальное участие в мероприятиях ОДКБ. На заседании Совета глав государств СНГ 24 декабря 1993 года общенациональный лидер Гейдар Алиев обратил внимание на

агрессивную политику Армении и сказал, что «... эта республика не только проявляет агрессию против Азербайджанской Республики, но и полностью игнорирует объединяющие нас принципы. Недопустимо, чтобы Армения, член СНГ и участник Договора о коллективной безопасности, допускал агрессию против другого государства, такого же полноправного члена союза, как она, – Азербайджанской Республики» [4].

После того, как Азербайджан стал полноправным членом СНГ и присоединился к соглашению о «коллективной безопасности», он превратил трибуну СНГ в поле дипломатической битвы для разоблачения агрессивной политики Армении. Одним из наиболее серьезных вопросов общественно-политической мысли и внешнеполитической стратегии Азербайджана было то, продолжать ли его участие в Договоре о коллективной безопасности в качестве военно-политического союза для обеспечения национальной безопасности страны. Научно-политический анализ материалов СМИ того времени показывает, что, несмотря на недостатки Договора о коллективной безопасности, отношение к продолжению деятельности Азербайджана в этой организации было неоднозначным. Не случайно в апреле 1999 года правительство Азербайджана отказалось продлить соглашение об ОДКБ еще на пять лет, но неофициально сохранило статус наблюдателя. Наряду с Азербайджаном, Грузия и Узбекистан отказались подписать соглашение и вышли из ОДКБ [11, с. 28].

В целях углубления и дальнейшего развития сотрудничества между сторонами соглашения 7 октября 2002 года на Кишиневском саммите государств-членов (Молдова) был принят новый устав ОДКБ. Согласно уставу, ОДКБ стала международной региональной организацией по ряду причин. После событий 11 сентября 2001 г. в США перенос военной базы США в Киргизию под видом антитеррористической операции против Афганистана и пребывание там до конца 2005 г. начал раздражать Россию [6]. Активизация Россией дипломатических и политических усилий по совершенствованию и развитию ОДКБ и усилению роли организации в поддержании региональной стабильности и безопасности после событий, которые ознаменовали сдвиг приоритетов безопасности в Евразии в начале нового тысячелетия, привела к созданию в сентябре 2003 года Договора о коллективной безопасности. Договор после ратификации парламентами каждой из стран-участниц (Россия, Беларусь, Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Армения) стал организацией (ОДКБ) [18].

В меняющейся международной обстановке первого десятилетия XXI века периодом особой интенсификации сотрудничества между членами ОДКБ считаются 2004–2005 годы. Именно в этот период рост международной преступности, угрозы международного терроризма, вопросы незаконного оборота наркотиков и углубление незаконных торговых и миграционных процессов стали весьма опасными. Как известно, Россия граничит с Азербайджаном на территории 284 км через Дагестан, что само по себе свидетельствует о том, что Азербайджан стал транзитной страной для России [13, с. 25–26]. Вот почему с момента своего создания ОДКБ и ее покровитель Россия сосредоточили внимание на Южном Кавказе и каспийско-черноморском бассейне, а не на региональной безопасности, на судьбе своей региональной политики, направленной на защиту региона от НАТО и влияния Запада. Для этого необходимо было держать государства под единым военно-стратегическим зонтиком.

Основные политические шаги Азербайджана относительно ОДКБ. Изучение и научно-политический анализ материалов, собранных в процессе исследования, позволяет сделать вывод, что Азербайджан не только внимательно следит за процессами поляризации на постсоветском пространстве, но и стремится извлечь выгоду из этого процесса в соответствии с национальными интересами. Не случайно Азербайджан, как и некоторые страны, вне зависимости от того, участвует ли он в дипломатии или нет, всегда участвует в качестве наблюдателя в деятельности интеграционных объединений на постсоветском пространстве и по возможности обнажает суть агрессивной политики Армении. Э. Шахиноглу, один из азербайджанских политологов, председатель исследовательского центра «Атлас», связал успех постсоветской политики азербайджанской дипломатии с предстоящими выборами генсека ОДКБ: «В октябре 2017 года представитель Армении в ОДКБ должен был быть избран генеральным секретарем на ротационной основе, но президент Казахстана Нурсултан Назарбаев не поехал в Ереван из-за «болезни», в результате чего организация отложила выборы генерального секретаря до декабрьского саммита. Президент Беларуси Александр Лукашенко не присутствовал на саммите в Санкт-Петербурге. Выборы генсека были отложены до апрельской встречи (запланированной на 2018 год). Армянские политики и эксперты открыто признают, что Казахстан и Беларусь хотя и являются на словах союзниками Армении в организации, но фактически, и Астана, и Минск являются реальными союзниками Азербайджана и поэтому препятствуют избранию гражданина Армении на пост генерального секретаря организации. Процесс замены генсека ОДКБ Николая Бордюжана на представителя Армении генерала Юрия Хачатурова в соответствии с правилами ротации является показателем престижа

Азербайджанской Республики на постсоветском пространстве [17].

Россия не случайно начала демонстрировать жесткую позицию в отношении происходящего на южных границах постсоветского пространства, стремясь срывать планы Запада, и проводя более взвешенную политику. Западные политологи были правы, отметив, что действия США в Афганистане под прикрытием антитеррористической операции с начала тысячелетия рассматривались Россией как серьезная угроза своим центральноазиатским интересам. Первым из двух условий, создавших реальную основу для сближения России и Ирана, была активизация Запада в регионе Южный Кавказ – Центральная Азия [12, с. 107]. Если правительство США было пассивным при создании ШОС, то с 2001 по 2002 год такая позиция сменилась серьезными наблюдениями. В настоящее время западные политические аналитические центры и политические исследователи открыто заявляют, что ШОС была создана против военно-политических блоков США и Запада [15, с. 16].

В то время, как Россия продолжает проводить военно-политическую интеграцию на постсоветском пространстве, проводя политику нейтральной безопасности на Южном Кавказе, Азербайджан продолжает и расширяет свое партнерство как с Россией, так и с ОДКБ, а также с США и другими странами НАТО. Депутат Парламента Азербайджанской Республики З. Орудж подчеркнул, что «трудно показать такую страну, как Азербайджан, на постсоветском пространстве, где так часто проводятся мероприятия НАТО. Даже Украина и Грузия, которые не скрывают своих попыток вступить в Евроатлантический альянс, в этом смысле отстают от Азербайджана» [9]. С этой точки зрения единственной проблемой для России было ее сотрудничество с Арменией в ее политике на Южном Кавказе и ее всесторонняя военная помощь этой стране. По этой причине Азербайджан отказался присоединиться к российской системе безопасности СНГ и наладил сотрудничество с Турцией и Грузией в связи с созданием Системы безопасности Южного Кавказа. Согласно Соглашению о военно-стратегическом партнерстве между Россией и Арменией 1995 года, 102-я военная база России будет дислоцирована в Армении (Гюмри) на протяжении 25 лет [14, с. 52–53]. Оценивая это как действие, основанное на силе, они считали Россию «инструментом управления регионом», и, на наш взгляд, средством воздействия этого инструмента являются именно региональные конфликты.

В процессе поляризации в СНГ вопросы, связанные с добычей каспийской нефти, распределением долей и определением экспортных маршрутов, становились все более важными, но тонкость этих вопросов заключалась в том, что экономические интересы перевешивали политические интересы. Поддержка и участие Турции, США и ЕС в энергетических проектах создали поляризацию на Южном Кавказе, создав «внешний треугольник» Азербайджана, Турции и США, и «внутренний треугольник», основанный на региональной безопасности в виде Трабзонской декларации 2002 г. (на примере Азербайджана, Грузии и Турции). Против такой поляризации в первую очередь выступили Россия и Иран.

Вооружение Россией Армении, которая стремится вернуть утраченные позиции на Южном Кавказе и планирует включить Азербайджан и Грузию в соглашения о коллективной безопасности и совместной охране границ, вызвало в марте 1997 года крупный скандал, связанный с торговлей оружием. Выяснилось, что Армения получила от России 1 миллиард долларов. Военная техника и боеприпасы на сумму более 1 миллиарда долларов, в том числе 84 танка Т-72, 50 боевых бронированных машин пехоты, 30 аппаратов «Шилка», «Тунгуска», «ОСА», более тысячи «Стрела-2», «Стрела-3», большая часть которых была размещена в Нагорном Карабахе [3, с. 84]. Выступая на заседании Совета глав государств СНГ, Гейдар Алиев проинформировал участников о том, что Россия бесплатно предоставила Армении оружия на сумму 1 миллиард долларов, и попросил объяснений [7].

Политика «нейтралитета» Азербайджана в СНГ не случайно дала ему партнеров в виде ряда государств и привела к конкретным изменениям в позиции России в отношении будущего происходящего конфликта. Эксперты из Stratfor, аналитического центра американской разведки, заявили, что, скорее всего, Баку и Москва уже достигли договоренности о размещении российских миротворцев в Карабахе и постепенном выходе территорий из-под контроля Армении и их возвращении Азербайджану. Это также связано с планом России по укреплению своих южных границ в нынешней сложной международной ситуации. Вместе с тем Армения всегда была против этого.

Политика России в отношении будущего Южного Кавказа привела к новому формату сотрудничества между Азербайджаном, Грузией и Турцией, поскольку министры иностранных дел трех стран в июне 2012 года подписали Трабзонскую декларацию, что означает возрождение системы безопасности Южного Кавказа. Несмотря на искусственные препятствия, созданные российской и армянской дипломатией, в 2013–2017 годах было проведено пять встреч глав государств и правительств Азербайджана, Грузии и Турции, в ходе которых был принят ряд согласованных документов по региональной безопасности. Однако усиление позиций России на Ближнем Востоке

и конфликт между Россией, Турцией и США оставили открытыми ряд вопросов, связанных с общей безопасностью Южного Кавказа [8].

Сосредоточившись на процессах интеграции и поляризации на постсоветском пространстве и придерживаясь политики баланса, азербайджанской дипломатии за прошедший период удалось установить добрососедские отношения с Россией, за которыми с беспокойством следит Армения. По мнению аналитиков, такая ситуация также повлияет на урегулирование Нагорно-Карабахского конфликта в интересах Азербайджана. Общенациональный лидер Гейдар Алиев и президент Азербайджана Ильхам Алиев неоднократно заявляли, что их страна не против двустороннего и многостороннего сотрудничества с Россией и ОДКБ, военно-стратегического партнерства, а против позиции России по армяно-азербайджанскому конфликту вокруг Нагорного Карабаха. Как известно, три члена организации – Казахстан, Кыргызстан и Беларусь – поддерживают территориальную целостность Азербайджана и справедливую позицию Азербайджана по Нагорному Карабаху [1].

Выводы. В целом активное участие Азербайджана в процессе поляризации на постсоветском пространстве направлено, прежде всего, на достижение нейтралитета Организации Договора о коллективной безопасности в Нагорно-Карабахском конфликте во главе с Россией и Арменией, как показали апрельские события 2016 года и события осени 2020 года. Еще один пример отношения России и ОДКБ к конфликту – отсутствие поддержки со стороны ее военно-политических союзников заявления Армении на саммите 15 сентября 2015 года в Душанбе о регулярных нарушениях режима прекращения огня и эскалации напряженности на линии фронта. Таким образом, тот факт, что в итоговые документы и заявления о мероприятии не вошли никакие пункты, защищающие позицию Армении, является показателем внутреннего авторитета Азербайджана [5]. Азербайджан в области региональной безопасности выступает гарантом безопасности и стабильности на юге постсоветского пространства, с другой стороны, играет важную роль в энергетической безопасности Европы и проводит сбалансированную политику в бассейне Каспийского и Черного морей и на территории Южного Кавказа. Он обеспечивает прочный мир, не позволяя жить ему судьбой Ближнего Востока.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Abasov Ceyhun. Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı Ermənistanı qoruya biləcəkmi? // 525-ci qezet, 2017, 6 yanvar
2. Əliyev Heydər. Azərbaycanı dünyaya tanıdır. B.: Azərbaycan nəşr., 1994. 176 s.
3. Hüseynova H. Azərbaycan Avropa inteqrasiya prosesləri sistemində. B.: Hərbi nəşriyyat, 1998. 280 s.
4. Kollektiv təhlükəsizliyə saymamazlıq edən Ermənistan Respublikasıdır // Ayna qəz., 1993, 27 dekabr
5. KTMT-nin Düşənbə sammiti Ermənistana öz yerini göstərdi. Avrasiya qəz., 2015, 15 sentyabr
6. Məmmədov Q. Mərkəzi Asiyada geosiyasi rəqabət ABŞ-ı Bişkekdəki hərbi bazanı bağlamağa vadar edir. Avrasiya qəz., 2005, 18 dekabr
7. Rusiyanın Ermənistana silah satışı ilə bağlı qalmaqal böyüyür // Ayna qəz., 1997, 24 noyabr
8. Türkiyənin Cənubi Qafqaz siyasəti // https://novator.az/
9. Xarici siyasətdə status-kvonun davam etdirilməsi zamanın tələbidir, amma Azərbaycanın maraqları onun dəyişdirilməsini tələb edir // Panorama qəz., 2006, 12 oktyabr
10. Бабаджанов А.Я. Военно-политическое сотрудничество постсоветских государств: Проблема сочетаемости национальных подходов / А.Я. Бабаджанов. Москва : Межд. отношения, 2013. 256 с.
11. Валерий Семериков. Организация Договора о коллективной безопасности – от Договора к Организации. *Международная жизнь*. Июнь, 2017. С. 26–43.
12. Гусаев М. Россия и США на Южном Кавказе: перспективы сотрудничества или соперничества. *Центральная Азия и Кавказ*. 2003. № 1(25), С. 99–115.
13. Мантусов В.Б. Интеграционные процессы в Содружестве Независимых Государств (основные направления развития субрегиональных групп). Монография. Москва : ВОСТОК-ЗАПАД, 2012. 129 с.
14. Мировые реалии и внешняя политика Российской Федерации. *Свободная мысль*, 2006. № 4. С. 51–58.
15. Никитина Ю.А. ОДКБ и ШОС: модели регионализма в сфере безопасности. Монография. Москва : МГИМО, 2009. 200 с.
16. ОДКБ как гарант целостности Центральной Евразии. URL: https://mgimo.ru/about/ news/experts/249558/.
17. Организация Договора о коллективной безопасности пролучила статус наблюдателя в Генеральной Ассамблее. http://www.un.org/Russian /news/fulls torynews.asp? newsЫД =2960,6октября 2004.
18. От договора к организации / https://odkb-csto.org/25years/ История создания, основы деятельности, организационная структура.

19. Татаринцев В.М. Двусторонние отношения России со странами СНГ. Монография. Москва : Восток-Запад, 2011. 264 с.

20. Фененко А.В. Современная история международных отношений: 1991-2016. Учеб. Пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : изд. Аспект Пресс, 2017. 432 с.

21. Устав СНГ, принятый 22 января 1993 года. Независимая газета, 1993, 31 января.

22. Obydenkova, A. (23 November 2010). “Comparative regionalism: Eurasian cooperation and European integration. The case for neofunctionalism?”. Journal of Eurasian Studies. 2 (2): 91.

23. J. Berkshire Miller. The Diplomat. “Russia Launches War Games”. The Diplomat. Archived from the original on 26 September 2011.

УДК 37.015.6
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.15

ФОРМУВАННЯ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ДОРОЖНЬОЇ КАРТИ ДЛЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ЯК ЗАВДАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

FORMATION OF A NEW ROADMAP PARADIGM FOR EDUCATIONAL SPHERE AS A TASK FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Гаращук О.В.,
доктор економічних наук, професор,
начальник відділу комунікацій та міжнародного співробітництва
Державної служби якості освіти України

Куценко В.І.,
доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник відділу природно-техногенної та екологічної безпеки
Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України

У статті подано аналіз сучасних проблем української сфери освіти, здійснений у рамках концептуальних засад сталого розвитку та в контексті входження людства в інформаційну епоху. Зазначене зумовлює те, що у здійсненні процесів сталого розвитку вирішальним стає інтелект і творча праця, які є невід'ємно притаманними людині якостями. Цей момент особливо підкреслює роль і значення людського чинника в умовах сьогодення. Україна, як відомо, конституційно визнана соціальною державою, що передбачає забезпечення в діяльності державних органів влади орієнтації на людину та, відповідно, необхідність досягнення високої якості життя згідно з суспільними запитами. Це своєю чергою має забезпечити формування в державі соціального потенціалу та соціального капіталу належного рівня. Напрями реалізації зазначених завдань у сучасних умовах фактично являють собою нову парадигму дорожньої карти розвитку освітньої сфери. Автори статті розглядають вказану проблематику через розкриття її сутнісних і функціональних аспектів. Поряд із цим виявляються соціальні та економічні проблеми розвитку освіти в сучасних умовах глобалізації та поширення ринкових відносин практично на всі сфери людського життя. Особлива увага приділена питанню формування сучасного фахівця як головного чинника соціально-економічного прогресу, здатного своєю працею забезпечити зростання добробуту населення на засадах сталого розвитку країни. В цьому зв'язку значна увага приділяється висвітленню ключових проблем, притаманних освітньому середовищу та шляхам їх подолання в сучасних умовах. Також висвітлюється питання посилення ролі бізнесу в ресурсному забезпеченні успішного функціонування освітньої сфери з метою підвищення якості освіти, що надається, та підготовки кадрів загалом. В цьому зв'язку наголошується на важливості активізації системи неперервної освіти, що має стимулювати перспективний розвиток виробництва. Таким чином, формування нової дорожньої карти освіти являє собою процес пошуку нових ідей, ефективних методик, які мають зацікавлювати як тих, хто вчиться, так і тих, хто навчає, що сприяє забезпеченню умов для сталого розвитку.

Ключові слова: освітнє середовище, компетентність, конкурентоздатність, нова парадигма, дорожня карта освітньої сфери, ресурсне забезпечення, якість освіти.

The article presents an analysis of modern problems of the Ukrainian education sphere, which is carried out within the framework of the concept of sustainable development and in the context of humanity's entry into the information age. The aforementioned determines that in the implementation of sustainable development processes, intelligence and creative work, which are inherently inherent in humans, become decisive. This moment especially emphasizes the role and importance of the human factor in modern conditions. Ukraine, as you know, is constitutionally a social state, which presupposes the provision of an orientation towards a person in the activities of state authorities and, accordingly, the need to achieve a high quality of life in accordance with public requests. This, in turn, should ensure the formation within the state of the social potential and social capital of the proper level. The directions of the implementation of these tasks in modern conditions actually represent a new paradigm of the roadmap for the development of the educational sphere. The authors of the article consider the specified problems through the disclosure of its essential and functional aspects. Along with this, social and economic problems of the development of education in the modern conditions of globalization and the spread of market relations to practically all spheres of human life are identified. Particular attention is paid to the issue of the formation of a modern specialist as the main factor of socio-economic progress, capable of ensuring the growth of the well-being of the population with his labor on the principles of sustainable development of the country. In this regard, considerable attention is paid to highlighting the key problems inherent in the educational sphere and ways to overcome them in modern conditions. It also highlights the issue of strengthening the role of business in the resource provision of the successful functioning of the educational sphere in order to improve the quality of the education provided, and training of staff in general. In this regard, the importance of intensifying the system of continuing education, which should stimulate the long-term development of production, is emphasized. Thus, the formation of a new education roadmap is a process of finding new ideas, effective methods that should be of interest to both learners and those who teach, which contributes to the conditions for sustainable development.

Key words: educational environment. competence, competitiveness, new paradigm, educational roadmap, resource provision, quality of education.

Освіта – це те, що залишається, коли все, що ти вивчав, – забуте.
Беррес Фредерік Скіннер
Скільки б ти не жив, усе життя слід навчатися.
Луцій Анней Сенека

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Сталий розвиток сьогодні являє собою найперспективнішу світоглядну концепцію для людства [1, с. 12], коли його нормальному існуванню загрожують наслідки надмірного антропогенного навантаження на довкілля. Водночас, як свідчать результати численних досліджень, нині людство увійшло в інформаційну епоху, коли інформація та фахові знання набувають значення виробничого ресурсу. Відповідно, у здійсненні процесів сталого розвитку вирішальним стає інтелект і творча праця, які є іманентно притаманними людській сутності. Цей момент особливо підкреслює роль і значення людського чинника в умовах сьогодення. Адже людина відіграє роль як виробника, так і споживача, перебуваючи в центрі соціально-економічної системи, що зумовлює актуалізацію проблеми соціального прогресу без шкоди для інтересів наступних поколінь у здоровому та безпечному довкіллі, розв'язання якої покликана забезпечити концепція сталого розвитку.

Сферою економічної діяльності, безпосередньо спрямованою на відтворення і розвиток людини як носія та генератора знань, є освіта. Тому розвиток освіти відповідно до вимог сьогодення стає одним із завдань щодо забезпечення сталого розвитку.

Загалом реальна соціально-економічна ситуація в сучасній Україні характеризується зростанням конкуренції на ринку праці, що вимагає від працівників такого освітнього рівня, який забезпечив би його високу конкурентоздатність на ринку праці.

В умовах переходу суспільства до ринкових відносин активно проявляється тенденція щодо подальшого підвищення економічної значимості знань, умінь, навиків, інтелектуального потенціалу. Останній фактично перетворюється на вид капіталу, який стає все більш затребуваним як для самої особистості, так і для виробництва.

Зростає потреба у фахівцях, які володіють різноманітними професійними знаннями та вміннями. Оновлення економіки, створення матеріальних і духовних цінностей, адекватних реаліям XXI століття, зумовлюють потребу в якісно новому працівнику, який є готовий до активного пошуку свого місця в соціально-професійній структурі суспільства.

Практика свідчить, що, приміром, спеціаліст, який вміє успішно використовувати інформаційні технології, є мобільним і конкурентоздатним, а це відіграє важливу роль у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень. Зазначені аспекти розвитку освіти та підготовки кадрів досліджували: А. Берсуцький, Л. Владикіна, С. Вовканич, Б. Гершунський, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, А. Калініна, В. Козак, О. Колинська, А. Новіков, Ю. Савельєв та інші. У роботах вказаних авторів стверджується, що в умовах, коли знання стають основним капіталом, який визначає не лише стан, але й динаміку соціально-економічного розвитку, кожен фахівець має володіти такими якостями, як: конкурентоспроможність, компетентність, здатність чітко організовувати й виконувати свої функціональні обов'язки, відповідальність, ініціативність, здатність організовувати нові напрями в роботі й успішно використовувати в роботі нові методи, а також працездатність, вміння підтримувати контакт з іншими працівниками тощо [2; 3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас наростання кризових явищ в економці та соціальному житті суттєво ускладнює реалізацію завдань сталого розвитку. У цьому зв'язку є надзвичайно важливим збереження людського потенціалу, чого неможливо досягти без наявності в країні освітньої сфери, яка забезпечує надання якісної освіти.

Формування цілей статті (постановка завдання). Тому метою дослідження, представленого в цій статті, є здійснення аналізу сучасних проблем розвитку української освітньої сфери та пошук шляхів їх вирішення, що відповідало б викликам сьогодення, зумовленим необхідністю забезпечення сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягненню характеристик фахівця, що були зазначені вище та які є відповідними вимогам сьогодення, має сприяти формуванню нової дорожньої карти для розвитку освітньої сфери (рис. 1).

Основною функцією дорожньої карти освітньої сфери є підготовка фахівців, здатних забезпечити успішний соціокультурний та економічний розвиток країни. У зазначеному напрямі освітня сфера співпрацює у поєднанні з іншими сферами соціально-економічної діяльності. Останнім часом чітко виявляється тенденція інтеграції основних функціональних систем, зокрема освіти, науки, культури, охорони здоров'я, виробництва тощо (рис. 2).

Освіта виступає основою полікультурного розвитку, яка може забезпечити:

– інформаційну безпеку соціально-економічного розвитку;

– формування здатності оцінювати явища з позиції іншої людини, в тому числі належної до інших культур;

Рис. 1. Схема формування основних функцій дорожньої карти для розвитку освітньої сфери

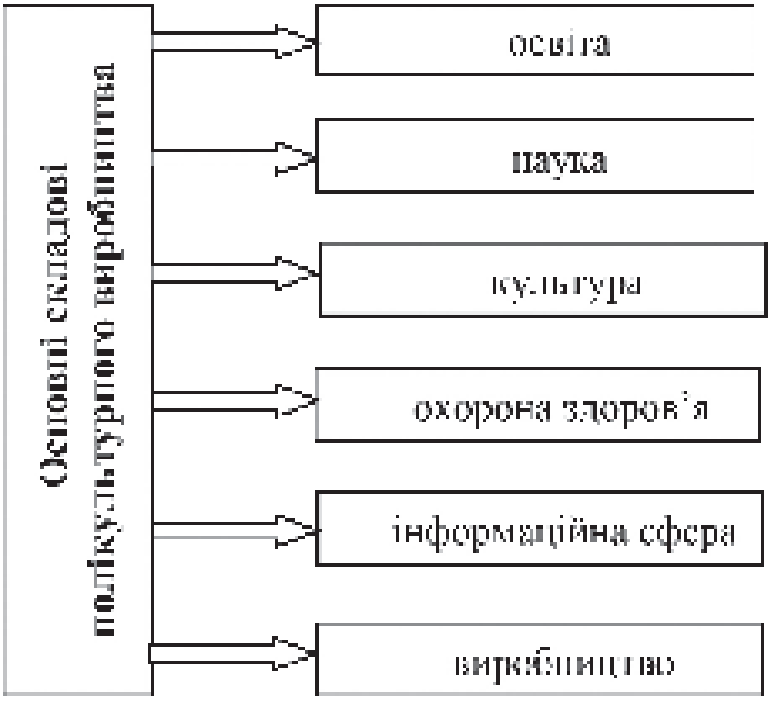

Рис. 2. Взаємозв'язок категорій полікультурної діяльності

– розвиток полікультурного середовища, що передбачає свободу культурного самовизначення майбутнього спеціаліста та збагачення його особистості тощо.

Наразі практично в усьому світі стоїть завдання підвищити роль освіти в забезпеченні економічного, технічного та соціального розвитку. Адже криза в соціально-економічному розвитку, що у тому числі пов'язана з епідемією коронавірусу, зумовлює кризову ситуацію й у сфері освіти. Остання зумовлюється масштабами, структурою, організацією національної системи освіти [4; 5].

Зміни, що відбуваються останнім часом в освітній сфері, потребують перегляду наукових основ, парадигми її розвитку. Наразі перед освітою стоїть завдання – вироблення нової парадигми дорожньої карти, основу якої складала б сукупність образів,

адекватних сучасній картині світу, здатних подолати негативні ризики. Це потребує:

− значного науково-педагогічного потенціалу;

− адекватну інтелектуальну та кадрову підтримку інноваційної економіки;

− необхідного технологічного розвитку, який забезпечив би здійснення модернізації освітньої сфери, сприяв би успішному виконанню освітніх функцій.

Відомо, що в умовах формування ринкових відносин освітня сфера набуває нових функцій, серед яких орієнтація на виживання, на забезпечення розвитку людства та екологічна, відповідно до якої акцент робиться на забезпеченні збереження біосфери, природи загалом. Ця функція, як і попередня, має спрямованість на майбутнє.

Водночас людська індивідуальність виступає як основа суспільних зв'язків людей. Це, на наш погляд, зумовлено тим, що складність і різноманіття загроз, виникаючих перед суспільством, вимагає індивідуальної ініціативи та індивідуального різноманіття.

Все зазначене позитивно впливає на ефективність оновлення та примноження інтелектуального капіталу. При цьому ефективність визначається рівнем інтеграції інтелектуальних технологій трансфера знань в освітній та дослідницький складники.

Як відмічалось вище, виконуючи свою основну функцію, освітня сфера здійснює передачу нових знань, забезпечує розвиток нових умінь і навиків, а також виконує виховну функцію. Остання пов'язана із загальнолюдськими цінностями та гуманітарним простором як суспільства, так і освітньої сфери. Зазначений простір суспільства знаходиться в становленні та подоланні принципів формування традиційного суспільства [6; 7].

Гуманітарний простір, гуманітаризація освіти задають духовну направленість освітнього та виховного процесів. Як було зазначено вище, нова парадигма дорожньої карти для освітньої сфери передбачає підготовку фахівців із новим стилем мислення. І тут важливу роль у цьому аспекті відіграє освітнє середовище, яке ми розглядаємо як сукупність умов, що впливають на саморозвиток людини та дозволяють розглядати саму людину як представника зазначеного середовища і суб'єкта взаємодії. Середовище розкривається через такі категорії, як простір, оточення, умови.

Як свідчить практика, сучасне виробництво потребує конкурентоздатних фахівців, що мають володіти не лише фаховими знаннями, але і навиками дослідницької діяльності. Цьому сприяє інформатизація суспільства й освітньої сфери. Важливо зазначити, що інформатизація являє собою важливий компонент глобальної стратегії переходу на нову цивілізаційну парадигму дорожньої карти освітньої сфери. Це одна з ключових умов успішної підготовки конкурентоздатних фахівців. Забезпеченню вказаного сприяє сучасна ресурсна база, зокрема електронні освітні ресурси, Інтернет-ресурси нового покоління тощо. Останні наразі широко використовуються в процесі навчання та виховання.

Інтелектуальні інформаційні технології впроваджуються в усі сфери освітньої діяльності. Адже це найбільш перспективна і маюча найшвидший розвиток наукова (теоретична і прикладна) галузь інформатики та комп'ютерних технологій. Активне використання останніх у вищих навчальних закладах дозволяє успішно реалізовувати стратегічний вектор розвитку, який включає стратегічну систему, спрямовану на створення нового інтелектуального продукту (знань, технологій) в результаті діяльності викладачів і студентів – активних суб'єктів освітньо-виховного процесу, що являє собою системоутворюючий бізнес-процес навчального закладу [8].

В цьому контексті пріоритетним напрямом розвитку такої ланки освітньої системи, як вища освіта, є технологізація трансфера знань і технологій в інформаційному просторі з метою отримання нових знань та їх упровадження у практику. Це потребує формування єдиного інформаційного науково-освітнього простору, що акумулює інформаційні ресурси.

Дорожня карта освітньої сфери передбачає трансфер знань, технологій, ідей, норм і цінностей, що являє собою цілеспрямований процес перенесення з одного середовища в інше результатів діяльності. А це, в свою чергу, сприяє здійсненню підготовки компетентних фахівців. Адже професійна компетентність випускника вищого навчального закладу характеризується:

– інтегральною якістю особистості фахівця;

– результатом професійної підготовки і професійним становленням, зокрема в процесі навчання та виховання;

– сформованою професійною компетентністю, що зумовлюється діями як загальних, так і особливих вимог до професії. При цьому сутність і структура визначаються сформованістю у випускника вишу комплексу якостей, що відповідають вимогам цілей, завданням і характеру певної професійної праці.

Професійна компетентність випускника – це базова інтеграційна якість особистості, що виявляється у високому рівні професіоналізму, здатності до ефективного виконання відповідних професійних завдань і зобов'язань відповідно до функціонального призначення галузей.

У той же час освітні програми нерідко відстають від динамічно змінюваних потреб суспільства. Наразі кількість випускників завелика, а якість не влаштовує роботодавців. Механізм удосконалення

системи роботи вищих навчальних закладів, підготовки кадрів потребує активного впровадження освітніх стандартів. Останні, як відомо, мають періодично переглядатись, щоб досягти якісних освітніх послуг. Цьому має сприяти:

– орієнтація розвитку освіти на потреби економіки та суспільства;

– опора в навчанні на мультимедійність, Інтернет, інші види цифрових комунікацій;

– залучення до викладання у вищих навчальних закладах іноземних фахівців.

Підвищенню якості освіти, як свідчить досвід США та багатьох європейських країн, сприяють тісні зв'язки освітньої сфери з бізнесом не лише через участь останніх у фінансовому забезпеченні закладів освіти. Приміром, у вищезазначених країнах співробітники вищих навчальних закладів виступають консультантами працівників фірм. Також представники комерційних підприємств здійснюють наукову та дослідницьку діяльність у закладах вищої освіти, спільно з представниками вишів. Поряд із тим відбувається проходження студентами практики на підприємствах, забезпечується інтеграція студентів і викладачів під час вироблення відповідних послуг, а також має місце активний розвиток благодійництва.

Останнє особливо поширено у США. Так, маючий світову відомість Б. Гейтс створив міжнародний благодійний фонд, за рахунок якого забезпечується фінансування різноманітних проєктів у сфері освіти, а один з найбільших у світі інвесторів У. Баффет передав у зазначений фонд 37 млрд дол.

В Україні, попри те, що швидкими темпами зростає кількість мільйонерів і мільярдерів, серед них, на жаль, відсутні українські Дж. Сороси, У. Баффети, Б. Гейтси. Однією з причин цього, на наш погляд, є те, що у нашій країні не почесно бути філантропом.

Водночас в Україні процвітає корупція, в тому числі в освітній сфері, що стало однією із загроз економічному, технологічному, інтелектуальному потенціалу духовно-морального розвитку країни та причиною низької якості освіти. Скажімо, у середній школі досить поширеними є великі неофіційні витрати – кошти, що направляються батьками учнів на охорону шкільних приміщень та безпеку школярів; прибирання як шкільних приміщень, так і їхніх прибудинкових територій; технічне оснащення та ремонт шкільних і класних приміщень тощо.

Серед основних причин корупції в освітній сфері – низький рівень оплати праці педагогічних працівників. Через це в освітній сфері фактично неможливо здійснити залучення висококваліфікованих працівників. А без цього, як свідчить практика, в навчальних закладах не вдасться створити сучасні навчальні та наукові лабораторії, сформувати наукові школи; практично неможливо конкурувати з країнами, які досягли значних успіхів як у подоланні корупції, так і в забезпеченні високої якості освітніх послуг і підготовці кадрів.

Низький рівень оплати праці в освітній сфері є не лише однією з причин корупції в цій сфері, але і не забезпечує раціональне, ефективне використання кадрового потенціалу. Для порівняння зазначимо, що середній дохід, наприклад, професора країн Європейського Союзу становить 60–80 тис. дол. на рік, у США – 80–120 тис., а в Україні – 4–5 тис. Світова практика свідчить, що за такого рівня оплати праці викладачі українських закладів вищої освіти змушені шукати додаткового заробітку, викладаючи максимальну кількість дисциплін, нерідко далеких за своїм змістом від фахової підготовки викладача, що, безперечно, негативно позначається на якості підготовки кадрів, а також освітніх послуг загалом.

До речі, на необхідності посилення боротьби з корупцією в освітній сфері вказується в документах ЮНЕСКО. В них зазначається необхідність розробки для цього чіткої системи норм і інструментів щодо виділення й розподілу засобів вдосконалення системи загального контролю витрачення ресурсів.

Ще однім напрямом, якому має надаватись у закладах вищої освіти велика увага, є її гуманізація, що сприяє реалізації принципу людиноорієнтованої освіти; дозволяє майбутньому фахівцю сформувати необхідну кількість особистих якостей, які допоможуть йому вільно орієнтуватись та адаптуватись у динамічно змінюваному соціумі; сприяє максимальному використанню потенціалу професійного мікросередовища.

Все це своєю чергою потребує розробки відповідних стандартів та їх дотримання в процесі здійснення освітньої діяльності; прийняття ключових принципів соціального обслуговування (приватності, самоповаги, права, автономії, вибору, рівності, можливості); визначення кінцевих результатів освітнього процесу [9].

Успішному формуванню нової парадигми дорожньої карти для розвитку освітньої сфери сприяє інтеграція, тісна співпраця освітнього процесу та практики, навчальних закладів і бізнесу; хоча в Україні останній ще недостатньо усвідомлює свою соціальну відповідальність та зацікавленість у розвитку освіти в цілому і вищої зокрема. Разом із тим не слід забувати, що головна мета бізнесу – нарощування власного капіталу, а не здійснення соціально-культурної, інтелектуальної місії освітніх закладів. Тому необхідно шукати шляхи підвищення ролі бізнесу у розробці та реалізації дорожньої карти для освітньої сфери. Серед них, як видається, можуть бути наступні:

– встановлення замовлень, зокрема закладам вищої освіти, на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів;

– організація проходження на підприємстві виробничої та переддипломної практики студентами вищих навчальних закладів;

– участь працівників бізнесу у формуванні тематики дипломних робіт;

– створення на підприємствах великого бізнесу навчальних кафедр закладів вищої освіти та їх філій;

– надання допомоги закладам освіти підприємствами щодо оснащення навчальних і наукових лабораторій сучасним обладнанням;

– упровадження інноваційних розробок закладів вищої освіти у виробничій діяльності підприємств;

– підтримка бізнесом необхідних для виробництва, в рамках господарсько-договірних відносин, розробок, здійснюваних у закладах освіти;

– активна участь працівників бізнесових структур у роботі вчених рад вищих навчальних закладів [10].

– створення виробничими підприємствами спільних із вищими навчальними закладами інноваційних структур, науково-інноваційних комплексів тощо.

Отже, в нових економічних умовах украй важливим є ефективне використання системи взаємовигідних партнерських відносин між освітньою сферою і бізнесом, створення так званих корпоративних вищих закладів освіти. Тим самим, участь підприємств у покращенні навчально-наукового обладнання закладів вищої освіти дозволяє:

− активізувати у вищих закладах освіти дослідницьку діяльність та участь студентів у пошукових групах;

− посилити розвиток у майбутніх фахівців інтелекту і творчих здібностей;

− постійно розширювати інтелектуальні горизонти студентської молоді тощо.

Перспективний розвиток виробництва, зрозуміло, потребує активізації системи неперервної освіти, що передбачає забезпечення єдності – організаційної та змістовної, для всіх ланок освіти, спільно і скоординовано вирішуючи усі назрілі завдання; а також забезпечення загальноосвітньої та професійної підготовки й виховання з урахуванням актуальних перспективних потреб економіки та суспільства. Адже, як зазначає Б. Гершунський, неперервна освіта сприяє розвитку особистості, підвищенню освітнього рівня населення, його компетентності тощо [11; 12].

До речі, ідея неперервної освіти була висунута ще Аристотелем і Платоном, які бачили в людині члена суспільства, громадянина держави, різнобічно розвинену гармонійну особистість. Велику увагу розвитку неперервної освіти надавав і Я.А. Коменський, який підкреслював необхідність виховання і самовдосконалення людини протягом усього життя, розглядаючи неперервну освіту як засіб досягнення соціальної гармонії.

Неперервна освіта загалом має забезпечувати:

− спадковість освітніх стандартів, програм різних рівнів загальної та професійної освіти;

− можливість тимчасового припинення та відновлення навчання, а також зміни його форми, вибору індивідуальної освітньої траєкторії, підвищення кваліфікації, перепідготовки з метою підтримання як високого рівня загальної освіти, так і професійної конкурентоздатності відповідно до запиту ринку праці;

− відсутність тупикових освітніх програм, навчальних закладів, напрямів і видів освіти, що не дають можливостей для продовження навчання.

Потреба в неперервній освіті зумовлена перш за все постійним оновленням знань та необхідністю їх застосування у конкретних умовах, важливістю оволодіння навиками орієнтування в величезних обсягах нової інформації, готовністю вирішувати задачі зі знанням справи тощо.

Все це сприяє формуванню фахівця, який не лише розуміє сутність проблеми, але й успішно вирішує її практично, при цьому із багатьох рішень може обирати найоптимальніше. Вказаному, на наш погляд, сприяють такі ознаки фахівця, як мобільність його знань та гнучкість останніх, а також критичність його мислення. Відповідно, конкурентоздатність випускника, зокрема вищого навчального закладу, являє собою результат інтеграцій його професійної, соціальної та особистісної компетентності, що дозволяє означеному випускнику витримувати конкуренцію на ринках праці, бути конкурентоспроможним. А це загалом має сприяти зростанню добробуту населення, у тому числі за рахунок формування конкурентоздатності країни, оскільки останнє безпосередньо залежить від конкурентоспроможності як кожного працівника, так і суспільства загалом [13].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, необхідність у конкурентоспроможних мобільних спеціалістах диктує потребу у підготовці фахівця, сутність якого асоціюється з успіхом як у професійній, так і в особистій сферах. Наразі головним є не просто знати та володіти необхідною інформацією, а знати, як і де можна віднайти необхідні знання та вміти знаходити шляхи їх пошуку. Жан-Жак Руссо ще у XVIII ст. стверджував, що головним завданням учителя є «не дати знання, а навчити учня їх здобувати». Для цього необхідно забезпечити реалізацію на ринку освітніх послуг таких чинників, як:

− гостра зацікавленість у потребах усіх галузей у висококваліфікованих професійно компетентних працівниках саме того профілю, в якому є необхідність;

− конкуренція працівників, яка висуває вимоги не до отриманої освіти, а до кваліфікації, що відображається в реальних знаннях, уміннях і навичках та інших якостях особистості;

– нові взаємовідносини професійної освіти з наукою, зокрема з економічною та педагогічною.

Наявність цих особливостей ринку освітніх послуг зумовлюють корінні зміни у сфері освіти, зокрема:

– підвищення ролі гнучких і динамічних освітніх структур;

– перегляд системи критеріїв оцінки особистісних і професійних якостей випускників на всіх ступенях освіти, а також системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації викладацьких кадрів;

– акцентування уваги на гуманітарних аспектах освіти, які зокрема формують у людини особливо важливі в ринкових умовах якості (відповідальність, професіоналізм, ініціатива, професійна мобільність тощо).

Іншими словами, формування нової дорожньої карти освіти постійно перебуває у пошуках нових ідей, ефективних методик, які мають бути також цікавими як для тих, хто вчиться, так і для тих, хто вчить. А все це сприяє забезпеченню в країні сталого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Суспільний вектор сталого розвитку (питання теорії та практики): монографія / В.І. Куценко та ін. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2013. 336 с.

2. Берсуцький А.Я., Каменська О.О. Людський капітал та його роль в системі стратегічного розвитку промислового підприємництва. *Вісник економічної науки України.* 2014. № 3(27). С. 3–7.

3. Владыкина Л.Б. Человеческий капитал предприятия. *Экономические науки*. 2009. № 12. С. 210–214.

4. Климов С.М. Интеллектуальные ресурсы организации. Санкт-Петербург : Знание, 2000. 199 с.

5. Wiig K.M., Comprehensive knowledge management. Working Paper. Knowledge Research Institute, Inc., 1999. URL: http://www.krii.com/downloads/comprehensive_km.pdf (дата звернення 9.07.2021).

6. Куценко В.І. Модернізація соціальної сфери як основа поліпшення життя. *Продуктивні сили і регіональна економіка.* Зб. наук. праць у двох частинах. Київ, 2009. Ч. І. С. 13–21.

7. Концепція соціальної ринкової економіки: головні засади, досвід та нові завдання. Бонн : Фонд Конрада Аденауера, 1999. 33 с.

8. Соловська Л.В., Липчанський В.О. Людські ресурси сьогодні: проблеми та перспективи. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. Київ, 2007. Т. 1, ч. 2. С. 721–724.

9. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. *Высшее образование сегодня.* 2003. № 5. С. 34–42.

10. Клименко Н.Ю. Социально-педагогическая компетентность – необходимая составляющая профессиональной деятельности каждого современного специалиста. *Социальная педагогика в России.* 2008. № 1. С. 65–69.

11. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века: учебное пособие для самообразования. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Педагогическое общество России, 2002. 512 с.

12. Новиков П.Н. Движение к непрерывному профессиональному и профессионально-педагогическому образованию. *Образование и наука. Будущее в ретроспективе*: научно-методический сборник. Екатеринбург, 2005. С. 76–79.

13. Корнейченко Н.В. Конкурентоспособность специалиста в условиях рынка труда. *Высшее образование сегодня.* 2008. № 10. С. 72–74.

УДК 327-027.511(73)«19/20»
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.16

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ФАКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США

GLOBALIZATION AS A GEOPOLITICAL FACTOR OF FOREIGN POLICY OF USA

Петрінко В.С.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Статтю присвячено актуальній тематиці у сфері глобалізації та геополітики, зокрема Сполученим Штатам Америки як суб'єкту «номер один» світової політики.

У викладі основного матеріалу дослідження аналізується всесвітній процес глобалізації та зовнішня політика США в XX – початку XXI ст. У статті глобалізація розглядається як перемога й панування американських цінностей, що забезпечуються та підтримуються суспільною дихотомією, котра проявляється в поєднанні системи неоліберальної економічної практики та програми політичної демократизації, які вийшли за межі геопростору США. Поширення американською державою ліберально-демократичних цінностей по всьому світу призводить до того, що вони стають загальносвітовими та зумовлюють сьогодні життя людей у багатьох регіонах планети. Проведення глобальної демократизації та поширення ідеології лібералізму стали одними із проявів загальносвітового процесу глобалізації та відповідають нинішнім імперіалістичним інтересам США, котрі зацікавлені у політичній та ідеологічній експансії. Сприяння Америкою процесу демократизації суспільств і поширенню ліберальної ідеології як призводить до посилення глобалізації, так і робить її різноплановою. Економічна, політична, ідеологічна, культурна, соціальна, а останнім часом і військова глобалізація стали знаряддям зовнішньої політики Сполучених Штатів у процесі американізації планетарного геопростору.

Насамкінець автор доходить висновку, що Сполучені Штати у світі проводять імперську зовнішню політику, будуючи власну імперію залежних «держав», використовуючи в цьому всесвітній процес глобалізації. Глобалізація й зовнішня політика США – процеси взаємопов'язані. Сама глобалізація в усіх її різновидах відбувається в рамках імперіалістичних інтересів Америки. Глобалізація є інструментом американської геополітики, новітньою формою колоніалізму супердержави.

Ключові слова: глобалізація, геополітика, зовнішня політика, імперський інтерес, політична глобалізація, економічна глобалізація, ідеологічна глобалізація, культурна глобалізація, взаємозв'язок, США.

The article is devoted to topical issues in the field of globalization and geopolitics, in particular to the United States of America as the "number one" actor of world politics.

The main material of the study analyzes the world process of globalization and US foreign policy in the XX – early XXI centuries. In the article, globalization is seen as the victory and domination of American values, provided and supported by a social dichotomy, which is manifested in the combination of a system of neoliberal economic practices and programs of political democratization that go beyond US geographical space. The spreading of liberal-democratic values by the American state around the world leads to the fact that they are becoming global and determine the lives of people in many parts of the world today. Carrying out global democratization and spreading the ideology of liberalism have become one of the manifestations of the world process of globalization and correspond to the current imperialist interests of the United States, which are interested in political and ideological expansion. America's assistance in the process of democratization of societies and the spreading of liberal ideology leads to the strengthening of globalization itself and makes it multifaceted. Economic, political, ideological, cultural, social, and, more recently, military globalization have become instruments of United States foreign policy in the process of Americanization of planetary geographical space.

The author concludes that the United States pursues an imperial policy in the world, building its own empire of dependent "states", using for this aim the process of globalization. Globalization and US foreign policy are interrelated processes. Globalization itself, in all its forms, takes place within the framework of the imperialist interests of the United States. Globalization is an instrument of American geopolitics, the latest form of the superpower colonialism.

Key words: globalization, geopolitics, foreign policy, imperial interest, political globalization, economic globalization, ideological globalization, cultural globalization, relationship, USA.

Постановка проблеми. На зміну попереднім широкомасштабним захопленням геопростору прийшла нова форма геополітичного підпорядкування територій – глобалізація. Цей нинішній загальносвітовий процес, що розпочався у фінансово-економічній сфері, все більше переходить у політичну сферу, де під впливом ліберальної політичної ідеології формується світова політика. Ще в стародавні часи, коли людина вийшла за межі власної замкнутої ойкумени, були створені перші імперії, що спрямовувалися до формування «всесвітньої» імперії, чи то військово-політичним шляхом, чи то економічним. Ця імперська інтеграція проходить через усю історію людства та доходить до сьогодення у вигляді тієї ж таки глобалізації. Однак внутрішній потяг до панування нікуди не зник. «Імперіалістична воля є завжди воля до світового існування. Через боротьбу, через розбрат імперіалізм усе-таки сприяє об'єднанню людства» – писав свого часу Микола Бердяєв

[1, с. 119]. У другій половині XX ст. та на початку XXI ст. імперіалістична воля до світового панування особливо проявилася в лідера західного світу – Сполучених Штатів Америки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розуміння сутності глобалізації, започаткованої ще дослідженнями Т. Левітта і Р. Робертсона в кінці XX ст., в різних її проявах займалась значна кількість учених. Так, серед іноземних західних авторів, які досліджували питання глобалізації у контексті політичних перетворень у світі й державах, слід виділити Б. Андерсона, З. Бжезінського, У. Бека, Д. Белла, Е. Гелнера, Т. Лоуі, М. Маршалла.

Серед численних досліджень російських науковців, що займались процесами глобалізації, можна виділити таких авторів, як Е.А. Азроянц, Б.А. Богомолов, А.П. Бутенко, А.Г. Володін і Г.К. Широков, В.А. Михайлов і В.С. Буянов, В. Дахін, Г.Г. Дилигенський, Г.А. Зюганов, В.Л. Іноземцев, Карапетян Л.М., Кастельс М., Клименко А.Ф., Койчуєв Т., Косолапов Н.А., В. Кузнєцов, А.І. Неклесса, Н. Петров, Н. Симонія, В.І. Спирідонова, Г.А. Трофименко, А.І. Уткін, Г.С. Хозін, М.А. Чешков та інші російські автори, посилання на яких буде в тексті статті.

Дослідженням проблем глобалізаційних процесів, імперської політики й американського гегемонізму займалися такі українські вчені: Р. Войтович, А.Г. Гольцов, А.І. Кудряченко, Т.О. Кулінич, А.Є. Лясота, О.В. Матвєєв, Г.В. Миськів, С.І. Мошковська, С. Наумкін, М.О. Патлая, І.О. Поліщук, Ф.М. Рудич, В.М. Співак, Є.М. Суліма, В.О. Храмов, О.А. Шевчук, М.А. Шепєлєв, С.О. Шергін [2].

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідження взаємозв'язку геополітичного виміру світового глобалізаційного процесу із зовнішньою політикою США.

Для вирішення означеної мети даного наукового пошуку перш за все потрібно конкретизувати поняття «глобалізація» та її типів відповідно до поставленої мети; проаналізувати поняття «імперіалізм» та «імперська політика» Сполучених Штатів у поєднанні з процесами глобалізації в XX – на початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після появи в 1983 р. самого терміну «глобалізація», вжитого Т. Левітом у статті «Глобалізація ринків» у журналі «Гарвард бізнес ревю», яким він позначив злиття ринків окремих продуктів, що вироблялися окремими корпораціями, розпочалися наукові дослідження цього суспільно-політичного й економічного процесу, який охопив усю планету. Так, у 1992 р. Р. Робертсон оприлюднив власну концепцію глобалізації [3, р. 173–175]. Починаючи з 90-их рр. XX ст. термін «глобалізація» набув широкого розповсюдження в науковій літературі, що своєю чергою наповнило його багатьма варіантами змісту.

Натепер вчені розуміють процес глобалізації як: 1) інтенсифікацію транскордонних економічних, політичних, соціальних і культурних зв'язків; 2) історичний період (чи епоху), який настав після завершення холодної війни; 3) трансформацію світової економіки, що спрямовується анархією фінансових ринків; 4) тріумф американської системи цінностей, який забезпечується комбінацією неоліберальної економічної програми з програмою політичної демократизації; 5) ортодоксальну ідеологію, що настоює на логічній і неминучій кульмінації сильних тенденцій працюючого ринку; 6) технологічну революцію; 7) нездатність національних держав впоратися з глобальними проблемами, котрі потребують глобальних рішень [4, с. 154–155]. Зазначимо, що нас у цьому дослідженні цікавить саме четвертий варіант розуміння глобалізації як тріумф американських цінностей, забезпечених поєднанням системи неоліберальної економічної практики та програмою політичної демократизації. Реалізація цих складників давно вже вийшла за межі геоторії Сполучених Штатів.

Ретроспектива всієї історії зовнішньої політики США характеризується агресивністю західного експансіонізму держави-хижака. Так, уже на кінець XVIII ст. перший президент США Джордж Вашингтон назвав молоду республіку «імперією, що піднімається», а Р. Елстайн констатував той факт, що Сполучені Штати «зародилися як імперія по самій своїй суті, імперська держава, що розширюється» [5, с. 91–92]. Ця тенденція до розширення американської держави поступово трансформувалася й у сутність поняття «глобалізація» як процесу розширення взаємозв'язків і взаємозалежності у системі взаємодій «людина – держава – суспільство – регіони світу» [6, с. 27] та розширення зв'язків між регіонами світу [7, с. 107] до такого рівня, на якому стає можливим створення уніфікованого світового правопорядку та світових органів економічного і політичного управління [8, с. 398]. Це поступова трансформація світу в єдину планетарну зону, де, по суті, безперешкодно будуть переміщуватися капітали, товари, послуги, люди, будуть розповсюджуватися ліберально-демократичні ідеї та розвиватимуться глобальні політичні й економічні інститути управління світом.

Крім того, відповідно до Концепції глобальних процесів глобалізація є процесом становлення імперії нового типу, що передбачає світове панування та функціонування апарату всесвітнього управління [9, с. 3]. Такою імперією нового типу у світі, після падіння соціалістичного табору, очолюваного СРСР, стали Сполучені Штати Америки, які стали наддержавою та гегемоном світової політики в кінці XX – початку XXI ст. Домінуючи

в економічній, військовій, технологічній, космічній, інформаційній, культурній сферах суспільного життя, ця країна стала головним провідником процесу глобалізації у світовому масштабі, що в дійсності є вестернізацією, тобто американізацією планетарного геопростору.

Поширюючи у світі ідеї ліберальної демократії, парламентаризму, західних зразків побудови держави (наприклад, політичні системи багатьох латиноамериканських країн ідентичні політичній системі США) та владних відносин, федералізму, розвитку та посилення інтеграційних процесів, Сполучені Штати проводять політичну глобалізацію. Вона осмислюється з такими поняттями, як всесвітнє демократичне правління, світове громадянське суспільство, загальні правові принципи і норми [10, с. 107]. У політичній і особливо в економічній сфері глобалізація найбільше проявляється у зростанні інтеграційних процесів [11, с. 4] і утворює середовище, в якому діють держави [12, с. 18], серед яких беззаперечним лідером є США. Саме нинішня політична глобалізація характеризується домінуванням Сполучених Штатів та існуванням мережі урядових і неурядових зв'язків [13, с. 62].

Крім політичної глобалізації, США є послідовним провідником у світі також і ідеологічної та культурної глобалізації. Оскільки ідеологічна глобалізація представляє собою поширення по всій земній кулі універсальних ідеологій, ідей і цінностей, то, на думку багатьох науковців, пануючою на сучасному етапі людського розвитку стає ідеологія лібералізму, з її ідеями, цінностями, принципами та постулатами [7, с. 107]. А що ж стосується культурної глобалізації, то це процес виникнення та поширення «світової культури», котра ототожнюється з масовою культурою і в першу чергу з американською (наприклад, кіноіндустрія Голлівуду, поп-зірки шоу-бізнесу тощо). Цей тип глобалізації проявляється в культурній експансії Заходу, що включає активне поширення масової культури по цілому світу [14, с. 12; 13, с. 122].

Що ж стосується економічної глобалізації, то вона визначається як виникнення глобальної економіки, в якій національні економіки є взаємозалежними та об'єднаними, а межі національних економік не є важливими. Вона означає посилення інтеграції країн світу та їхніх економік, стирання національних кордонів, інтенсивні масові міграції, розвиток глобальної ринкової економіки, зростання кількості та впливу транснаціональних корпорацій (ТНК), створення широкої розгалуженої банківської та фондової системи світу. Для неї характерні: значне зростання транскордонного руху товарів, послуг, капіталу й інтенсифікація обміну інформацією і технологіями. Економічна глобалізація формує матеріальний базис для розвитку всіх інших її типів [13, с. 57; 16, с. 14].

Глобалізація як процес сама по собі не існує. Процесом завжди хтось керує, управляє. Тому використання Сполученими Штатами, як домінуючої країни у світі, глобалізації у вигляді «ширми», прикриття для своїх вузькоегоїстичних інтересів щодо проведення фактично імперської зовнішньої політики по відношенню до слабкіших держав є звичним протягом усього періоду XIX – початку XXI ст. Чому саме імперської зовнішньої політики? Та тому, що, виходячи з етимології самого поняття «імперіалізм» або «імперська геополітика», – «це експансіоністська політична могутня держава, що спрямована на розширення сфери свого політичного, економічного, культурного панування у світовому геопросторі чи значній його частині. Така політика полягає у встановленні прямого (формального) чи латентного (неформального) контролю над іншими країнами. Внутрішня імперська геополітика спрямована на забезпечення політичного, економічного, культурного панування «центру» над регіонами, а в окремих випадках – титульної нації над іншими етнічними спільнотами» [8, с. 462–464].

Імперіалізм – це політика держави, що спрямована на: 1) підпорядкування власним потребам інших держав; 2) здійснення глобального чи регіонального політичного, економічного, ідеологічного та культурного впливів; 3) розширення впливу на країни та регіони світу через встановлення контролю над ними; 4) втручання у внутрішні справи інших держав [17; 18].

У цілому ж як історія зовнішньої політики, так і сучасна геополітика США цілком відповідає вказаним критеріям, відтак є імперською. Починаючи вже з проголошення доктрини Монро в 1823 р., Сполучені Штати розпочали втілювати імперську геостратегію в життя, заявивши про своє право на контроль над державами Західної півкулі як сфери виключно тільки їхніх інтересів, усуваючи інтереси європейських держав у цьому регіоні.

На кінець XIX ст. держсекретар США Р. Олні в 1895 р., інтерпретуючи доктрину Монро, заявив про беззаперечну необхідність американського арбітражу стосовно будь-якого конфлікту в Західній півкулі [5, с. 102]. Доктрина Олні суттєво доповнила доктрину Монро, що відкрило шлях Сполученим Штатам до застосування силової дипломатії, апробованої вперше на геопросторі Карибського басейну. Стосовно латиноамериканських держав американський президент Теодор Рузвельт у 1903 р. проголосив політику «великого кийка», яка у поєднанні зі стратегією фінансового контролю (або «дипломатії долара») поступово перетворили ці країни на протекторати США. Так, вже до 1918 р. під повний американський фінансовий контроль потрапили 11 із 12 латиноамериканських держав, фактично позбавивши їх економічної та політичної самостійності.

Випробувані на латиноамериканських країнах методи геополітичної експансії США, які за сутністю та всіма параметрами є імперськими відносинами (метрополія – колонія), надалі, у XX ст., спрямовувалися і на весь світ, у тому числі й на матір-Європу.

У XX ст. концептуальним підґрунтям імперської геополітики Сполучених Штатів стала проголошена в кінці XIX ст. держсекретарем Дж. Хеєм доктрина «відкритих дверей». Ця політика зводилася до комплексу зовнішньополітичних і військових заходів, спрямованих на те, щоб «відкрити» фінансово-економічні та політичні системи інших країн для відповідного американського проникнення. Ця доктрина вимагала, щоб американські компанії отримали безперешкодний доступ до іноземних ринків, могли торгувати там і експлуатувати їхні ресурси [5, с. 105]. Доктрина «відкритих дверей» стала «м'яким» доповненням воєнної інтервенції, до якої активно вдавалися Сполучені Штати у процесі геополітичного розширення власної імперії.

У другій половині XX ст., особливо в період «холодної війни», США ще більше прагнули реалізації власних імперіалістичних інтересів, які з'явилися в них ще на початку століття. З 50-их років наступив період жорсткої боротьби США за реалізацію власних імперіалістичних інтересів. Одним із ключових був геополітичний інтерес в експансії, що поширювалася б на всю планету в побудові імперської схеми «метрополія – колонія». Правляча еліта США намагалася та намагається поширити на весь світ дію основних американських доктрин – «відкритих дверей», «Плану Далеса» (1945 р.), «Плану Баруха» (1946 р.), «Плану Маршалла» (1947 р.), «дипломатії долара», а також «осідлати», підпорядкувати власним інтересам сучасний геополітичний процес всесвітньої глобалізації.

На нашу думку, процес глобалізації та імперська зовнішня політика США взаємопов'язані процеси. Глобалізація в усіх її типах відбувається в рамках імперіалістичних інтересів Сполучених Штатів, які з розпадом радянської системи прагнуть одноосібно панувати у світі, створюючи тим самим монополярний світоустрій.

У межах глобалізаційного процесу наявне поєднання динаміки світового розвитку із заявленими та практично підкріпленими претензіями США на спрямування такого розвитку, тобто лідерство (а по можливості та необхідності – пряме домінування) у ньому [19, с. 141]. Сполучені Штати уніфікують світ, цілеспрямовано перебудовують його згідно з американським стандартом (і не завжди це погано) та намагаються встановити свою гегемонію й лідерство у світовій політиці. Саме для цього вони й використовують процес глобалізації планетарного простору.

Проблеми глобалізації стали вже питаннями повсякденного політичного життя й управління для американського політикуму [19, с. 160]. Спрямування поступу загальносвітових процесів, одним із яких і є глобалізація, становить сутність імперіалістичного інтересу Сполучених Штатів. Управління процесом глобалізації – стратегічна мета США. Так, 42-ий президент США Білл Клінтон заявляв: «Глобалізація – це Америка» [11, с. 9], що свідчить про взаємозв'язок імперіалістичних інтересів США з процесом глобалізації та реалізації власних інтересів у світі.

Світовій глобалізації сприяє й саме формування імперій. Так, вагомим кроком до становлення єдиного, глобалізованого світу є створення атлантично-європейської (західної) імперії з центром у Сполучених Штатах. Це закономірний наслідок глобалізації, що сприяє політичній інтеграції та уніфікації американо-європейського геопростору. Для цього потрібно подолати дріб'язкову, «середньовічну» роздрібленість європейської самосвідомості й геоторії і передусім німецьку та французьку політично-континентальну самоідентичність.

США забезпечують американським корпораціям доступ на ринки іноземних держав із подальшою торгівлею та використанням місцевих ресурсів, що вписується у рамки сучасного процесу силової глобалізації, котрий спрямовується значною мірою Штатами. У більшості транснаціональних компаній переважає американський капітал [20]. Тому саме розширення впливу та значимості американських ТНК є одним із стратегічних інтересів США у нинішньому столітті, а вони ж своєю чергою відстоюють американські інтереси, панують на світових ринках і є одними з головних режисерів економічної глобалізації.

Стратегічна мета Сполучених Штатів – побудова єдиного, глобалізованого гомогенного світу. Америці в такому світі відводиться роль політичного, економічного й культурного, навіть планетарного центру, чому й сприяє процес глобалізації. Широка експансія латентного типу в різних галузях і сферах людської діяльності за межами американського геопростору призводить до уніфікації життя за єдиними принципами та стандартами, що, по суті, відповідає логіці глобалізації та врешті-решт полегшує життя людей.

Згідно з стратегічними планами американського істеблішменту, широкомасштабна глобалізація повинна призвести до життя людей згідно з єдиними ліберально-демократичними принципами, ідеалами і концепціями. Поширення Американською державою ліберально-демократичних цінностей по всьому світу в період після Другої світової війни й донині призводить до того, що вони стають загальносвітовими й зумовлюють сьогодні життя людей у багатьох регіонах

планети. Проведення глобальної демократизації та поширення ідеології лібералізму стали одними із проявів загальносвітового процесу глобалізації та відповідають нинішнім імперіалістичним інтересам США, котрі зацікавлені у політичній та ідеологічній експансії. Сприяння Америкою процесу демократизації суспільств і поширенню ліберальної ідеології призводить як до посилення глобалізації, так і робить її різноплановою.

Все більше людей у світі живуть згідно з принципами демократичного суспільства й ідеології лібералізму, що є результатом реалізації Сполученими Штатами власних імперіалістичних планів і стратегій. Через зростання «попиту» у світі (особливо після розпаду «соціалістичного табору») на демократію та лібералізм зростає авторитет США як «центру демократії» та головного глобалізатора у світі. Вплив Штатів на «старі» та «молоді» демократії й надалі залишається вагомим і загальновизнаним. Американізація, котра відповідає інтересам Сполучених Штатів і здійснюється за їх підтримки, є складовим елементом глобалізації й одночасно є такою масштабною, що деякі вчені ототожнюють американізацію з глобалізацією [20].

Одним із проявів загальносвітового процесу політичної глобалізації є створення регіональних і міжнародних організацій та посилення їхнього впливу на світову політику. Так, якщо на початку XX ст. у світі нараховувалось 37 міжурядових організацій, то на кінець XX ст. їх стало вже близько 300, що становить реальну інфраструктуру нового світоустрою. Часто одними із засновників регіональних і міжнародних організацій стають Сполучені Штати Америки. Деякі з цих організацій, особливо в євроатлантичному регіоні, створюються відповідно до інтересів США та за їх підтримки (наприклад, фінансової). Через регіональні та міжнародні організації Штати намагаються посилити свій вплив на інші держави, котрі входять до сфери американських інтересів.

Сполучені Штати бажають побудови неоліберальної імперії, а при глобалізації вони енергійно проєктують своє лідерство на різні регіони планети та намагаються об'єднати світ під своїм керівництвом [21, с. 200, 202]. Імперська політика США не заміщує собою неоліберальну глобалізацію, активну участь у просуванні якої беруть Сполучені Штати, а доповнює її, використовуючи всі переваги домінантного статусу на планеті. Держави, які потрапляють у сферу американської геополітики, стають залежними від США, та водночас Штати стають дещо залежними від них, що відповідає глобалізації, яка призводить до зростаючої взаємозалежності у світі. Загалом поєднання гегемонії США з елементами глобалізації може поставити більшість держав світу перед необхідністю обмеження імперських амбіцій і впливу Америки та водночас сприяти процесам глобалізації у тій їх частині, яка найбільше відповідала б інтересам конкретних країн.

Потужним засобом глобалізованого культурного імперіалізму Сполучених Штатів стали телекомунікаційні системи та комп'ютеризовані інформаційні мережі, що останні кілька десятиріч широко використовуються ними, для реалізації власних імперіалістичних інтересів [22, с. 18]. У результаті процесу глобалізації посилюється значення інформації, зростає кількість інформаційних мереж та каналів зв'язку. Америка нині володіє багатьма телеканалами та радіостанціями, які транслюють власні передачі на великих геопросторах, що дає можливість Сполученим Штатам розповсюджувати необхідну їм інформацію на значні території і тим самим впливати на формування світогляду, громадської думки, свідомості та стилю життя далеко за своєю геоторією та державними кордонами.

Змістом всесвітньої культурної глобалізації є поширення масової культури, що відповідає імперіалістичним інтересам США як з поширення власного культурного впливу у світі, так і зменшення поширеності та впливовості тих культур, які заперечують ідеологію лібералізму й можуть чинити опір американізації та «американському стилю життя». Через поширення масової культури США та Заходу загалом намагаються розширити свій вплив і встановити світову одноманітність і зашореність відповідно західному шаблону, нівелюючи традиції, звичаї та цінності інших культур. Поступово у світі відбувається латентна вестернізація всього культурного та соціально-побутового життя людини, де все «західне» проголошується прогресивним, а національне, локальне – відсталим і заскорузлим.

І насамкінець, виходячи з імперської геостратегії Сполучених Штатів і потреб глобалізації, новообраний американський президент Джо Байден у виступі в Конгресі США з нагоди ста днів свого президентства у квітні 2021 р. заявив: «Ми знову очолюємо світ!», «Майбутнє належить Америці!».

Висновки. У XXI ст. США активно й надалі продовжують будувати власну імперію залежних держав, і глобалізація є проявом та вагомим геополітичним фактором і знаряддям цього процесу одночасно. Для поширення свого імперського впливу Сполучені Штати інтенсивно використовують всі наявні різновиди (типи) глобалізації: політичну (поширення демократії і діяльність міжнародних організацій), економічну (діяльність американських ТНК і взаємозалежність економік держав), ідеологічну (насаджування лібералізму та ліберальних цінностей), культурну (розповсюдження масової культури й американського способу життя). До цих видів глобалізації можемо додати ще й військову глобалізацію, що проявляється в уніфікації військової потуги

західних і прозахідних держав стандартам НАТО, а по суті армії США, велич і сила котрої є беззаперечною та очевидною. Сполучені Штати у світі проводять імперську зовнішню політику, будуючи власну імперію залежних «держав», використовуючи в цьому всесвітній процес глобалізації. Глобалізація та зовнішня політика США – процеси взаємопов'язані. Сама глобалізація, в усіх її різновидах, відбувається в рамках імперіалістичних інтересів Америки. Глобалізація є інструментом американської геополітики, новітньою формою колоніалізму супердержави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бердяев Н.А. Судьба России. Москва : Издательство Московского университета, 1990.
2. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2012. С. 287–295; Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика : підручник. Київ : МАУП, 2004. С. 96–121; Лясота А.Є. Глобалізаційні процеси в сучасному світі та Україні: політичні ризики та перспективи. *Регіональні студії.* 2020. № 23. С. 32–37; Суліма Є.М., Шепєлєв М.А. Глобалістика : підручник. Київ : Вища школа, 2010. С. 127–153, 253–264; Шергін С.О. Концептуально-праксеологічні аспекти глобалізаційного розвитку. *Глобалізація і сучасний міжнародний процес* / за ред. проф. Б.І. Гуменюка і проф. С.О. Шергіна. Київ : Ун-т «Україна», 2009. С. 104–105.
3. Robertson R. The twofold process of the particularization of the universal and the universalization of the particular. *Globalization: Social Theory and Global Culture.* London: Saqe, 1992. P. 173–175.
4. Мировая политика и международные отношения: учебное пособие / под ред. С.А. Ланцова, В.А. Ачкасова. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 448 с.
5. Кудряченко А.І., Рудич Ф.М., Храмов В.О. Геополітика: підручник. Київ : МАУП, 2004. 296 с.
6. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика : навч. посібник. Київ : Либідь, 2003. 176 с.
7. Глобалізація. *Політологічний енциклопедичний словник* / упорядник В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. Київ : Генеза, 2004. С. 107–108.
8. Вегеш М., Палінчак М., Петрінко В. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
9. Глобализация и мультикультурализм / отв. ред. Н.С. Кирабаев. Москва : Издательство РУДН, 2005. 332 с.
10. Богомолов Б.А. Глобализация: некоторые походы к осмыслению феномена. *Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки.* 2004. № 3. С. 105–118.
11. Сирота Н.М. Глобализация: политические аспекты: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Изд. центр Санкт-Петербургского гос. ун-та аэрокосмического приборостроения, 2007. 84 с.
12. Левашова А.В. Глобализация мира: миф или реальность? *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология.* 2001. № 11. С. 15–28.
13. Арыстанбекова А. Глобализация. Объективная логика и новые вызовы. *Международная жизнь.* 2004. № 4-5. С. 54–65.
14. Дилигенский Г.Г. Глобализация в человеческом измерении. *Мировая экономика и международные отношения.* 2002. № 7. С. 4–15.
15. Кравчук М. Концептуальна еволюція теорій глобалізації. *Політичний менеджмент.* 2003. № 2. С. 122–136.
16. Глобализация, рост и бедность. Построение всеобщей мировой экономики / отв. ред. М.Ю. Пахомов. Москва: Изд-во «Весь Мир», 2004. 216 с.
17. Мунтян М. Глобализация, международные отношения и мировая политика. URL: http//viperson.ru/wind.php?ID=282843&soch=1 (дата звернення: 22.06.2021).
18. Гольцов А. Імперіалістична геостратегія в сучасному світі (на прикладі США і Росії). *Персонал.* 2006. № 8. URL: htpp://www.personal.in.ua/article.php?ida=344 (дата звернення: 25.06.2021).
19. Косолапов Н.А. Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу. *Общественные науки и современность.* 2001. № 6. С. 140–166.
20. Ваджра А. США: мировая империя. URL: htpp://www.ruska-pravda.com/index.php/200906042790/stat-i/arhivy-andreja-vadzhry/2009-06-04-06-09-17.html (дата звернення: 25.06.2021).
21. Пьетэрсэ Й.Н. Неолиберальная империя. *Политическая наука.* 2008. № 4. С. 198–202.
22. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Видавництво «Основи», 1994. 224 с.

UDC 327.56(5-15):623.454
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.17

US STRATEGIC THINKING ABOUT IRAN'S NUCLEAR PROGRAM DURING DONALD TRUMP'S PRESIDENCY

СТРАТЕГІЯ США ЩОДО ЯДЕРНОЇ ПРОГРАМИ ІРАНУ ПІД ЧАС ПРЕЗИДЕНТСТВА ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Cheban O.Ya.,
Candidate of Political Science,
Research Fellow
Odessa Center for Nonproliferation

The article is devoted to the analysis of US strategic approaches to the problem of Iran's nuclear program during the presidency of Donald Trump in 2017 – 2021. In particular, the article considers the provisions related to the US policy towards Iran, which are listed in such US strategic documents of Donald Trump's presidency as the Nuclear Policy Review of 2018, the National Security Strategy of 2017 and the National Defense Strategy of 2018. A content analysis of these documents was conducted to reveal how often and in what context they mention Iran and its nuclear program. It is analyzed which strategic goals of the US policy on solving the Iranian nuclear program, proclaimed in these documents, have been realized and which have not been achieved. The reasons why the US strategy on Iran's nuclear program was not entirely successful have been clarified.

The article discusses what new Donald Trump's administration has brought to the US strategy toward Iran compared to his predecessor, Barack Obama. A comparative analysis of strategic documents (Nuclear Policy Reviews, National Security Strategy and National Defense Strategy) during the presidencies of Barack Obama and Donald Trump was done. It was revealed that at the beginning of his presidency, Barack Obama followed strategic approaches to Iran's nuclear program that were similar to Donald Trump's strategy toward that issue. However, it is revealed that even while pursuing a policy of sanctions and pressure on Iran, similar to the policy of maximum pressure of Donald Trump, Barack Obama left for Iran more options to choose from than his successor. Therefore, after the start of constructive talks with Iran in 2013, Barack Obama's strategy toward Iran was completely different from the corresponding policy of Donald Trump, and this is reflected in the official texts of the National Security Strategies 2015 and 2017.

The article concludes that, in general, Donald Trump's administration has failed to achieve the goals of changing Iran's nuclear and regional policy, which were announced in the strategic documents of 2017–2018. It has been suggested that one of the main reasons of the weakness of Trump's strategy toward Iran's nuclear program was the application of the same approach to threat assessment of Iran and North Korea, despite the fact that the nuclear policies of these two countries differed significantly in the second half of 2010s.

Key words: Iranian nuclear program, US strategy, Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), "policy of maximum pressure", economic sanctions.

Стаття присвячена аналізу стратегічних підходів США до проблеми іранської ядерної програми під час президентства Дональда Трампа у 2017–2021 роках. Зокрема, розглянуті положення, які стосуються американської політики щодо Ірану і які містяться в таких стратегічних документах США часів президентства Дональда Трампа, як Огляд ядерної політики 2018 року, Стратегія національної безпеки 2017 року та Стратегія національної оборони 2018 року. Проведено контент-аналіз цих документів на предмет того, наскільки часто і в якому контексті вони згадують Іран та його ядерну програму. Проаналізовано, які проголошені у цих документах стратегічні цілі політики США щодо врегулювання іранської ядерної програми були реалізовані, а яких не вдалося досягти. З'ясовано причини, з яких стратегія США щодо іранської ядерної програми виявилася не зовсім вдалою.

У статті розглянуто, що нового принесла адміністрація Дональда Трампа в американську стратегію щодо Ірану у порівнянні з його попередником Бараком Обамою. Здійснено порівняльний аналіз стратегічних документів (Огляди ядерної політики, Стратегії національної безпеки та Стратегії національної оборони) часів президентства Барака Обами та Дональда Трампа. Виявлено, що на початку свого президентства Барак Обама дотримувався таких стратегічних підходів до іранської ядерної програми, які були схожими зі стратегією Дональда Трампа щодо цієї проблеми. Водночас розкрито, що навіть проводячи політику санкцій та тиску на Іран, подібну до політики максимального тиску Дональда Трампа, Барак Обама залишав Ірану більше варіантів для вибору, ніж його наступник. Тому після початку конструктивних переговорів з Іраном у 2013 році стратегія Барака Обами щодо Ірану повністю відрізнялася від відповідної політики Дональда Трампа, що і відображають офіційні тексти Стратегій національної безпеки 2015 та 2017 років.

У статті зроблено висновок, що загалом адміністрації Дональда Трампа не вдалося досягти тих цілей щодо зміни ядерної та регіональної політики Ірану, які були проголошені у стратегічних документах 2017–2018 років. Зроблено припущення, що однією з головних причин слабкості стратегії Д. Трампа щодо іранської ядерної програми стало застосування однакового підходу до оцінки загроз з боку Ірану та Північної Кореї, попри те, що у другій половині 2010-х років ядерна політика цих двох країн суттєво відрізнялася.

Ключові слова: іранська ядерна програма, стратегія США, Спільний всеосяжний план дій (СВПД), «політика максимального тиску», економічні санкції.

Defining the problem of the article. The end of the presidential term of Donald Trump is a good moment to assess the achievements and failures of his policy, in particular, his strategy to resolve the problem of the Iranian nuclear program. The United States is sometimes criticized for the absence of the clear strategy toward the Middle East, and that could be one of the reasons why the US policy in this region is not very successful. Nevertheless, the US strategic documents describe the presidential administrations' vision of the situation in the Middle East. Such strategic documents like "Nuclear Policy Review" (NPR) of 2018, National Security Strategy (NSS) of 2017, and National Defense Strategy (NDS) of 2018 describe Trump administration's strategic approaches toward Iran, which is the strongest US adversary in the Middle East. Thus, the US strategy toward the Iranian nuclear program may be weak, but at least an attempt to create it was done. This article focuses on analysis of the recent US strategy toward the Iranian nuclear program because it is important to understand the Donald Trump administration's strategic thinking to reveal the goals of its policy towards the Iranian nuclear program. Comparing US strategic goals with their practical implementation is also relevant for understanding the efficiency of the US policy toward Iran and its nuclear program.

Thus, studying the problem of creating clear and effective US strategy toward Iran's nuclear program during Trump's presidency is connected with the following research and practical **tasks**:

− Analyze the US strategic documents that contain description of the US policy toward the Iranian nuclear program (2017 National Security Strategy, 2018 Nuclear Posture Review, 2018 National Defense Strategy)

− Compare the strategic guidelines of the US policy toward Iran with their practical implementation

− Reveal the strengths and weaknesses of the US strategy toward Iran during Trump's presidency.

The objective of this article is to consider US strategy during Donald Trump's presidency toward solving the problem of the Iranian nuclear program.

The research methods of content analysis and comparative analysis were used in the article.

Analysis of the recent publications. Trump's policy toward Iran was studied in the numerous publications. The famous US analyst M. Fitzpatrick analyzes the US policy toward the Iranian nuclear program and discusses how killing the Iranian nuclear scientist Mohsen Fakhrizade in November 2020 may further deteriorate US-Iranian relations [1]. Another prominent American researcher David Albright analyzes different aspects of the Iranian nuclear program, in particular, assesses the IAEA reports about the Iranian nuclear program [2].

The Brookings Institution in Washington, DC gathered valuable publications of its authors who analyze the Trump's National Security Strategy, and their analysis also contains the thoughts about US policy toward the Iranian nuclear program [3].

The Ukrainian researchers P. Sinovets and V. Gergiieva compared Trump's "policy of maximum pressure" on Iran with the EU's approach to this problem [4]. E. Geranmaye prepared an interesting analytical report for the European Council for Foreign Affairs [5], which analyzes the implications of the Trump's strategy to solve the problem of Iran's nuclear program for the Iranian domestic and external policy and discusses how to overcome the negative impact of the Trump's administration on the Iranian nuclear program's development. The Russian scientist V. Sazhin also provides a detailed analysis of Donald Trump's policy toward the Iranian nuclear program. In contrary to the Russian officials, who do not believe that Iran will go nuclear, V. Sazhin expresses concern that Trump's policy could push Iran to recovering the clandestine nuclear activities even despite the efforts of Joe Biden's administration to recover the nuclear deal with Iran [6].

The previously published research papers and other publications give a detailed analysis of Donald Trump's policy toward Iran. However, the analysts have not yet considered in detail the origins of the strategic thinking of the Trump's administration about the Iranian nuclear program. Thus, the previous researchers give a detailed analysis of the Trump's tactic toward Iran, but they have not made a detailed analysis of the US strategic documents' provisions that are related to dealing with Iran's nuclear program. Those analysts who assessed the US strategic documents in general did not study the place of the Iranian nuclear program in these documents.

The main part of the article.

1. The 2017 National Security Strategy's Assessment of the Iranian Threat

After coming to the White House, the Trump administration needed a little bit more time than the other presidential administrations to prepare the key strategic documents. The National Security Strategy (NSS) was published only at the end of the first year of Donald Trump's presidency while other strategic documents were issued even later – in 2018.

The Trump's NSS mentions Iran rather often (17 times), and this proves that the presidential administration considered Iran as a real danger. The Strategy's foreword, authored by President Donald Trump, mentions the Iranian regime as a "dictatorship" that posed "danger". In addition, President Trump called the nuclear deal with Iran (Joint Comprehensive Plan of Action) "flawed" [7, c. i].

This Trump's description of the nuclear deal was criticized by the expert of the Brookings Institution

Suzanne Maloney who reasonably stated that an assumption that "Washington would have been better equipped to confront Iran in the absence of a nuclear agreement" is a myth. In addition, the Brookings expert mentioned the example of North Korea and stresses that Iran could follow the North Korea's nuclear path if the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) had not been signed in 2015 [8].

The main text of the 2017 NSS mentions again the "dictatorship" of Iran that is "determined to destabilize regions, threaten Americans and our allies, and brutalize their own people" [7, c. 2].

Also, the 2017 NSS mentioned Iran's support of the "terrorist groups" [7, c. 7], in particular, "Iranian-backed groups such as Lebanese Hizballah" that "threaten the homeland" [7, c. 11]. In addition, Iran is labeled as "the world's leading state sponsor of terrorism" [7, c. 49].

The NSS further describes Iran as one of the main threats to the US national security. According to the document, the United States and allies are facing three main sets of challenges, and the "rogue states" are one of these three key challenges alongside with the "transnational threat organizations" and "the revisionist powers of China and Russia." Interestingly, only two countries of the world are considered as "rogue states" by Donald Trump's administration, and Iran is one of them while North Korea is another one [7, c. 25].

This repeated empathizing on the danger of Iran and North Korea is criticized by the analysts. For example, the Brookings expert Suzanne Maloney states that the threats of Iran and North Korea are overestimated in the NSS, because they overwhelm other important national security challenges except Russia, China, and jihadist terrorists [3].

The National Security Strategy also criticizes the nuclear deal with Iran or the Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) that was signed by Iran and P5+1 states (five permanent Security Council member states – China, France, Russia, United States, and United Kingdom – plus Germany) in 2015 [9]. According to the NSS, even after signing this deal, Iran continued "to perpetuate the cycle of violence in the region, causing grievous harm to civilian populations" [7, c. 49]. Other parts of the document clarify that Iran is "the greatest menace to those closest" [7, c. 45] to it and that the "Iranian expansion" is one of the main problems that "have convulsed the Middle East" [7, c. 48]. Iran's continued developments of "more capable ballistic missiles and intelligence capabilities", as well as Iranian "malicious cyber activities", are also included by the NSS into the list of threats that are generated by Tehran even after signing the nuclear deal in 2015.

According to the National Security Strategy, the aforementioned threat of the Iranian ballistic missiles would be countered by further "deploying a layered missile defense system" [7, c. 8]. In addition, the NSS promises to work further "to deny the Iranian regime all paths to a nuclear weapon" [7, c. 49].

These strategic goals to limit Iran's nuclear and missile programs and change its regional behavior were not achieved by Trump's administration despite its policy of maximum pressure on Iran and tough economic sanctions. Although the Iranian economy was badly damaged, Iran did not fulfill the Trump administration's 12 demands to change its nuclear and regional policy that were listed in 2018 speech of the Secretary of State Mike Pompeo [10].

Interestingly, one of the strategic goals proclaimed by the National Security Strategy is to "deepen collaboration with our European allies and partners to confront forces threatening to undermine our common values", and Iran represents these "threatening forces" according to the document. Furthermore, the Strategy expresses the hope that "the United States and Europe will work together to counter … the threats posed by … Iran" [7, c. 48]. As it is well known, the Trump's administration failed to practically implement this proclaimed intent to cooperate with Europe in dealing with Iran and its nuclear program, because the European countries refused to support Trump's policy of maximum pressure on Iran and criticized the United States for withdrawal from the JCPOA in 2018. This US failure to convince its allies to join the US sanctions against Iran was one more reason why Iran did not change its nuclear and regional policy according to Donald Trump's expectations.

2. The 2018 Nuclear Posture Review's Vision of the Iranian Nuclear Program

The Nuclear Posture Review (NPR) is the main strategic document that determines the guidelines of the US policy in the nuclear deterrence and nuclear proliferation fields. The 2018 NPR, similarly to the 2017 NSS, pays a lot of attention to Iran and gives a more detailed explanation of why the Trump's administration was disappointed by the nuclear deal with Iran. The document mentions Iran even more often than the 2017 NSS does – 39 times. According to the 2018 NPR, Iran "poses proliferation threats". The document admits that "Iran has agreed to constraints on its nuclear program in the Joint Comprehensive Plan of Action" but at the same time reminds that the many of the JCPOA's "restrictions on Iran's nuclear program will end by 2031" [11, c. 13]. Moreover, according to the document, "Iran retains the technological capability and much of the capacity necessary to develop a nuclear weapon within one year of a decision to do so" [11, c. 13].

The one-year breakout capability is considered as one of the strengths of the JCPOA by its supporters. Before signing the nuclear deal, Iran's nuclear capabilities could let it to develop nuclear weapons during two or three months only [12]. After Iran started to fulfill the nuclear deal, this time was

extended until one year. This extension was positively assessed by the participants of the JCPOA. However, Trump's administration and the US allies and partners on the Middle East (Israel and Gulf monarchies) did not consider this extension of Iran's breakout capability as a tremendous success because they wanted to completely deny Iran's potential capacity of producing the nuclear weapons in the near future [13]. Therefore, the 2018 NPR insists that "Iran could achieve a nuclear weapon capability rapidly if it decides to do so" [11, c. xvi].

However, as a result of Trump's policy, at the end of 2020 Iran could achieve a nuclear weapon capability even more rapidly. According to the experts' assessments by the end of Trump's presidency in 2020, during approximately 3 months only, Iran could accumulate enough uranium to produce its first atomic bomb [14].

Similarly, to the 2017 NSS, the 2018 NPR mentions other threats from Iran like "development of increasingly long-range ballistic missile capabilities, and its aggressive strategy and activities to destabilize neighboring governments" [11, c. 13]. Also like the 2017 NSS, Trump's NPR mentions Iran in the context of the terroristic threat. Moreover, the NPR even stresses that the Iranian nuclear capabilities could be a source for the nuclear terrorism. According to the NPR, the potential risk of terrorist acquisition of nuclear weapon grows when more states possess the nuclear weapons or related materials, in particular, if these states are "rogue" like Iran [11, c. 13].

However, it appears that the United States did not really perceive Iran as a significant source of the nuclear terrorism. The National Strategy for Countering Weapons of Mass Destruction Terrorism, which was published in December 2018, does not even mention Iran, and only reminds "the Middle Eastern battlefields" in the context of using chemical weapons by the Islamic State [15].

In the context of US-Iranian relations, it is worth to mention another paragraph of the 2018 NPR that contains a promise to deter the potential adversaries from the "non-nuclear strategic attack" [11, c. vii] against the Unites States or its allies and partners. The further events clearly demonstrated that the Trump's administration failed to implement this strategic guideline of its policy toward Iran, similarly, like it failed to realize another promise from the National Security Strategy to work together with Europe to counter the Iranian threat. In 2019, the United States failed to deter Iran's attack against the oil facility in Saudi Arabia [16]. Of course, this failure of US deterrence could be justified by the fact that Saudi Arabia is not an official ally of the United States and it is not very clear if it is a real partner of Washington. However, Iran's attack on the American military base in Iraq in January 2020, which was done after killing the Iranian General Kasem Soleimani [17], could not justify the failure of US deterrence, although, it could be still explained that that Iranian non-nuclear attack of US base was not "strategic" one. Thus, in this case, the United States was not obliged to fulfill the NPR's promise to "defeat non-nuclear strategic attacks" [11, c. vii]. The absence of a definition of the "non-nuclear strategic attack" in the 2018 NPR is reasonable because an ambiguity regarding understanding this term provided to the United States more options in the crisis like Iran's attack of the US military base.

3. The 2018 National Defense Strategy's Approaches toward Iran's Nuclear Program

Another strategic document that defined the US strategy toward Iran during Donald Trump's presidency was the National Defense Strategy of 2018. Only the summary [18] of this document was published, but even this short extract of the Strategy mentions Iran quite often (9 times). According to the summary of the National Defense Strategy (NDS), Iran "remains the most significant challenge to Middle East stability" [18, c. 1] because it "is competing with its neighbors, asserting an arc of influence and instability while vying for regional hegemony" [18, c. 2]. The document blames Iran of "using state-sponsored terrorist activities, a growing network of proxies, and its missile program to achieve its objectives" [18, c. 2]. Moreover, the Strategy's summary states that Iran proliferates ballistic missiles capabilities to the "malign actors" [18, c. 3]. In addition, the document even mentions Iran's "pursuit of nuclear weapons" [18, c. 2]. Even the previously mentioned 2017 National Security Strategy and 2018 Nuclear Posture Review admit that Iran limited its nuclear program after signing JCPOA and mention that Iran would acquire nuclear weapon if only the appropriate decision is made. However, the United States does not have the confirmed information that Iran has made this decision, and the IAEA reports also clearly indicate that Iran did not try to produce the nuclear weapons during Donald Trump's presidency [19, c. 7] even after Tehran's complete withdrawal from the JCPOA in 2020 [20].

It appears that the National Defense Strategy exaggerates the Iranian nuclear ambitions and, like the previously mentioned 2017 National Security Strategy and 2018 Nuclear Posture Review, describes Iran as a country that is similar to North Korea. Both Iran and North Korea are described as the "rogue" countries in the US strategic documents that were published during Donald Trump's presidency, and both countries are blamed of attempts to develop the nuclear arsenals. However, it is evident that the nuclear policy of modern Iran and North Korea are rather different. While North Korea already possesses nuclear weapons Iran still cooperates with the IAEA to make its nuclear activities transparent. Therefore, the US strategic documents' attempt to refer Iran and North Korea to one category of the nuclear applicants shows

the weakness of Donald Trump's strategy toward these countries, in particular, regarding Iran.

4. Donald Trump's Strategy toward Iran: What's New Comparing to the Previous Strategic Documents

To complete the analysis of the strategy of Donald Trump's administration toward the Iranian nuclear program it is necessary to compare it with the Iran strategy of the previous presidential administration of Barak Obama.

In 2010, the Department of Defense published the Nuclear Posture Review. Unlike the strategic documents of the Trump era, the 2010 Nuclear Posture Review does not mention Iran very often (four times only) [21]. Obama's NPR was issued long before the productive nuclear negotiations with Iran started in 2013. At that time, the Iranian government of President Mahmud Ahmadinejad continued suspicious nuclear activities and refused to make any concessions to make its nuclear program more transparent. Therefore, the 2010 NPR described Iran in a similar way like the official documents of Trump's administration did and blamed Iran, as well as North Korea, of violating "nonproliferation obligations" [21, c. 3].

Interestingly, while referring Iran and North Korea to one group of countries whose "nuclear ambitions" should be reversed [21, c. 9], Obama's NPR never labeled these countries as "rogue states" as the Trump's documents did. It appears that the absence of such labels in the strategic documents is more reasonable because it opens more opportunities to the potential negotiations in the future.

In January 2012, Obama's administration issued the National Defense Strategy (NDS). At that time, the situation over the Iranian nuclear program was still very tense. Nevertheless, the published summary of Obama's NDS [22] mentioned Iran much less often than Trump's documents did (three times only). The 2012 NDS declares a strategic goal "to prevent Iran's development of a nuclear weapon capability and counter its destabilizing policies" [22, c. 2]. The US concerns over Iran's aggressive policy toward its regional neighbors were also mentioned in the 2012 NDS summary. Interestingly, in this context, the Strategy compares Iran with China (not with North Korea like the US official documents often do) because according to the NDS, both "Iran and China will continue to pursue asymmetric means to counter our power projection capabilities" [22, c. 4].

The 2012 NDS also expresses the US readiness to cooperate with the Gulf monarchies in preventing "Iran's development of a nuclear weapon capability" "when appropriate" [22, c. 2]. It appears that this phrase "when appropriate" indicated that Obama's administration had a little bit different vision of the Iranian nuclear program's development than the Arabic monarchies of the Gulf region. That difference was clearly demonstrated during the nuclear talks between Iran and the P5+1 states in 2013 – 2015, when the United States agreed to lift sanctions from Iran and save Iran's enrichment program although the Gulf Cooperation Council (GCC) monarchies sharply criticized this decision.

Donald Trump's administration maintained much closer relations with the Gulf monarchies than Obama's administration did. During Trump's presidency, the United States fully supported the GCC countries' attempts to isolate Iran, and the US policy regarding Iranian nuclear program matched the expectations of the Gulf monarchies [23]. Trump's National Security Strategy also reflects this closer relationship with the GCC states as it contains US promise to "remain committed to helping our partners achieve a stable and prosperous region, including through a strong and integrated Gulf Cooperation Council" [7, c. 49]. Thus, the Trump's official documents did not indicate any limitations of cooperation with the Gulf monarchies like Obama's NSS did using the cautious phrase "when appropriate".

Finally, the National Security Strategy is one more document that describes Obama's strategic approaches toward the Iranian nuclear program. During his presidency, Barak Obama issued two National Security Strategies. The first Strategy was issued in 2010 [24]. This document mentioned Iran 14 times, but this is still less than in Trump's NSS or NPR (17 and 39 times correspondingly). Like other Obama administration's documents, which were issued before achieving the nuclear deal with Iran, the 2010 National Security Strategy condemned Iran's nuclear activities and aggressive regional policy, and this makes a "pre-deal" Obama's strategy toward the Iranian nuclear program similar to Trump's approaches to this problem. For example, the 2010 NSS promised "to hold nations like Iran and North Korea accountable for their failure to meet international obligations" [24, c. 4]. However, unlike Trump administration's official documents, the 2010 NSS emphasizes on presenting a "clear choice to Iran" between peaceful negotiations and isolation [24, c. 23]. The Obama's strategy just demands from Iran to meet "its international obligations on its nuclear program" as a condition to get an opportunity "to proceed on a path to greater political and economic integration with the international community" [24, c. 23–24]. Later, during the nuclear negotiations with Iran in 2013–2015, the United States demonstrated what they meant under "international obligations on nuclear program": reducing the uranium enrichment capabilities, the full cooperation with the IAEA and some other limitations for the nuclear program's development that were acceptable for Iran.

Unlike his predecessor, Donald Trump was much more demanding to Iran. In 2018, the Secretary of State Mike Pompeo issued 12 demands of Trump's administration to Iran as a precondition to lift

the US sanctions. These demands included not only the complete dismantlement of the Iranian enrichment capabilities, but also huge concessions of Iran regarding its regional policy and ballistic missiles program [10]. These complicated issues were not negotiated by Obama's administration during the talks over JCPOA.

In 2015, Obama's administration issued the new National Security Strategy to update US strategic policy taking into account Russia's aggression against Ukraine, worsening situation in the Middle East and other new challenges [25]. The 2015 NSS mentions Iran 11 times and also promises "to hold Iran responsible for failing to meet its international obligations" [25, c. 1]. The Strategy was issued when the temporarily nuclear deal with Iran (Joint Plan of Action) was achieved but the final treaty (JCPOA) was still being negotiated. According to President Barak Obama's foreword to the 2015 NSS, the United States was testing "whether it is possible to achieve a comprehensive resolution to assure the international community that Iran's nuclear program is peaceful" [25, c. 1]. Therefore, the document contained cautious assessments of the Iranian nuclear policy although it admitted that "the Joint Plan of Action has halted the progress of Iran's program" [25, c. 1] and even declared intention to "enable Iran to access peaceful nuclear energy" [25, c. 11].

Thus, the strategic approaches toward Iran that were proclaimed in 2015 completely differed from Trump's strategy toward the Iranian nuclear program. It appears that the 2015 NSS approaches to Iran are relevant in the current situation when Iran also demonstrates its readiness to limit its nuclear program, but it remains to be seen whether Iran fulfills its promises.

Conclusions. Donald Trump's strategy toward the Iranian nuclear program is a bit similar to the strategic approaches of his predecessor Barak Obama during his first presidential term. However, unlike Obama's administration, Trump's government left fewer options to choose for Iran, as Mike Pompeo 12 demands to Iran clearly demonstrated. Obama's strategy toward Iran after signing JPOA in 2013 and JCPOA in 2015 completely differed from Trump's policy because unlike his predecessor, Donald Trump sought to completely dismantle Iran's uranium enrichment program and radically change the Iranian behavior in the Middle East region.

Donald Trump's strategy of maximum pressure on Iran has much more weaknesses than strengths. As a result of Trump's strategy, Iran changed its breakout capability to produce nuclear weapons from 12 months in 2018 to about 2 – 3 months by the end of 2020. Moreover, Trump's administration failed to achieve its proclaimed strategic goals to deter attacks from Iran and cooperate with the European allies in dealing with the Iranian nuclear program. Iran's aggressive regional policy did not change as well, and the Iranian missile program further continued despite US attempts to stop it. The weakness of Trump's strategy toward Iran was also caused by the fact that his presidential administration conducted a similar policy toward Iran and North Korea although the strategic approaches of these two countries to the nuclear weapons were very different in the second half of 2010s.

REFERENCES:

1. Fitzpatrick M. Assassinating a scientist to kill the Iran deal. *The International Institute for Strategic Studies*. 2020. 30 November. URL: https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal.

2. Albright D., Burkhard S., and Stricker A. Analysis of IAEA Iran Verification and Monitoring Report. *Institute for Science and International Security.* 2020. 4 September. URL: https://isis-online.org/isis-reports/category/iran.

3. Brookings experts on Trump's National Security Strategy. *The Brookings Institution.* 2017. 21 December. URL: https://www.brookings.edu/research/brookings-experts-on-trumps-national-security-strategy/.

4. Sinovets P., Gergieva V. The EU and the Iranian Nuclear Programme: Is Venus Weaker Than Mars? *UA: Ukraine Analytica.* Issue 4 (18), 2019. P. 14–20.

5. Geranmayeh E. Reviving the revolutionaries: How Trump's maximum pressure is shifting Iran's domestic politics. *European Council for Foreign Relations*. 2020. 23 June. URL: https://www.ecfr.eu/publications/summary/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans.

6. Sazhin V. Iranian nuclear problem again – the storm clouds are gathering. *International Affairs.* 2020. 24 November. URL: https://en.interaffairs.ru/article/iranian-nuclear-problem-again-the-storm-clouds-are-gathering/.

7. National Security Strategy of the United States of America. *White House.* December 2017. 56 p. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905-2.pdf.

8. Maloney M. To certify or not to certify? That's not the question. *The Brookings Institution.* 2017. 10 October. URL: https://www.brookings.edu/blog/markaz/2017/10/10/to-certify-or-not-to-certify-thats-not-the-question/

9. Joint Comprehensive Plan of Action. Vienna, 14 July 2015. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/122460/full-text-of-the-iran-nuclear-deal.pdf.

10. Pompeo M. R. Secretary of State. After the Deal: A New Iran Strategy. Speech. Washington, DC, The Heritage Foundation. *U.S. Department of State.* 2018. 21 May. URL: https://www.state.gov/after-the-deal-a-new-iran-strategy/.

11. Nuclear Posture Review. *Office of the Secretary of Defense*. February 2018. 75 p. URL: https://media.defense.gov/2018/Feb/02/2001872886/-1/-1/1/2018-NUCLEAR-POSTURE-REVIEW-FINAL-REPORT.PDF.

12. Davidovich J. New report says Iran can have nuclear bomb in a month. *Times of Israel.* 2013. 25 October. URL: https://www.timesofisrael.com/new-report-says-iran-can-have-nuclear-bomb-in-a-month/.

13. Bianco C. Gulf of difference: How Europe can get the Gulf monarchies to pursue peace with Iran. 2020. 10 December. URL: https://ecfr.eu/publication/gulf-of-difference-how-europe-can-get-the-gulf-monarchies-to-pursue-peace-with-iran/.

14. Murphy F. Explainer: How close is Iran to producing a nuclear bomb? *Reuters*. 2020. 28 November. URL: https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-explainer/explainer-how-close-is-iran-to-producing-a-nuclear-bomb-idUSKBN2880NU.

15. National Strategy for Countering Weapons of Mass Destruction Terrorism. *White House.* December 2018. URL: https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2018/12/20181210_National-Strategy-for-Countering-WMD-Terrorism.pdf.

16. Pamuk H. Exclusive: U.S. probe of Saudi oil attack shows it came from north – report. *Reuters.* 2019. 19 December. URL: https://www.reuters.com/article/us-saudi-aramco-attacks-iran-exclusive-idUSKBN1YN299.

17. Qasem Soleimani: US kills top Iranian general in Baghdad air strike. *BBC News.* 2020. 3 January. URL: https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50979463.

18. Summary of the 2018 National Defense Strategy. Sharpening the American Military's Competitive Edge. *Office of the Secretary of Defense*. 2018. 11 p. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf.

19. Verification and monitoring in the Islamic Republic of Iran in light of United Nations Security Council resolution 2231 (2015) Report by the Director General. *IAEA Board of Governors.* 2020. 11 November. GOV/2020/51. 8 p. URL: https://www.iaea.org/sites/default/files/20/11/gov2020-51.pdf.

20. Haltiwanger J. Iran is withdrawing from the 2015 nuclear deal after Trump ordered deadly strike on its top general. *Business Insider*. 2020. 5 January. URL: https://www.businessinsider.com/iran-fully-withdrawing-2015-nuclear-deal-amid-tensions-with-us-2020-1.

21. Nuclear Posture Review Report. *Office of the Secretary of Defense*. April 2010. 49 p. URL: https://dod.defense.gov/Portals/1/features/defenseReviews/NPR/2010_Nuclear_Posture_Review_Rep/

22. Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense. *Office of the Secretary of Defense.* 2012. 3 January. 8 p. URL: https://archive.defense.gov/news/defense_strategic_guidance.pdf.

23. Kalin S., Dadouch S. Gulf Arab allies hail triumph after U.S. quits Iran deal. *Reuters.* 2018. 9 May. URL: https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-gulf-reaction-idUSKBN1I93CU.

24. National Security Strategy. *White House.* May 2010. 52 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/rss_viewer/national_security_strategy.pdf.

25. National Security Strategy. *White House.* February 2015. 29 p. URL: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf.

РОЗДІЛ 5
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 327.7 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.18

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

EUROPEAN INTEGRATION DISCOURSE OF POLITICAL SCIENTIFIC RESEARCH IN UKRAINE

Дудкевич В.І.,
аспірант кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Проаналізовано євроінтеграційний дискурс політологічних досліджень у межах дисертаційних робіт та монографій вітчизняних учених. З'ясовано, що питання європейської інтеграції України були включені до предметного поля відповідних наукових розвідок з початку 2000-х років і з часом набували нових напрямів, перегукуючись зі здійснюваними системними реформами.

Проблематика проаналізованих робіт стосується європейського досвіду врядування, євроінтеграційних практик окремих держав, транскордонного співробітництва, моделей місцевого самоврядування (рідше інших інститутів) у країнах – членах ЄС та можливостей їхньої адаптації до українських реалій.

Запропоновано етапізацію ґенези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України: 1991–2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу; з 2014 р. і дотепер – етап інституціонального галузевого аналізу, який вирізняється імперативним характером політологічних досліджень, адже євроінтеграція з пріоритету трансформувалася у конституційно оформлену мету державної політики. Акцентовано, що кожен етап супроводжувався ухваленням важливих міжнародних документів, які на початку стосувалися специфіки партнерства і співробітництва України та ЄС, а згодом закріпили намір політичної асоціації та економічної інтеграції сторін.

Наголошено, що сучасний етап політологічних досліджень актуалізував позаінституціональний вимір євроінтеграції, а саме залучення до реалізації євроінтеграційних практик громадянського суспільства через активізацію інформаційно-комунікаційних взаємодій. Підкреслено, що наразі комплексного наукового аналізу потребують як політичні трансформації, зумовлені підписанням Угоди про асоціацію України та ЄС, так і потенціал ціннісно-культурної інтеграції українського суспільства.

Ключові слова: Європейський Союз, європейська інтеграція, зовнішня політика, політичний процес, державотворення, політична модернізація, демократія.

European integration discourse of political scientific research was analyzed in the context of theses and monographs of domestic scientists. It was found that the issues of European integration of Ukraine have been included into the subject field of relevant scientific research since the early 2000s and eventually have acquired new directions, echoing the ongoing systemic reforms.

The issues of the analyzed works concern the European experience of governance, European integration practices of individual states, areas of cross-border cooperation, models of local self-government (rarely other institutions) in EU member countries and opportunities for their adaptation to Ukrainian realities.

The staging of the genesis of scientific understanding of Ukraine's European integration prospects is proposed: 1991–2013 – descriptive stage of strategic planning, when the European integration experience of other countries, risks and advantages of domestic European progress were studied; since 2014 and until now – the stage of institutional sectoral analysis, which is characterized by the imperative nature of political science research, because European integration has been transformed from a priority into a constitutional goal of public policy. It was emphasized that each stage was accompanied by the adoption of important international documents, which initially concerned the specifics of partnership and cooperation between Ukraine and the EU, and later – consolidated the intention of political association and economic integration of the parties.

It is emphasized that the current stage of political science research has actualized the non-institutional dimension of European integration, namely the involvement of civil society in the implementation of European integration practices through the intensification of information and communication interactions. It is emphasized that currently both political transformations caused by the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU and the potential of value and cultural integration of Ukrainian society require comprehensive scientific analysis.

Key words: European Union, European integration, foreign policy, political process, state building, political modernization, democracy.

Постановка проблеми. Євроінтеграція, як процес, що змістовно уособлює зовнішньополітичний курс держави, інституціонально знайшла своє місце у ключових політичних процесах в Україні. Євроінтеграційний вектор визначив подальший хід системних реформ, був конкретизований положеннями Угоди про асоціацію України та Європейського Союзу, а у 2019 р. отримав конституційне закріплення відповідними змінами до Основного закону держави. Водночас науковий вимір був насичений різноплановими розвідками українських учених, які формують нове світоглядне бачення та перспективи і з'ясовують ризики реалізації євроінтеграційного курсу як цивілізаційної альтернативи тривалому радянському та пострадянському періодам. Отже, обґрунтованою є потреба систематизації ключових аспектів євроінтеграційного дискурсу політологічних досліджень в Україні та визначення таких, які потребують конкретизації із подальшою інтеграцією у державну політику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти європейського вибору України з перших років незалежності набули наукового, передусім політологічного значення. У статті розглянуто тематичні напрями дисертаційних та монографічних досліджень з початку 2000-х років до 2021 р. Водночас серед учених, які б фокусувалися саме на політичній історіографії та контекстному вивченні євроінтеграційного напряму політологічних розвідок, назвемо Г. Калінічеву, О. Сокура, І. Тарнавську, С. Череватого та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Виявлено потребу у систематизації політологічних досліджень процесу європейської інтеграції України, з'ясуванні інституціональних чинників впливу на науковий пошук, актуалізації позаінституціональноого складника у змісті відповідних кваліфікаційних праць.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). З метою з'ясування логіки євроінтеграційних досліджень у політичній науці в Україні доцільно проаналізувати наукову проблематику, передусім представлену у дисертаціях та монографіях вітчизняних учених (позаяк урахування решти фахових публікацій та тез галузевих конференцій не дозволяє усталений обсяг наукової статті). Це дозволить здійснити етапізацію євроінтеграційного дискурсу політологічних досліджень, а також визначити ті їхні напрями, які дозволять підвищити ефективність державної політики сприяння європейській інтеграції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час предметне поле політологічних досліджень євроінтеграційних процесів не мало безпосереднього відношення до України чи її проєвропейського вибору, позаяк до 2010 р. й на державному рівні не було законодавчо визначеної позиції у вказаному питанні. Радше йшлося про вивчення системи європейського врядування, політичного устрою країн – членів ЄС, політичної історіографії взаємовідносин нашої країни та Євросоюзу, дотично – можливостей запозичення європейського досвіду у різних галузях тощо.

Однією з перших праць, у якій комплексно було співставлено витоки української державності, національні інтереси та геополітичні прагнення держави, є книга В. Врублевського та В. Хорошковського «Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси» (1997 р.). Тут автори аналізують паралелі міждержавної дружби та співдружності, національних ідей, інтересів, потреб та можливих варіантів партнерства та добросусідства [3]. У 2000 р. вийшла друком праця С. Василенка «Геополітичні виміри України в загальноєвропейському процесі», де автор здійснив аналіз витоків та сучасного стану української геополітики, вказавши на пріоритетність включення України у загальноєвропейський політичний процес, домінування її європейського вибору з одночасним збереженням багатовекторного геополітичного курсу [2].

Як у попередніх дослідженнях, так і у колективній монографії під загальною редакцією Ф. Рудича «Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти» (2002 р.) підкреслено роль і впливи Російської Федерації на геополітичний вибір України. З одного боку, є визнання її невіддільною частиною європейського простору, наявність волі до руху в бік Європи та її наднаціональних структур, з іншого ж боку, відчувається постійний тиск і залежність (передусім енергетична) від східного сусіда. У праці виказано прогноз про те, що «через 10–15 років Україна у своєму розвитку повинна відповідати тим критеріям, за якими визначається готовність країн-кандидатів до членства в ЄС» [12, с. 55]. Насправді ж, за вказаний час в умовах перманентної кризи, а згодом – військової агресії з боку Росії Україна встигла набути лише асоційованого статусу.

Підсумовуючи тези монографічних публікацій, вкажемо на думку М. Михальченка, який у книзі «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи» (2004 р.) зауважував, що ««проукраїнська політика» на постійному балансуванні та еквілібристських здібностях двох-трьох політиків базуватися не може, адже і США, і Росія, і Об'єднана Європа будуть вимагати підтримки «своєї» лінії в міжнародних справах, і буде досить однієї помилки, щоб Україну чекала доля «Титаніка», коли будь-який «айсберг» – Росія, США чи Європейський Союз, може покласти край нашим «маневрам», відмовивши в економічній і фінансовій допомозі» [9]. Ця теза автора дає підстави для

важливого висновку: сукупне становище України зумовлює її постійний пошук правильних зовнішніх орієнтирів та гостру потребу знайти й утвердити своє місце на геополітичній шахівниці.

Активніше конкретизація теми європейської інтеграції та загалом увага до західної спільноти проявилася у вітчизняній політології з початку 2000-х років. Дослідницький інтерес охопив питання: політологічного аналізу проблем реалізації європейської політики України і формування чинників, передумов та перспектив, які визначають детермінанти її зближення з ЄС (Т. Андрущенко, Ф. Барановський, В. Вакулич, С. Василенко, О. Ковальова, А. Костенко, О. Лисенко, О. Шеретюк, Д. Шпак, Л. Ярова), аспектів російського впливу на європейський вектор України (Н. Гордіюк, А. Луценко, Р. Філоненко), інституціональної структури політичного устрою ЄС та її країн-членів (П. Байковський, Н. Вінникова, О. Врадій, Л. Грицаєнко, В. Копійка), співставлення вітчизняного та європейського політичного досвіду (М. Басараб, А. Береза, І. Грицяк, О. Мрінська, О. Чумакова), європейської інтеграції окремих держав (В. Болотнік, Н. Буренко, І. Грицуник, В. Завадський, Л. Кіцила, С. Кондратюк, В. Крушинський, І. Погорська, Л. Халецька, О. Шаповалова) тощо. З 2007 р. Закарпатський державний університет, а згодом Ужгородський національний університет публікують збірник наукових праць серії «Євроінтеграція: український вимір», архів якого нараховує близько 30 випусків.

Досліджуючи у докторській дисертації загальнонаціональний та регіональний виміри європейської та євроатлантичної інтеграції України у 1991–2004 рр., І. Тодоров підсумовував, що наша держава розглядала європейську інтеграцію як можливість створення вільної ринкової економіки, розбудови демократичної, правової, соціальної держави, побудованої на засадах загальних європейських та євроатлантичних цінностей. Зокрема, учений констатує, що в указаний період інтеграція до ЄС була не самоціллю, а засобом всебічної модернізації та побудови демократичного та правового суспільства [14, с. 28].

З об'єктивних причин тематика щодо Європейського Союзу, перспектив вступу до нього України у 1990-х роках не знайшла відображення у численних політологічних дослідженнях. Ці аспекти побічно вивчалися у контексті процесів демократизації, розбудови громадянського суспільства, розробки проєктів системних реформ, до реалізації яких країна прийде лише у 2000-х роках. Водночас у цей період не спостерігалися значні спекуляції довкола дефініції «європейські цінності», які тоді часто ототожнювали з демократичними. Узагальнюючи, пропонуємо характеризувати перше десятиріччя незалежності як описовий і ознайомчий етап у політичних дослідженнях євроінтеграційних прагнень України. Принагідно зауважимо, що разом із науковим інтересом цей період відзначився ухваленням кількох важливих документів. Так, була затверджена Стратегія ЄС щодо України (1994 р.), Спільна позиція ЄС щодо України (1994 р.), Стратегія інтеграції України до ЄС (1998 р.), Спільна стратегія ЄС щодо України (1999 р.) та ін.

У 2010 р. було ухвалено Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому закріплено завдання «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі» [10]. Цей документ мав стати поштовхом для ґенези політологічного дискурсу щодо процесу європейської інтеграції України, однак сам процес, як нам відомо, мав доволі неочікуваний і драматичний фінал наприкінці 2013 р.

У період 2011–2014 рр. спектр проблематики досліджень євроінтеграційних практик не зазнав суттєвих змін і включав питання безпекового складника інтеграції України до ЄС (В. Манжола), впливу євроінтеграції на державні суверенітети країн-членів (М. Баймуратов, І. Солоненко), загальних контурів політики європейської інтеграції (В. Бондаренко, Ф. Ващук, В. Решота, В. Шамраєва), інституціональних детермінант євроінтеграції України (Б. Копил, Я. Чернопищук) тощо. У колективній монографії «Європейський проект та Україна» йдеться про те, що європейські прагнення України не знайшли чіткої артикуляції у перспективі подальшого розвитку держави, адже «європейська перспектива», за визначенням авторів, – це поняття, яке означає визнання за країною права на майбутнє членство в ЄС. Натомість Україна продовжувала демонструвати «цивілізаційну невизначеність, яка приховує в собі альтернативи, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце й роль країни у системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами» [7, с. 79].

Також з 2011 р. й дотепер спостерігаємо підвищену увагу науковців до питання реформування державного управління у контексті європейської інтеграції (В. Баштанник, Н. Гнидюк, Н. Грицяк, О. Оржель, Л. Паянова, В. Рєзніков, Н. Рудік, В. Стрельцов, Н. Тішкова та ін.). Одночасно відбувався й процес формування нових принципів та практик управлінської діяльності, які у 2016 р. увійшли до урядової Стратегії реформування державного управління і Плану заходів з її реалізації, що відповідають європейським стандартам належного врядування [11].

З початку 2000-х в Україні системно діяли державні програми інформування населення про європейську інтеграцію країни, зокрема,

у періоди 2004–2007 рр. (Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України), 2008–2011 рр. (Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України), 2013–2017 рр. (Концепція реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з актуальних питань європейської інтеграції України). Комунікаційний складник спрацював – суспільство від державних інститутів отримало інформацію про мету євроінтеграції, її важливість для розвитку країни. За даними Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, якби референдум про вступ України до ЄС проводили наприкінці 2013 р., то «більшість населення проголосувала б за вступ – 48%, проти вступу – 36%, 7% не визначилися і 9% не брали би участі у референдумі» [6]. По суті, такі показники трансформувалися в аудиторію, якій повідомили про відмову тих же державних інституцій від раніше популяризованого зовнішньополітичного вектора. Як наслідок, країна опинилася одночасно у стані кількох криз – суспільної довіри, політичних інститутів, економічної, які на тривалий час посилилися військовою агресією з боку Російської Федерації. Ці факти каталізували увагу науковців до проблеми викривленості комунікації між владою та населенням, про що йтиметься далі.

З 2014 р. політологічні дослідження, які стосувалися європейської інтеграції України, стали вирізнятися імперативним характером – йшлося вже не про можливий варіант чи сценарій вибору країни зовнішньополітичного партнерства, а про виклики та завдання реалізації євроінтеграційного курсу. Про це свідчать дисертаційні розвідки М. Назаренко «Комплексний механізм реалізації євроінтеграційної політики України» (2014 р.), В. Філіпчука «Європейська інтеграція як засіб державотворення в Україні» (2014 р.), О. Бєдової «Організаційне забезпечення адаптації законодавства України до ACQUIS ЄС» (2019 р.), Ю. Палагнюк «Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України» (2020 р.), В. Бусленка «Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем» (2020 р.), В. Гапоненко «Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України» (2020 р.) та ін.

Тема європейської інтеграції стала окремим напрямом галузевих досліджень, зумовила формування своєрідних наукових клубів, аналітичних центрів – як з ініціативи державних інституцій, так і на базі громадських об'єднань. Так, з 2015 р. діє Українська асоціація викладачів та дослідників європейської інтеграції, яка з 2017 р. видає «Щорічник з європейських інтеграційних студій» [15]. Також в Україні регулярно публікуються аналітичні звіти, записки, експертні висновки та різноманітні моніторинги із зазначеної тематики, зокрема й у співпраці з європейськими інституціями.

Можемо простежити кореляцію актуальних наукових досліджень з впроваджуваними в державі реформами – децентралізаційної чи державного управління. Співвідношенню європейських стандартів функціонування системи місцевого самоврядування та можливостей їхнього застосування в Україні присвячено дисертації К. Герасимюк, В. Гладія, А. Маєва, Н. Макарова, О. Стремковської, М. Янишевського та ін. Аналізуючи відповідний досвід, акцентовано приклади сусідніх країн, які пройшли адаптивний пострадянський період і шлях євроінтеграції. До прикладу, у результаті політико-інституціонального аналізу умов функціонування місцевого самоврядування в країнах Вишеградської четвірки В. Гладій з'ясував, що підпорядкованість процесів реформування загальній євроінтеграційній тенденції дозволила сформувати у цих країнах дієздатні та стабільно функціонуючі моделі місцевого самоврядування. Тоді як в Україні цей процес потребує подолання інституційних бар'єрів та законодавчих суперечностей [4, с. 18]. У вивчених роботах заперечується існування універсальної моделі трансформування системи місцевого самоврядування, однак окремі практики у країнах – членах ЄС є прийнятними для апробації в Україні.

Політика євроінтеграції актуалізувала й дослідження транскордонного співробітництва України. Цьому напряму присвячено дисертаційні праці і монографії І. Артьомова, О. Білака, О. Корнелюк, В. Марковича, О. Моцика, А. Шевченко, М. Янків та інші. Серед тем як конкретні вектори співпраці (частіше Польща, рідше Чехія, Німеччина, Франція, Великобританія та ін.), так і загальна парадигма транскордонного добросусідства.

Також, починаючи з 2014 р., проблематика, яка розкриває грані наукового інтересу до процесу євроінтеграції, була доповнена позаінституціональним контекстом, а саме пошуком інформаційно-комунікаційного базису впровадження відповідних реформ. Частина сучасних досліджень обґрунтовує суб'єктність засобів масової інформації у процесі євроінтеграції. На думку професора В. Шинкарука, висвітлення українськими медіа шляху євроінтеграції формує і водночас відтворює міфологізоване уявлення про цілі та засоби європейської інтеграції. Учений називає ЗМІ «засобом політизації євроінтеграційного концепту і формування його як засобу внутрішньополітичного протистояння» [16, с. 107]. Як подолання такого деструктивного явища запропоновано деполітизувати редакційні політики з висвітлення європейської інтеграції України та сприяти виробленню деполітизованого концепту Європи

у суспільно-політичному дискурсі [16, с. 107]. Згодом у дослідженні І. Тарнавської фіксуємо апелювання до обмеженості тем обговорення, надмірної стандартизації публікацій, сухої констатації фактів у системі інформаційно-аналітичного забезпечення українських євроінтеграційних процесів з боку вітчизняних масмедіа. Ці проблеми, на думку дослідниці, призводять до недостатнього розуміння суспільством законотворчих, владних, соціальних ініціатив та рішень, а також до суттєвих репутаційних ризиків як для ЗМІ, так і для концепту євроінтеграції як такого [13, с. 74].

Суспільний вимір важливості посилення інформаційно-комунікаційної опори європейської інтеграції аргументував у дисертаційному дослідженні О. Боднарчук. Він звертає увагу на те, що рух до об'єднаної Європи може стати вагомим і актуальним чинником консолідації української нації за умови зваженого конструювання позитивної громадської думки, що своєю чергою стане можливим завдяки формуванню «проєвропейського інформаційного середовища в Україні» [1, с. 12].

Відзначимо й інтерес політичної науки до ролі громадянського суспільства у просуванні європейської інтеграції. У присвяченій вказаному аспекту монографії А. Костенко «Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України» (2018 р.) як механізми такого впливу названо партнерство між владою та інститутами громадянського суспільства щодо впровадження європейських реформ, форми громадського контролю та громадська дипломатія. Окрім того, повертаючись до важливості комунікаційної компоненти, вкажемо на апелювання авторки до інформаційно-консультативних інструментів взаємодії в контексті євроінтеграції, а саме інформування, консультування і діалогу з громадськістю [8].

Нагальною є й концептуалізація європейських практик як інструментів для якісних трансформацій вітчизняної політики. Такими у монографії «Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики» (2018 р.) за загальною редакцією Л. Гонюкової та В. Козакова визначено інституціональні взаємовідносини суб'єктів і політико-управлінські засади вироблення та реалізації державної політики, європейські практики дослідження сфер державних політик, європейський досвід залучення громадськості до прийняття управлінських рішень, комунікаційна політика Європейського Союзу та стратегічне бачення сталого розвитку [5, с. 6]. Положення, обґрунтовані авторами праці, також доводять цінність інформації та зв'язків з громадськістю у підвищенні ефективності державної політики.

Враховуючи доволі строкате предметне поле політологічних досліджень євроінтеграції та несистемну політику її реалізації в Україні, пропонуємо виділити два поточні етапи ґенези наукового осмислення євроінтеграційних перспектив України:

1. 1991–2013 рр. – описовий етап стратегічного планування, коли вивчався євроінтеграційний досвід інших держав, ризики та переваги вітчизняного європейського поступу, обґрунтовувалися наукові припущення щодо місця України на політичній мапі світу;

2. з 2014 р. й дотепер – етап галузевого аналізу залучення євроінтеграційних практик й актуалізації позаінституціонального виміру європейської інтеграції. Тут можна простежити і кореляцію тематики наукових досліджень зі здійснюваними реформами, й активне просування комунікаційної компоненти, ініційоване одночасно громадськістю і владою.

Кожен етап відзначився ухваленням важливих документів, які, на нашу думку, уособлюють систему послідовних кроків у просуванні політики євроінтеграції – від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції України та ЄС. Наголосимо, що запропоновані періоди не слід співвідносити з усталеними етапами розвитку відносин між сторонами, хоча ключові зміни у цих відносинах і зумовлювали розширення й поглиблення політологічних досліджень. Очевидно, що рушієм наукового пошуку виступали не фактичні зміни у реалізації проєвропейського вектору зовнішньої політики, а виклики і запити політичної системи України, реформування якої постійно потребувало нового досвіду, прикладів і апробованих механізмів демократизації державних інститутів. Їх традиційно уособлювали європейські держави, які з різним рівнем інтенсивності й ефективності вже пройшли значний шлях модернізації суспільно-політичних та економічних відносин, у тому числі й у контексті власної євроінтеграції.

Акцентуємо, що понад два десятки років тема євроінтеграції була орієнтована на інститути та інституції, функціонування яких визначала політика. І лише останній період відзначився тяжінням до розкриття теми позаінституціонального виміру євроінтеграційного курсу, який насамперед стосується оптимізації комунікаційного складника процесу. Йдеться про те, що ключові цінності інтеграції та консолідації, сприйняття цілі вступу до ЄС більшістю громадян України залежать як від рівня поінформованості, так і від можливостей реалізації національного діалогу щодо подальшого державотворення. Досвід країн сталої демократії доводить, що членство в Європейському Союзі – це позиція громадян, оформлена політичним рішенням, а не навпаки.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Вітчизняна політологія,

починаючи з 2000-х років, активно включила до предметного поля досліджень усе розмаїття аспектів європейської інтеграції – спочатку як актуального наднаціонального процесу, згодом як однієї з перспектив України, її стратегічного наміру, а на сучасному етапі – як конституційно визнаної мети. Нами не зафіксовано кардинальних змін у напрямах наукового пошуку, а лише поступове розширення його контексту. Зокрема, стверджується про підвищення емпіричного складника досліджень та рівня їхньої інклюзивності у міждисциплінарній площині, актуалізацію позаінституціонального виміру євроінтеграції. Підкреслено, що наразі комплексного наукового аналізу потребують як політичні трансформації, зумовлені підписанням Угоди про асоціацію України та ЄС, так і потенціал ціннісно-культурної інтеграції українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднарчук О. Політичні комунікації в контексті євроінтеграційного курсу України. Автореф. дис. к.політ.н. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2015. 24 с.
2. Василенко С. Україна: Геополітичні виміри в загальноєвропейському процесі. Одеса : ОДМА, 2000. 206 с.
3. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси. Київ, 1997. 426 с.
4. Гладій В. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи для України. Автореф. дис. к.політ.н. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 23 с.
5. Гонюкова Л., Козаков В. (за заг. ред.). Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики: монографія. Київ : НАДУ, 2018. 400 с.
6. Громадська думка: підсумки 2013 року. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: https://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-pidsumki-2013-roku (дата звернення: 08.06.2021)
7. Єрмолаєв В. (за заг. ред.). Європейський проект та Україна: монографія. Київ : НІСД, 2012. 192 с.
8. Костенко А. Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України: монографія. Суми : Сумський державний університет, 2018. 411 с.
9. Михальченко М. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. 488 с. URL: https://ipiend.gov.ua/struktura/viddily/viddil-teorii-ta-istorii-politychnoi-nauky/mykhalchenko-m-i-ukraina-iak-nova-istorychna-realnist-zapasnyj-hravets-ievropy/#_Toc45099246 (дата звернення: 08.06.2021).
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 р. Верховна Рада України: Офіційний вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text (дата звернення: 08.06.2021)
11. Реформа державного управління. *Урядовий портал.* URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-derzhavnogo-upravlinnya (дата звернення: 08.06.2021)
12. Рудич Ф. (за заг. ред.). Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти. Київ : МАУП, 2002. 488 с.
13. Тарнавська І. Специфіка висвітлення євроінтеграційних процесів в Україні. *Communications and Communicative Technologies.* 2019. № 19. С. 70–75.
14. Тодоров І. Європейська і євроатлантична інтеграція України: загальнонаціональний та регіональний виміри (1991–2004 рр.). Автореф. дис... д-ра іст. наук. Донецьк : Донецький національний ун-т, 2007. 39 с.
15. Український щорічник з європейських інтеграційних студій: Офіційна інтернет-сторінка видання. URL: https://aprei.com.ua/ukrainian-yearlybook-of-european-integration-studies/ (дата звернення: 08.06.2021).
16. Шинкарук В. Інформаційна політика євроінтеграційного курсу України. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія.* 2015. № 9. С. 105–108.

УДК 21.009:322
https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.25.19

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВИДИ ФІНАНСУВАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

RELIGIOUS ORGANIZATIONS AND TYPES OF FUNDING FOR RELIGIOUS ORGANIZATIONS

Остапець Ю.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Мегела Р.Р.,
здобувач кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Релігійні організації та церкви протягом десятиліть були невід'ємною частиною жити країн Європи та Америки. Вони мали вагомий вплив на суспільно – політичне життя країни, міжнародні відносини та виступали арбітром у вирішенні багатьох проблем. Італія (католицизм), Греція (православ'я), Великобританія (англіканська церква) та інші країни, надавали релігійним організаціям та церквам великого впливу та значення.

Не виключенням стали і події, на Американському континенті, де протестантизм став сильною суспільною інституцією з потужним впливом на суспільно – політичне життя країни. Вплив церкви та релігійних організацій загалом протягом багатьох років є важливим в США. Релігійні організації мають вагому роль в суспільно-політичних процесах в країні. В США згідно Першої поправки до Конституції модель відокремлення держави і церкви. Але релігійні інституції в країн є впливовими. Держава не фінансує релігійні організації в США. В США релігійні організації та церкви мають безподатковий статус.

XX – XXI ст. показало, що актуальність впливу релігійних організацій в країнах Європи та США є вагомим. В статті проаналізовано дефініцію поняття «релігійні організації» та види фінансування релігійних організацій та церков. Охарактеризовано фінансування церков та релігійних організацій загалом в США та країнах Європи. Проаналізовано фінансування релігійних організацій в Україні. Охарактеризовано особливості діяльності релігійних організацій в Україні. Згідно статистичних даних станом на 2021 рік в Україні налічувалося 37049 релігійних організацій.

Досліджено фінансування релігійних організацій та церкви в країнах світу.

Особливості фінансування релігійних організацій аналізується науковцями протягом тривалого часу. Виокремлюють наступні види фінансування релігійних організацій та церков: пряме фінансування, збір спеціального «церковного податку» (який витрачається згідно з побажаннями платників податку), «церковний податок» (надходить у розпорядження керівництва певних релігійних течій) та конфесії, які не отримують фінансування чи допомоги і існують виключно за рахунок пожертв та ін.

Ключові слова: релігійні організації, держава, фінансування релігійних організацій, ЄС, США, Україна, державно-церковні відносини.

Religious organizations and churches have been an integral part of European and American life for decades. They had a significant impact on the socio – political life of the country, international relations and acted as an arbiter in solving many problems. Italy (Catholicism), Greece (Orthodoxy), Great Britain (Anglican Church) and other countries have given great influence and importance to religious organizations and churches.

The events on the American continent were no exception, where Protestantism became a strong social institution with a powerful influence on the socio – political life of the country. The influence of the church and religious organizations in general has been important in the United States for decades. Religious organizations have an important role in socio-political processes in the country. In the United States, according to the First Amendment to the Constitution, the model of separation of state and church. But religious institutions in countries are influential. The state does not fund religious organizations in the United States. In the United States, religious organizations and churches have tax-free status.

XX – XXI centuries showed that the relevance of the influence of religious organizations in Europe and the United States is significant. The definition of "religious organizations" and types of funding for religious organizations and churches are analyzed in the article. The financing of churches and religious organizations in general in the USA and European countries is described. The financing of religious organizations in Ukraine is analyzed. According to statistics, there were 37,049 religious organizations in Ukraine in 2021.

The financing of religious organizations and churches in the countries of the world is studied.

Features of funding for religious organizations have been analyzed by scholars for a long time. There are the following types of funding for religious organizations and churches: direct funding, collection of a special "church tax" (which is spent according to the wishes of taxpayers), "church tax" (available to the leadership of certain religious movements) and denominations that do not receive funding or assistance and exist solely through donations, etc.

Key words: religious organizations, state, financing of religious organizations, EU, USA, Ukraine, state-church relations.

Постановка проблеми. На початку XXI ст., як і протягом великої частини історії релігійні організації та церкви, грають велику роль як в локальному значенні, в межах певної країни та навіть на арені міжнародних відносин. Сотні років Ватикан мав активну роль в Європи, американські релігійні організації десятки років мають вагомий вплив на суспільно – політичне життя країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив релігійних організацій та церков не залишає своєї вагомості і на початку XXI ст. Науковців як зарубіжні так вітчизняні доклали багато зусиль для дослідження дефініції «релігійна організація», «церква», які і досі викликають суперечки в наукових колах. Не виключенням є фінансування релігійних організацій та церков, види фінансування та статус релігійних організацій. Серед науковців, які досліджували дану тему: В.Д. Бондаренко, Ю. В. Кривенко, В. Борисова, О. В. Білаш, Онищук І. І., Палінчак М.М., Шитий С. І. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роль релігійних організацій та фінансування релігійних організацій є актуальною темою дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є проаналізувати поняття «релігійна організація», «види фінансування релігійних організацій» та роль релігійних організацій в суспільно-політичному житті країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все важливим залишається тлумачення дефініції релігійна організація.

Згідно Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» ст. 7 визначає «Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).» [1].

Серед науковців точаться багато дискусій, щодо повноти та відповідності даного закону сьогоденню. В.Д. Бондаренко, зазначає, що є ряд, як суб'єктивних так і об'єктивних причин, і не дивлячись на те, що певні правки та доповнення вносилися в цей закон, потребує модернізації. Тієї ж думки, Всеукраїнська організація церков та релігійних організацій, які підтримую такі зміни [2, с. 5 – 6] .

Кривенко Ю.В. зазначає, що релігійна організація – це релігійне утворення, яке включає «від потужних, ієрархічно організованих структур зі своїми нормативними системами до невеликих релігійних спільнот, активність і діяльність яких незначна і часто не виходить за межі сім'ї, малої групи.» [3, с. 225 – 226]. На нашу думку, більшість релігійних організацій мають потужну структуру, адже діяльність релігійних організацій, вже давно вийшла за межі маленьких груп, і часто це рівень державного масштабу чи міжнародних відносин.

В світі існує велика кількість видів фінансування релігійних організацій (рис. 1). Основними серед них є:

1. Пряме фінансування. В ході якого передбачається надання коштів державою релігійним організаціям і контроль держави за використанням цих коштів.

Рис. 1. Види фінансування релігійних організацій

Джерело: [6]

Таблиця 1

Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року

№	Область	Кількість релігійних організацій															
		Разом релігійних організацій	серед них														
			Центри	Управління	Громади				Монастирі		Братства	Місії	Духовні навчальні заклади				
					Разом	зареєстровані		незареєстровані	Разом	у них ченців			Разом ДНЗ	вищі ДНЗ	середні ДНЗ	слухачі	
						діючі	недіючі									денна форма	заочна форма
1	Вінницька	**2244**	**0**	**16**	**2184**	1964	4	216	**26**	211	**5**	**8**	**5**	4	1	17	248
2	Волинська	**1683**	**3**	**8**	**1635**	1511	101	23	**19**	226	**3**	**7**	**8**	1	7	286	406
3	Дніпропетровська	**1540**	**5**	**13**	**1484**	1484	0	0	**14**	156	**3**	**12**	**9**	5	4	391	230
4	Донецька	**1876**	**6**	**16**	**1803**	1571	232	0	**13**	429	**1**	**26**	**11**	11	0	33	45
5	Житомирська	**1622**	**1**	**8**	**1561**	1561	0	0	**28**	310	**4**	**13**	**7**	0	7	154	20
6	Закарпатська	**2011**	**3**	**17**	**1905**	1721	19	165	**61**	490	**8**	**9**	**8**	3	5	476	0
7	Запорізька	1142	**2**	**10**	**1104**	1019	48	37	**12**	153	**0**	**10**	**4**	1	3	175	20
8	Івано-Франківська	1442	1	10	**1359**	939	7	413	**35**	141	**10**	**17**	**10**	5	5	272	101
9	Київська	**1914**	**4**	**7**	**1850**	1850	0	0	**22**	134	**2**	**20**	**9**	6	3	192	640
10	Кіровоградська	**745**	**0**	**5**	**734**	620	91	23	**5**	35	**0**	**1**	**0**	0	0	0	0
11	Луганська	**869**	**0**	**11**	**840**	792	42	6	**6**	58	**0**	**7**	**5**	2	3	10	60
12	Львівська	**3286**	**4**	**26**	**3128**	2925	67	136	**70**	794	**11**	**28**	**19**	13	6	1518	999
13	Миколаївська	**807**	**1**	**9**	**786**	722	13	51	**5**	32	**0**	**4**	**2**	1	1	1	0
14	Одеська	**1388**	**3**	**17**	**1310**	1291	16	3	**25**	477	**2**	**20**	**11**	11	0	485	264
15	Полтавська	**1194**	**0**	**11**	**1164**	1164	0	0	**8**	88	**4**	**4**	**3**	3	0	54	615
16	Рівненська	**1636**	**0**	**7**	**1581**	1557	5	19	**22**	505	**1**	**19**	**6**	4	2	727	1611
17	Сумська	545	**0**	**4**	**532**	532	0	0	**7**	0	**0**	**0**	**2**	0	2	1	1
18	Тернопільська	1843	0	12	**1767**	1767	0	0	**47**	506	**2**	**4**	**11**	1	10	423	290
19	Харківська	**1043**	**0**	**12**	**1001**	758	47	196	**11**	65	**2**	**9**	**8**	3	5	62	299
20	Херсонська	**990**	**0**	**9**	**967**	965	2	0	**7**	32	**1**	**5**	**1**	1	0	0	101
21	Хмельницька	**2070**	**2**	**14**	**2003**	1588	333	82	**22**	240	**3**	**18**	**8**	5	3	111	20
22	Черкаська	**1448**	**0**	**10**	**1419**	1360	0	59	**7**	230	**1**	**10**	**1**	1	0	0	450
23	Чернівецька	**1381**	**1**	**12**	**1332**	1051	119	162	**21**	447	**0**	**7**	**8**	8	0	0	598
24	Чернігівська	**1016**	**0**	**8**	**987**	868	73	46	**14**	221	**1**	**3**	**3**	0	3	58	29
25	м. Київ	**1314**	**57**	**29**	**1017**	977	0	40	**29**	849	**21**	**111**	**50**	50	0	1782	2959
	РАЗОМ	**37049**	**93**	**301**	**35453**	**32557**	**1219**	**1677**	**536**	**6829**	**85**	**372**	**209**	**139**	70	7228	10006

Джерело: [4]

2. Збір спеціального «церковного податку». Він витрачається згідно з побажань платників.

3. «Церковний податок», який надходить в розпорядження релігійних лідерів певних церков, деномінацій чи релігійних організацій, і витрачається на його розсуд.

4. Конфесії не отримують фінансування чи допомоги від держави і існують виключно за рахунок пожертв та ін. [6].

Розглянемо особливості фінансування релігійних організацій та церков в Україні, країнах ЄС, США та Канаді.

Як зазначає Білаш О. В. в ЄС тільки декілька країн бере участь у фінансуванні релігійних установ. Серед них: Великобританія, Данія, Бельгія, Греція, Естонія, Болгарія, Чехія та Словаччина [5, с. 177].

Іншим актуальним предметом дослідження є статус та види фінансування релігійних орга-

нізацій на американському континенті, а саме в США.

В США згідно Першої Поправки до Конституції держава і церква відокремленні одна від одної, відокремлена модель державно – церковних відносин. Не дивлячись на це релігійні організації займають вагоме місце в країни.

IRS включає релігійні організації в перелік звільнених від податків, згідно положенню 501 (c) (3). Релігійні організації згідно цього положення є безподатковими організаціями, і мають безподатковий статус.

В Україні релігійні організації не фінансуються державою. Згідно до Закону майно релігійних організацій, яке належить державі передаються релігійним організаціям на безоплатній основі. В Україні станом на 1 січня 2021 р. 37049 релігійних організацій (табл. 1).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Релігійні організації протягом десятиліть продовжують виконувати свою важливу суспільну функцію. Церква є важливою інституцією, яка має вагомий вплив на суспільно – політичні події. Країни Європи, США та України надають широкий спектр прав та свобод для діяльності релігійних організацій та церков. Забезпечуючи свободу їх діяльності. Кожна країна визначає свою модель державно – церковних відносин та види і форму фінансування релігійних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст.283). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text .

2. Релігія і закон: проблеми правового врегулювання державно-церковних відносин. Збірник матеріалів / редакційна колегія: В.Д. Бондаренко – головний редактор та ін. К.: «ВіП». 2002. с. 216

3. Ю. В. Кривенко, Релігійні організації як суб'єкти приватного права в Україні. *Актуальні проблеми держави і права.* С. 225-228. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/4613/Y.V.%20Krivenko%20Religious%20organizations%20as%20subjects%20of%20private%20law%20in%20Ukraine.pdf?sequence=1.

4. Звіт про мережу релігійних організацій в Україні. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті. URL: https://dess.gov.ua/statistics-2020/

5. Білаш О. В., Основні моделі фінансування церков і релігійних організацій у країнах Європейського Союзу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 73. С. 172-178.

6. Палінчак М.М. Моделі фінансового забезпечення релігійних орагіназцій у країнах – членах ЄС. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3675.

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 25

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Сергій Канавка*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 12,79. Замов. № 0821/280. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.